

Swedish Miljonprogram 2.0 together with the citizens

– Suggested process of development through
case study in Storvreten, Tumba.

Johanna Axelsson

Master's Thesis • 30 hec • Advanced level, A2E
Landskapsarkitekturprogrammet / Landscape Architecture programme
Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU
Alnarp 2013

Title

Miljonprogrammen 2.0 – tillsammans med brukarna

- Förslag till förändringsprocess med fallstudie i miljonprogramsområdet Storvreten i Tumba

Johanna Axelsson

Supervisor: Jenny Nord, SLU, Department of Landscape Architecture, Planning and Management

Co-supervisors: Jitka Svensson, SLU, Department of Landscape Architecture, Planning and Management

Examiner: Ingrid Sarlöv-Herlin, SLU, Department of Landscape Architecture, Planning and Management

Co-examiner: Erik Persson, SLU, Department of Landscape Architecture, Planning and Management

Type of student project: Master's Thesis

Credits: 30 hec

Education cycle: Advanced cycle, A2E

Course title: Master Project in Landscape Architecture

Course code: EX0734

Programme: Landskapsarkitekturprogrammet / Landscape Architecture programme

Place of publication: Alnarp

Year of publication: 2013

Picture cover: Johanna Axelsson, Botkyrkabyggens arkiv

Title of series: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Online Publication: <http://stud.epsilon.slu.se>

Keywords: Miljonprogram, Swedish miljonprogram, brukarsamverkan, upprustning, dialog-metoder

FÖRORD

Under vårvintern 2010 började jag intressera mig för identitetsproblematik i samband med kandidatuppsatsskrivandet. Jag insåg snart att de områden som beskrivs som identitetsproblematiska är miljonprogramsområdena. Att senare flytta till Stockholm där standardfrågorna lyder - Vad gör du? och -Var bor du? fick mig att ännu oftare fundera över miljonprogrammen. I mitt sökande efter examensarbete med miljonprogram-sanknytning blev jag ropad på uppifrån en balkong i Alby med en undran om jag var vilse. Jag var och fikade med en tvåbarns mamma från förorten som högskoleutbildade sig för att göra sin röst hörd. Jag träffade trötta kommunala tjänstemän och reste till platser jag aldrig tidigare besökt. Det var innan. Sen började höstens resa med lärdomar, kunskaper och upplevelser som jag aldrig kunnat skaffa mig utan alla människor jag träffat. En tid som gett så otroligt mycket.

Välkommen att läsa om de erfarenheter som examensarbetet har gett mig. Mitt varmaste tack riktar jag till Ulf Viktorsson på Botkyrkabyggen för din lyhördhet och för att du lät mig vara en del av ert projekt, Jenny Nord min handledare på Alnarp vars engagemang inte kan liknas med någon annans, Jitka Svensson för dina ärliga och skarpa synpunkter.

Jag vill även tacka mina vänner Lovisa, Stina och Nina som stöttat och kommit med bra synpunkter på arbetet. Sist men inte minst, en varmt tack till Rikard, min sambo och bästa vän som ifrågasätter mig på ett konstruktivt sätt och alltid finns där.

SAMMANFATTNING

I examensarbetets nio kapitel söker jag efter råd, erfarenheter och fallgropar för att kunna föreslå en arbetsprocess för förändringsarbete av miljonprogrammen där brukarnas engagemang och delaktighet optimeras. Arbetet består av tre övergripande delar varav den första utgörs av en teoretisk bakgrund och är uppdelad i tre kapitel. Det första kapitlet behandlar ämnet visioner kopplade till de upprustningar som miljonprogrammen står inför idag. Vid studerandet av olika visioner fick det mig att fundera över vilka förändringar som har gjorts tidigare. Följande kapitel handlar därför om de tidiga upprustningsförsök som gjordes samt en allmän introduktion till miljonprogrammen. I de tidiga upprustningarna på 70-talet var det ett krav för att få bidrag från staten att förändringarna skulle göras i samarbete med brukarna, något som inte lyckades särskilt väl. Det sista kapitlet i teoridelen handlar därför om burkarsamverkan, när det är lämpligt och vilka metoder som finns.

Del två i arbetet är min fallstudie som är belägen i Storvreten, Tumba. I arbetets fjärde kapitel presenteras en inventering och analys av stadsdelen baserad på undersökningar, platsbesök och den information jag fått ut av att sitta med i en arbetsgrupp på Botkyrkabyggen, som äger de flesta fastigheterna i stadsdelen. Det femte kapitlet innehåller en inzoomning och presentation över den site som jag väljer att arbeta vidare med. Siten utgörs av ett kvarter innehållande en fastighet med beteckningen Kalkstenen 2. Avgränsningen innebär att det är möjligt att genomföra dialog med de boende om deras vardagslandskap och närmiljö. Dialogen presenteras i arbetets sjätte kapitel.

Arbetets tredje del består av resultat och utvärdering. Det första som presenteras är ett gestaltungsförslag för Kalkstenen 2 baserat på min tidigare inventering, en undersökning samt information som framkom i dialogen med de boende. Åtgärdsförslagen som framkommit har jag sammansatt till fyra övergripande mål för gestaltningen. De utgörs av att; bryta ned skalan, länka, skapa variationer samt att skapa rumsligheter och sinnesupplevelser. I arbetets åttonde kapitel utvärderas och analyseras dialogarbetet samt gestaltungsförslaget för att kunna dra lärdomar samt få en förståelse för vilken betydelse upprustningen skulle ha på den fysiska miljön. I arbetets nioende och avslutande kapitel presenteras det förslag till process som är ett av syftena med det här arbetet. Processen som föreslås har fokus på hur ett förändringsarbete i miljonprogrammen bör gå till för att optimera samverkan med brukarna.

ABSTRACT

In the nine chapters of this thesis i search for advice, experiences and pitfalls to be able to suggest a work process for developing the Swedish housing project (miljonprogram) where the inhabitants involvment and inclusion are optimised. The thesis consists of three main parts whereof the first comprises of the theoretical background. The first chapter takes up the contemporary topic of visions connected to the development that the miljonprogram faces today.

I studied different visions and it made me think about the previous attempts of development. For this reason the next chapter concentrates on earlier attempts of development and a general introduction of the miljonprogram. In the seventies financial government support was conditioned upon the involvment of inhabitants, this was not very successful. The last chapter of the theory section focuses on involvment of inhabitants, when is it appropriate and what methods are at hand.

The second part of the thesis consists of a case study of Storvreten, Tumba. The fourth chapter presents an inventory and analysis of the neighborhood based on pools, visits and the information I gained from being a part of a team at Botkyrkabyggen who owns most of the properties in Storvreten. The fifth chapter is a zoom-in and presentation over the site I chose to go ahead and work with. The site consists of a neighbourhood and the property Kalkstenen 2. The clear-cut limitation enables a dialogue with inhabitants about their every-day environment och close surroundings. The dialogue is resented in the sixth chapter.

The third part of the thesis contains results and evaluation. The design proposal for Kalkstenen 2 based on the inventory, a pool, and the dialogue meetings is presented. The proposed actions for developing the site is put together from main goals of the design. They consist of breaking down the scale, linking together, create variations and make spaces and mindful experiences. In the eighth chapter I evaluate and analyze the process of dialogue and the design proposal in order to learn from and gain an understanding for the significance a development/re-novation? would have for the neighbourhood environment. To fininsh off, a work process is presented, which was one of the purposes of this thesis. The process suggested focuses on how the development of the housing projects should go about to optimize inclusion of the inhabitants.

INLEDNING

Bakgrund	8
Mål	9
Syfte	9
Tillvägagångsätt/Metod	9
Avgränsning	10
Disposition	11
Förhållandet mellan arbetets delar	12-13

TEORETISK BAKGRUND, Del 1-3

DEL 1 - VISIONER

Vad är en vision	16
Jämförelse av miljonprogramsvisioner	17
Reflektioner och slutsatser	20

DEL 2 - MILJONPROGRAMMEN

Historik och bakgrund	24
Miljöerna	26
De första åtgärderna	28
Reflektioner och slutsatser	31

DEL 3 - BRUKARSAMVERKAN

Brukarsamverkan	34
Samverkan som arbetsmetod	36
Metoder för brukarsamverkan	37
Reflektioner och slutsatser	40

FALLSTUDIE, Del 4-6

DEL 4 - INVENTERING OCH ANALYS

Regionalt perspektiv	46
Lokalt perspektiv	48
Områdespresentation med analyser	50
Reflektioner och slutsatser	56

DEL 5 - INZOOMNING KALKSTENEN 2

Kvartersmiljön	60
Fastigheten	62
Illustrationsplan då och nu	66
Platsens mått och skala	70
Utemiljön i detalj	73
Reflektioner och slutsatser	77

DEL 6 - DIALOG MED BOENDE

Val av dialogmetoder	80
Agendan på mötena	81
Resultat dialogmöten	82
Utvärdering	85
Kundundersökning	87
Sammanställning av fallstudiens resultat	88
Reflektioner och slutsatser	89

RESULTAT & UTVÄRDERING, Del 7-9

DEL 7 - GESTALTNING KALKSTENEN 2

Åtgärdsdiagram	92
Omgestaltung	94
Bryta ned skalan	96
Länka	101
Variationer	102
Rumsligheter	105
Sammanfattning	106
Reflektioner och slutsatser	107

DEL 8 - UTVÄRDERING AV FALLSTUDIEN

Analys av dialogarbetet	110
Analys av åtgärdsförslagen	112

DEL 9 - DISKUSSION OCH SLUTSATS

Diskussion och slutsats	118
Förslag till process	120
Framhäv Storvreten - vision	124
Personliga reflektioner	126

REFERENSLISTA	128
----------------------	-----

BILAGOR

1. Gehl 12 Key quality criteria	132
2. Inbjudan till husmöte	133

INLEDNING

BAKGRUND

Många områden som byggdes mellan åren 1965–1975 var en lösning på den tidens bostadsbrist, Riksdagen beslutade att under en tioårsperiod skulle en miljon bostäder byggas. Det är nu ca 50 år sedan och områdena står inför upprustningar och omdaningar. Jag söker i det här arbetet en förståelse för hur processen kring upprustningen av miljonprogrammen kan göras på ett realistiskt och målmedvetet sätt tillsammans med brukarna.

En dryg fjärdedel av vårt bostadsbestånd byggdes under dessa år (Kristensson, 1994). Skalan i de här områdena kan på sina håll anses vara omänsklig och utflyttningen är relativt stor. Genom åren har det gjorts en del upprustningar i både mindre och större skala. Vissa har ansetts lyckade medan andra inte har fått det önskade utfallet. Experter inom miljonprogramsfrågor (så som Erik Stenberg, prefekt på KTH och Carlos Rojas, initiativtagare till organisationen Miljardprogrammet och VD för företaget Miklo) verkar rörande överens om att det krävs ett samarbete med brukarna av områdena för att upprustningarna och omdaningarna ska bli lyckade.

Det går att problematisera miljonprogramsområdena med dess kommande upprustningar, det råder det inga tvivel om. Extra tydligt blev det för mig då jag 22 november 2012 deltog i Svensk byggtjänst heldagsseminarium med temat Hållbar upprustning av Miljonprogrammet. 14 personer var där och föreläste under dagen och gav sin syn på problematiken och hur det kunde lösas. Den genomgående frågan under dagen handlade om finansieringen. Det handlade om allt ifrån att staten borde ta stora lån nu när räntan är låg, till upplåtelseformer, strukturförändringar och samverkansprocesser.

Rolf Persson, analytiker på Industrifakta gick så långt att han föreslog rivning av husen om fastighetsägarna kommer att tvingas att rätta sig efter regeringens krav på 50 % energibesparing och tillgänglighetsanpassning. Det skulle helt enkelt bli för dyrt för alla parter och det vore i så fall klokare att bygga nytt enligt honom. Carlos Rojas, VD för Miklo och uppväxt och kvarboende i miljonprogramsområde hävdade att det var omvärldens syn på områdena som var det största problemet, allas förutfattade meningar och massmedias uppmålade negativa bild. Rojas menar att det förekommer att folk som bor i dessa områden anger en annan postadress än vilken de faktiskt bor på, på grund av det.

Under hela seminariedagen låg en förväntan i luften att snart presenterar någon ekvationen som kommer att lösa hela problemet. I publiken satt fastighetsägare, representanter från kommunala bostadsbolag, arkitekter, politiker med flera. Men lösningen kom aldrig, ingen presenterade en entydig sanning om hur upprustningen ska finansieras eller rollsättas. De mest bekymrade var de fastighetsägare som kom från mindre orter där efterfrågan på bostäder inte är lika stor. Uthyrningsgraden i de större städerna är oftast 100% vilket leder till andra problem så som evakuering och sociala konsekvenser, som till exempel att många skulle behöva flytta, söka sig till billigare områden som ännu inte "utsatts" för renoveringar. Det kommer att kunna uppstå grupper av "bostadsnomader", För att ge invånarna möjlighet att bo kvar handlar mycket om prioriteringar och planering, något som resulterat i att många kommuner och andra initiativtagare startat arbeten med att skapa visioner för miljonprogramsområdets framtid. En vision är en beskrivning av ett önskat framtida tillstånd. Visioner behöver dock inte uppfylla formella krav på realism, tidsbundenhet eller mätbarhet. Just avsaknaden av realism kan dock leda till besvikelse och missnöje eftersom det verkliga resultatet skiljer sig mycket från den uppmålade bilden.

Bostadsbolaget Botkyrkabyggen är ett kommunalt fastighetsbolag med 12 000 bostäder, 10 000 av dessa ligger i miljonprogramsområden. Man står nu inför en massiv upprustning som kommer att ske fram till år 2027. Ett pilotprojekt ska genomföras i ett kvarter (Kalkstenen 2) i området Storvreten i Tumba. Enligt tidsplanen ska upprustningen av kvarteret påbörjas år 2014/2015. Jag har i det här examensarbetet varit med i starten av Botkyrkabyggens upprustningar av sitt miljonprogrammsbestånd. Min roll har varit att bidra med utvecklingsidéer i pilotprojektet Kalkstenen 2 utifrån ett helhetsperspektiv med fokus på landskapet och brukarsamverkan.

SYFTE

Syftet är att få en djupare insikt i risker och svårigheter i upprustningsarbetet av miljonprogrammen, där en del är undersökning av visionsdokument i samband med förändringsarbete. Arbetet syftar även till att genom andras och mina egna erfarenheter få en förståelse för när och hur i processen som brukarna bör bli involverade för att optimera nyttan av brukarsamverkan samt att undersöka hur brukaren kan vara en del i processen av förändringen av vardagslandskapet i miljonprogramsområdena. Vidare har jag till syfte att genom dialog med brukarna kunna utveckla ett gestaltungs-förslag för utemiljön utifrån kvarterets brister.

MÅL

Identifiera lärdomar genom litteraturstudier om miljonprogrammets brister och misstag och utifrån egna erfarenheter från arbetet med fallstudien föreslå en lämplig process med konkreta råd för hur förändringsarbetet av miljonprogrammet ska gå till.

- Finna hur och när i processen som brukarsamverkan och engagemang kan och bör tas till vara samt hur fallgropar och missförstånd i arbetsprocessen kan undvikas.

- Få en förståelse för hur visionsdokument för upprustningar bör tas fram och med vilken omfattning genom att studera aktuella visionsdokument för miljonprogramsupprustningar i Stockholm.

Utarbeta ett gestaltungs-förslag av utemiljön i kvarteret Kalkstenen 2 utifrån brukarnas synpunkter.

TILLVÄGAGÅNGSÄTT/METOD

I det här arbetet finns tre olika huvudmetoder. De utgörs av litteraturstudier, fallstudie samt analys och utvärdering. Litteraturstudierna syftar till att ge mig kunskaper och lärdomar från andras arbeten. Litteraturen har även som syfte att ge mig verktyg för att kunna genomföra min fallstudie. De kunskaper och erfarenheter jag fått i min fallstudie utvärderas i arbetets sista del, analys och utvärdering. Där analyserar jag mina resultat och mitt agerande genom forskning för att kunna dra lärdomar till den process jag ämnar presentera som arbetets slutsats.

LITTERATURSTUDIER

I litteraturstudien studerar jag samtida upprustningsprojekt. Jag tittar även tillbaka på hur man historiskt arbetat med brukarsamverkan i miljonprogrammen. Vilka problem ville man lösa och vad blev resultatet av upprustningarna? Jag studerar även olika metoder för brukarsamverkan. Vilka metoder som finns och när de lämpar sig.

FALLSTUDIE

Den teoretiska kunskap jag har fått, tillämpar jag på mitt exempelområde som utgörs av Storvreten i Tumba. Jag har inventerat och analyserat området utifrån brukarnas vardagslandskap. Platsobservationer är till för att få uppfattning om områdets kvaliteter och brister gällande vardagslandskapet utifrån ett boendeperspektiv. För att kunna göra ytterligare kvalitativa studier har jag valt att avgränsa mig till ett kvarter. I kvarteret genomför jag dialoger med de boende. Jag har arbetat med framtagandet och genomförandet av dialogmetoder i syfte att anpassa omgestaltningen av ett kvarter utifrån brukarnas behov. Att förstå pilotprojektets ambitionsnivå från företagets sida har varit viktigt för att kunna föreslå och anpassa lämpliga dialogmetoder som ger realistiska förväntningar och konstruktiva åsikter från brukarna. De dialogmetoder jag föreslår och sedan arbetar efter beskrivs mer ingående under kapitlet om brukarsamverkan och i avsnittet där dialogen med hyresgästerna beskrivs.

UTVÄRDERING & ANALYS

DIALOGARBETE

Resultatet från dialogerna och min inventering utvärderas och omsätts i en fysisk gestaltning av kvarteret Kalkstenen 2, men för att förstå min egen process har jag analyserat det jag gjort med hjälp av författarna Ranger och Westerbergs (2004) modell om processen kring brukarsamverkan. Analysen innebär att gå igenom vilka steg som jag och Botkyrkabyggen påbörjat i det här examensarbetet, vilka steg vi gått igenom och hur varje fas fungerar jämfört med författarnas modell.

ÅTGÄRDSFÖRSLAG

För att värdera och behandla informationen jag samlar från dialogerna och min inventering kommer jag att använda mig utav Gehl Architects The 12 key quality criteria. Gehl Architects: urban quality consultants är en dansk konsultfirma uppstartad av professor Jan Gehl.

Företagets vision är baserad på Gehls bok *Livet mellan husene* (1996) och företagets fokus är att sätta människan i första rummet. Det är därför relevant att välja det här analysverktyget då kvarteret Kalkstenen 2 handlar om människor i sin närmiljö. Utifrån Gehls undersökningar och empiriska studier om människans kontaktbehov, värderande och användning av platser samt människans interaktion med den fysiska miljön, har företaget utarbetat modeller för hur offentliga rum kan utvecklas (Gehl architects, 2011). Med hjälp av analysverktyget the 12 key quality criteria har jag identifierat informationen som framkommit i platsobservationerna och dialogmötena i någon av de 12 kriterierna. Problemen eller åtgärderna som identifieras filtreras genom Gehls forskning för att få en sammanhållen bild av hur platsen skulle påverkas om åtgärderna vidtogs. Gehls analys är från början tänkt att vara ett analysverktyg för urbana platser. Jag anser dock att kriterierna är relevanta även i en förortsmiljö och att det därför fungerar bra att använda verktyget. Arbetet avslutas med ett processschema med konkreta råd över hur upprustningen av miljonprogramsområden kan gå till. Processen bygger på de erfarenheter som jag fått med mig i arbetets olika delar.

AVGRÄNSNING

Upprustning av miljonprogrammen har många olika dimensioner och infallsvinklar. Jag har i det här arbetet valt att koncentrera mig på vardagslandskapet i relation till brukaren samt hur brukaren kan vara en del i processen med upprustningen av miljonprogrammen. Min fallstudie utgörs av pilotprojektets kvartersgränser med en fastighet som går under namnet Kalkstenen 2 och är beläget i västra Storvreten. 2011-12-31 bodde det 303 personer i huset som är fördelat i åtta våningar med åtta trappuppgångar. Jag diskuterar kvarteret i förhållande till närliggande bebyggelse och Storvretens lokalisering i förhållande till Tumba. Jag kommer dock inte att gå närmare in på de andra fastigheterna i området och deras gårdar.

DISPOSITION

Arbetet är indelat i nio delar. De tre första delarna söker på olika sätt kunskaper och lärdomar om hur upprustningen av miljonprogrammen bör gå till tillsammans med brukarna. Den fjärde, femte och sjätte delen ingår i min fallstudie. Del sju analyserar min fallstudie för att länka över till del åtta där informationen omsätts i en gestaltning. Den nionde delen är reflekterande och sammanfattar de kunskaper som inhämtats under alla de tidigare delarna. Del 1-3 kan läsas som fristående kapitel. Del 4 och 5 är starkt sammankopplade med del 7 och 8. Del 3 och 6 hänger ihop och utvärderas i del 7. Den sista delen, del 9 behandlar alla tidigare delar men kan även läsas separat.

Del 1 behandlar ämnet visionsdokument om miljonprogrammen. Tre olika visionsdokument studeras och jämförs.

Del 2 handlar om miljonprogrammets historik och bakgrund. Hur miljöerna såg ut från början och vilka åtgärder som sattes in för att förbättra områdena.

Del 3 i arbetet behandlar ämnet brukarsamverkan. Där tas fördelarna och riskerna upp med arbetsättet samt beskrivs några av de metoder som finns att använda i syfte att föra en dialog med brukare.

Del 4 presenterar Storvreten där arbetets fallstudie är beläget. Områdets förutsättningar och brister belyses.

Del 5 är en inzoomning till arbetets fallstudie som utgörs av kvarteret Kalkstenen 2. Här presenteras en inventering av platsen och fastigheten.

Del 6 består av en beskrivning av de dialogmöten som genomförs med de boende i kvarteret.

Del 7 utgörs av ett gestaltungsförslag av Kalkstenen 2 baserat på informationen i del 4,5 och 6.

Del 8 är en utvärdering av dialogprocessen som påbörjats under del 6, samt utvärdering av informationen och åtgärdsförslagen som framkommit under del 4, 5 och 6.

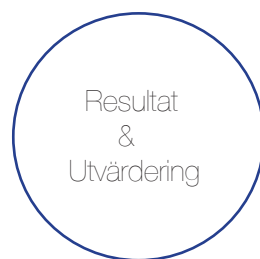
Del 9 utgörs av arbetets slutsats samt reflektioner över mina erfarenheter och lärdomar som lett mig fram till mitt slutresultat.

Del 1 - Visioner
Del 2 - Miljonprogrammen
Del 3 - Brukarsamverkan

Del 4 - Inventering och analys
Del 5 - Inzoomning Kalkstenen 2
Del 6 - Dialog med boende

Del 7 - Gestaltning Kalkstenen 2
Del 8 - Utvärdering av fallstudien
Del 9 - Reflektioner och slutsats

På nästa uppslag redovisas hur arbetets delar förhåller sig till varandra samt hur de olika delarna har fört mig framåt i arbetsprocessen. Från vissa av delarna har det funnits en naturlig fortsättning medan andra har parallella kopplingar. Tanken är också att ge en introduktion till uppsatsens innehåll. Färgerna på cirlarna ovan avspeglas i diagrammet på nästa uppslag.

Del 1 - Visioner

Hela processen började med att jag uppmärksammade en trend. En mängd olika visionsdokument om miljonprogrammets framtid har utarbetats. Genom att studera dessa fick jag en förståelse för vilka fördelar och risker det finns med visioner. Det ledde mig till funderingar kring hur tidigare upprustningar har gjorts.

Del 2 - Miljonprogrammen och dess tidigare upprustningsförsök

Hur kom miljonprogrammen till och hur har man arbetat med förbättringsåtgärder? I den här delen har jag tittat på tidigare upprustningsförsök och hur de gick till, vilka åtgärder som vidtogs och vilka lärdomar jag kunde ta med mig från det. Staten finansierade de första upprustningarna och ställde formella krav på medborgerlig samverkan. Något som misslyckades; brukarna användes som alibi för att få finansiering. Det fick mig att fundera över vilka metoder för brukarsamverkan man kan använda sig av i olika situationer. Parallellt startade jag även min fallstudie i Storvreten.

Del 4 - Inventering och analys av ett miljonprogramsområde - Storvreten

För att få en ökad förståelse för hur ett miljonprogramsområde är uppbyggt och vilka kvaliteter och brister som finns påbörjade jag en fallstudie i stadsdelen Storvreten i Tumba. I arbetet med fallstudien har jag tagit del av skriftligt material, statistik, gjort platsbesök samt suttit med i en arbetsgrupp i Botkyrkabyggen. Området är stort rent geografiskt och jag väljer att avgränsa mig för att kunna göra ytterligare studie på kvarteret Kalkstenen 2.

Del 3 - Brukarsamverkan

Jag önskade mig en inblick i olika dialogmetoder och när de är lämpliga att använda sig av. Genom att studera olika metoder fick jag förståelse för deras olika lämplighet beroende på sammanhang. Att välja rätt metod beroende på syftet är viktigt men även att välja vad brukarnas inflytande ska innebära. Nyfikenheten fick mig att vilja arrangera dialogmöten med brukare.

Del 5 - Inzoomning Kalkstenen 2

Min inzoomning innebär att jag kan fokusera på gårdsmiljön, fastigheten och vilka som bor där. Genom platsbesök med inventering, analys och studerande av statistik får jag även en djupare förståelse för kvarteret med dess miljö och invånare. Jag fick känslan av att det jag gör är med ett ovanifrån perspektiv och beslutar mig för att genomföra en dialog med de som bor i huset.

Del 7
- Gestaltungsforlag for Kv. Kalkstenen

Från de tidigare delarna av fallstudiens resultat utarbetar jag en åtgärdsstabell som utgör grunden för gestaltungsforlaget över kvarteret Kalkstenen 2. Forlaget har till syfte att bryta ner skalan, länka kvarteret med omgivningen, skapa större och fler variationer samt öka rumsligheterna på platsen.

Del 8
- Utvärdering av fallstudien

I den här delen av arbetet analyseras dialogarbetet utifrån Ranger och Westerbergs processmodell över brukarsamverkan. Jag utvärderar även de framkomna åtgärdsforlagen som jag tillämpar i omgestaltningen av kvarteret, genom att använda mig av Gehls analysverktyg 12 quality key criteria. Informationen som ligger till grund för åtgärderna och som jag analyserar kommer från dialogmötena, kundundersökningen samt mina egna platsobservationer från fallstudien.

Del 9
**- Avslutande reflektioner och slutsats:
Forlag till ett framtida processschema**

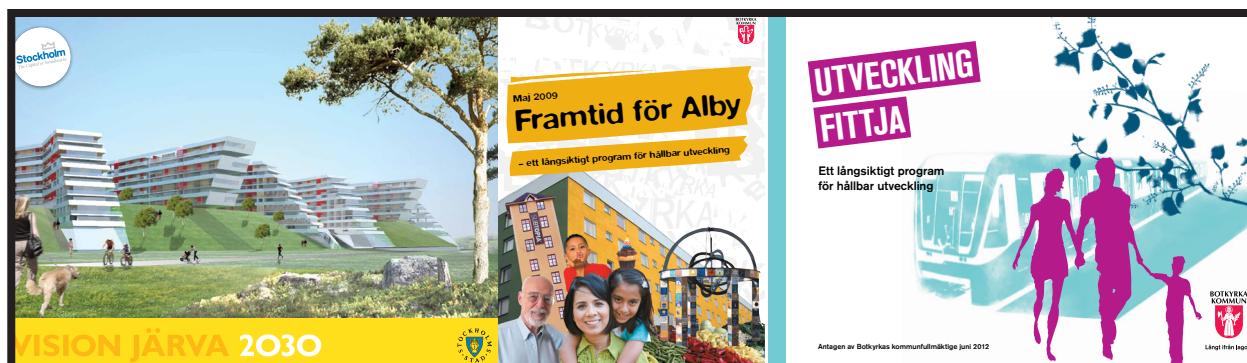
Genom att reflektera över arbetets åtta delar sammanfattar jag lärdomarna i en slutsats. Slutsatsen är ett forlag till hur en process för upprustningen av miljonprogrammen kan utformas. Jag utformar processen utifrån på mina och andras erfarenheter som jag funnit längs arbetets gång. Här nås även en förståelse om hur väl jag nått arbetets mål och syfte.

Del 6
- Dialog med boende

En dialogmetod väljs från de tidigare kunskaper jag skaffat mig i litteraturstudien. Arbetsgruppen bjöd in till ett möte per trapphus, totalt arrangerades fyra möten. På två av mötena deltog brukare i dialogen. På två möten dök ingen upp och jag bestämde mig för att komplettera informationen med Botkyrkabyggens traditionella kundundersökningsmetod. Jag funderar på var i dialogarbetet det gick fel då så få deltog i dialogen. Jag ställer mig även frågan hur boendekvaliteten skulle påverkas om bristerna som framkommit i fallstudien skulle åtgärdas. Nästa del i arbetet blir att analysera dialogarbetet och resultatet från fallstudien.

DEL 1 - VISIONER

- VAD ÄR EN VISION
- JÄMFÖRELSE AV MILJÖPROGRAMSVISIONER
- REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER

VAD ÄR EN VISION?

”En vision uttrycks oftast som ett framtida tillstånd som man vill uppnå, och behöver inte uppfylla formella krav på realism, tidsbundenhet eller mätbarhet” (wikipedia.com [www]). Synonyma ord till vision är: strategi, affärsidé och syn.

Program är ord som används flitigt i visionsdokument. Nationalencyklopedin beskriver ordet program som följande: ”plan över det successiva förloppet (punkt för punkt) av något evenemang eller någon verksamhet; speciellt om politisk handlingsplan.

En vision kan ses som en färdriktning för framtiden. Per Kallstenius, som varit stadsarkitekt i Stockholm i många år anser att det är viktigt med god förankring bakåt så att man säkrare blickar framåt (2010). När en stad ska förändras står man inför två skilda perspektiv. Det ena är det tillbakablickande perspektivet som drivs av kulturhistoriker och antikvarier. Planerare, arkitekter och politiker driver det andra perspektivet som är framåtblickande. Den senare synvinkeln är det som arbetar för framtagandet av visioner för framtiden. Idéerna om framtiden skapas på olika sikt och får ofta en stark och oroad allmän opinion som följer och övervakar förloppet. Förenklat menar Kallstenius (2010) att den planering som ligger närmast i tiden är den som väcker de största opinionsstormarna. De visioner som hållit genom åren och utvecklats efter deras ursprungliga idé, är de som har haft en långsiktig verkan och givit stora avtryck i stadens struktur. Hemligheten bakom de lyckade visionerna är att de framkommit i skeden då det funnits ett stort behov av att med kartor och bilder förmedla för sin tid spektakulära framtidsvisioner. Den första hållbara visionen anser Kallstenius (2010) är 1640-talets rutnätsplan. Det tog Stockholm cirka tvåhundra år att växa i och fylla ut den. Han påpekar vidare att en vision inte är att underskatta, att många visioner kan styra en utveckling väsentligt. Visioner och översiktsplaner kan vara sammankopplade. Så är fallet med Stockholm Stads vision 2030 som godkändes 2007, och som senare agerade målbild för stadens översiktsplan som fastslogs 2010. (Kallstenius, 2010, s. 7-26).

JÄMFÖRELSE AV VISIONER

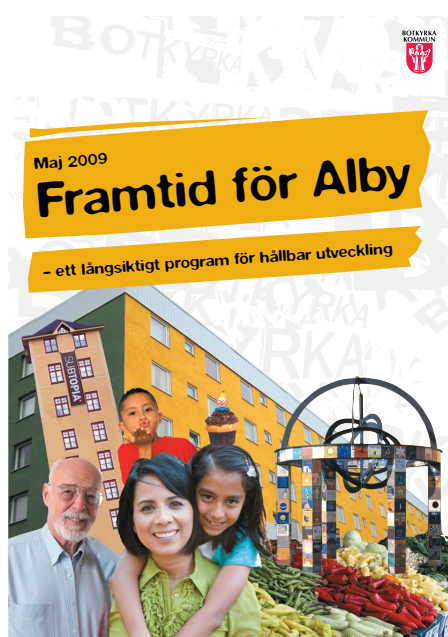
För att ytterligare fördjupa mig i ämnet visioner väljer jag att studera tre olika aktuella stadsdelsvisioner som rör miljonprogramsområden i Stor-Stockholm. Dokumenten utgörs av visioner för Fittja och Alby som är belägna i Botkyrka kommun, söder om Stockholm. Den tredje visionen handlar om Järva som inrymmer stadsdelarna Tensta, Rinkeby, Husby, Hjulsta, Kista och Akalla. Järva tillhör Stockholms kommun. För stadsdelen Storvreten där min fallstudie är belägen finns det ännu ingen vision publicerad att ta del av.

Först följer en kort presentation av de enskilda visionernas framtagande och huvudsakliga mål. Sedan kommer jag att jämföra visionerna genom ett antal frågor som jag ställer och söker svar på i dokumenten. Dessutom kommer jag även att leta svar på respektive visions hemsida för att få aktuell information.

DE BOENDES PERSPEKTIV

Mina frågor är ställda utifrån de funderingar jag skulle ha om jag bodde i ett av områdena. Jag kommer därför att utgå ifrån den information som finns tillgänglig för allmänheten och dit man hänvisas. Jag kommer inte att analysera visionernas mål eller realiserbarhet. Däremot kommer jag att reflektera över verkställandet av en vision utan att fördjupa mig i hur de respektive kommunerna och arbetsgrupperna arbetar.

FRAMTID FÖR ALBY - ETT LÅNGSIKTIGT PROGRAM FÖR HÅLLBAR UTVECKLING

FRAMTAGANDET AV VISIONEN

- Våren 2006 tar kommunstyrelsen ett beslut om framtagandet av ett utvecklingsprogram.
- Hösten 2007 utförs dialog som diskussionsunderlag.
- Hösten 2008 utförs dialog om förslag till utvecklingsprogram.
- Våren 2009 fastställer kommunfullmäktige utvecklingsprogrammet.

PROGRAMMETS FEM HUVUDUPPGIFTER:

1. Skapa en bra uppväxtmiljö för flickor och pojkar
2. Skapa bättre jobbchanser för kvinnor och män
3. Förnya stadsmiljön
4. Utveckla Albys identitet
5. Pröva nya arbetsformer i kommunen

Visionen är hämtad: www.botkyrka.se/alby/framtidaalby/utvecklingsprogramforalby

UTVECKLING FITTJA - ETT LÅNGSIKTIGT PROGRAM FÖR HÅLLBAR UTVECKLING

FRAMTAGANDET AV VISIONEN

- Hösten 2010 ges kommunens politiker i uppdrag att ta fram ett utvecklingsprogram för Fittja.
- Vintern/våren 2011 insamling av information och dialoger om utmaningar.
- Hösten 2011 sammanställs materialet.
- Vintern 2012 genomförs dialog om förslag till utvecklingsprogram.
- Våren/ sommaren 2012 görs en revidering av utvecklingsprogrammet utifrån resultat av dialoger, därefter görs ett antagande i kommunfullmäktige.

PROGRAMMETS FYRA HUVUDUPPGIFTER:

1. Kvinnor och män i Fittja har ett arbete som ger dem en trygg ekonomi.
2. Fittja är en bra stadsdel för förskolor, skolor och lärande.
3. I Fittja mår pojkar, flickor, män och kvinnor bra och tar plats i och utanför Fittja.
4. Fittja har stadsmiljöer som lockar.

Visionen är hämtad: www.botkyrka.se/boochbygga/samhallsbyggnadochplanering/fittja/Framtid-Fittja

VISION JÄRVA 2030

FRAMTAGANDET AV VISIONEN

- 2006 görs en omfattande undersökning som genomförs av Svenska Bostäder.
- 2007 fattas Järvalyftets inriktningsbeslut av kommunfullmäktige.
- 2007 lägger en enig politisk styrgrupp med representanter från alla partier i Stadshuset fast en gemensam målbild.
- Hösten 2008 sker en remissrunda kring dialogen som genomfördes 2006.
- Våren 2009 godkänns visionen av kommunfullmäktige.

PROGRAMMETS FYRA HUVUDUPPGIFTER:

1. Bra boende och mer varierad stadsmiljö.
2. Trygghet i vardagen.
3. Stärkt utbildning och bra språkundervisning.
4. Fler jobb och ökat företagande.

Hämtad: www.bygg.stockholm.se/pageFiles/287781/Visionjärva2030_web_dell.pdf

JÄMFÖRELSE AV VISIONERNA

Citaten och informationen är hämtad ur respektive vision.

VEM ÄR VISIONEN FÖR?

Alby: "Programmet är ett styrdokument för kommunens verksamhet i stadsdelen."

Fittja: -

Järva: -

VAD ÄR VISIONENS SYFTE?

Alby: "Utvecklingsprogrammet för Alby ska samordna de kommunala insatserna i stadsdelen."

Fittja: "Programmet lyfter fram Fittjas styrkor men också de utmaningar som vi gemensamt ska arbeta med för att åstadkomma framtidens Fittja, en plats där människors drömmar föreverkligas, entreprenörskap sprudlar och människor mår bra."

Järva: "Målsättningen är att genom medverkan från boende och samverkan med andra parter skapa en positiv social och ekonomisk utveckling som gör Järva till ett område dit många vill flytta och stanna kvar."

VILKA HAR VARIT INBLANDADE I ARBETET?

Alby: "Programmet har tagits fram i samverkan mellan olika förvaltningar i kommunen och i dialog med boende och verksamma i Alby."

Fittja: "Botkyrka kommun har tillsammans med Fittjaborna, det lokala näringslivet och föreningslivet skapat visionen genom dialog."

Järva: "I denna process deltog politiker och tjänstemän, företag och föreningar, myndigheter och organisationer – men framför allt oräkneliga Järvabor."

VAD FÖRBINDER SIG VISIONEN TILL?

Alby: "En rullande handlingsplan med direkta och konkreta aktiviteter för de närmast kommande åren är kopplat till utvecklingsprogrammet och tas fram årligen."

Fittja: Att varje år ta fram ett rullande handlingsprogram med konkreta åtgärder.

Järva: -

HUR FÖRHÅLLER SIG VISIONEN TILL FÖRÄNDERLIGHET?

Alby: "Programmet ska uppdateras och aktualiseras vid behov."

Fittja: "De förändringar som föreslås i programmet är sådana som tar tid att göra. Målet är att det ska ha skett stora positiva förändringar i Fittja till år 2030."

Järva: "Järvalyftet ska inte ses som ett kortsiktigt tidsbestämt projekt utan som en del i ett kontinuerligt stadsutvecklingsarbete. Visionen måste vara hållbar över tiden och därför är spelplanen öppen för att nya idéer kan tillkomma och andra kan utgå inom Järvalyftets olika områden."

HUR KAN MAN SOM INVÅNARE FÖLJA DE KONTINUERLIGA ÅTGÄRDERNA?

Alby: Via kommunens hemsida, det finns en flik som heter Framtid Alby men vid besök hade inga rapporterade nyheter skett mellan september 2012 och 2013-02-14.

Fittja: Finns inget, information får man under fliken Akutella plan- och byggprojekt, det vill säga det finns ingen egen hemsida kring Utveckling Fittja. Hemsidan var uppdaterad senast 2012-07-06 när besök gjordes 2013-02-14.

Järva: Det finns en flik på Vision Järvas hemsida som heter Aktuellt, den verkar uppdateras sporadiskt. Det finns även en karta där aktuella byggprojekt beskrivs och är markerade.

HUR FUNGERAR DET OM EN INVÅNARE VILL KOMMA MED FÖRSLAG UNDER ARBETET?

Alby: På hemsidan kan man välja mellan sex olika personer att maila som står som kontaktpersoner.

Fittja: På hemsidan hänvisas man till att kontakta ordförande i Fittja dialogforum eller enhetschef kommunledningsförvaltningen via mail eller telefon.

Järva: Det finns en särskild mailadress att skicka frågor och förslag till: jarvalyftet@stockholm.se.

HUR FÖRHÅLLER SIG VISIONEN TILL DE ILLUSTRATIONSPLANER OCH BILDER SOM VISAS?

Alby: -

Fittja: -

Järva: -

FINNS DET EN TYDLIG TIDSPLAN?

Alby: Tidsplan finns på hemsidan och talar om olika faser som arbetet befinner sig i. Några konkreta åtgärder finns inte att hitta. Det står att under början av 2013 kommer Botkyrka kommun presentera en stadsbyggandsidé för invånarna i Alby.

Fittja: "Fittjas vision kommer att förverkligas på lång sikt men vårt förändringsarbete börjar redan nu" (juni 2012). Varje år kommer politikerna att ta nya beslut om vilka aktiviteter som ska göras i Fittja för det kommande året. Visionen sträcker sig fram till 2030. Mer specifik information går inte att hitta.

Järva: "Vision Järva är en långsiktig satsning för positiv samhällsutveckling och har inget slutdatum. Däremot finns det rader av delprojekt." Mer specifik information går inte att hitta.

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

Efter att ha studerat de tre visionsdokumenten fick jag en förståelse för hur lång tid det ligger bakom framtagandet av dem. Dessutom finns en mängd olika inriktningar på de mål de har satt upp som berör människors vardag på olika sätt. Det gör att det känns viktigt att samla olika krafter och komma fram till en sammanhållen vision då olika aktörer kommer att vara inblandade och alla bör arbeta mot samma mål. Visionen är också viktig då målet mot denna sker under en lång tid och olika människor kommer att vara inblandade under processen. Det kan skilja sig åt vem som tar stafettpinnen och startar arbetet med framtagandet av en vision, men att den är politiskt förankrad har en mängd fördelar. Att den är förankrad i en översiktsplan ser jag som en fördel då beslutsprocesserna möjligtvis kan få en kortare väg och processen förenklas.

I de dokument jag granskade var det endast i Framtid Alby som jag kunde hitta vem visionen var skapad för. Där anges att den är för kommunens verksamhet i stadsdelen vilket kan signalera att man inte är i behov av andra krafter.

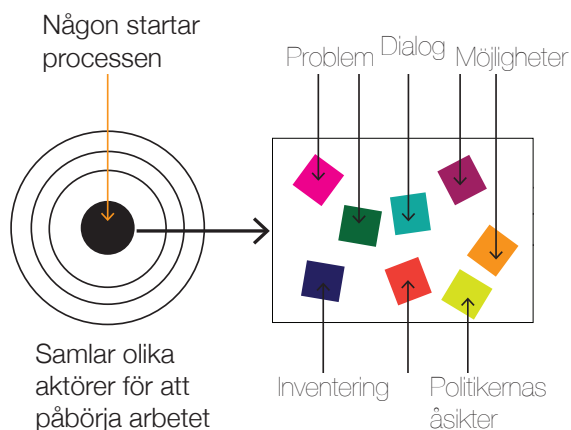

Fig. 1 Diagram över starten i processen

Alla tre visionerna berör ämnet om föränderlighet. Att visionen bör vara flexibel och delvis föränderlig då de löper över lång tid och de kringliggande förhållandena kan förändras över tid. Det är något jag tycker är viktigt att de belyser. I förändringsarbetet med Storvreten som min fallstudie handlar om anser jag att det är viktigt att tidigt ha en plan för hur kommunikationen ska skötas och det finns lärdomar att få från de visioner som tagits fram för andra miljonprogramsområden. Det finns en likhet i dokumenten som får mig att ifrågasätta nödvändigheten att arbeta fram ett dokument för varje stadsdel. Dokumenten är dessutom så generella i sina framtids tankar att de är applicerbara på olika platser. Kanske skulle det räcka med ett dokument för alla miljonprogram eller så borde dokumenten vara mer specifika i vad för förändringar som borde ske.

EXTERN KOMMUNIKATION

Något som alla tre visionerna brister i är den externa kommunikationen mot sina medborgare. Hemsidorna är bristfälliga och dåligt uppdaterade. Även om alla tre visionerna är i starten av sin process var det ändå flera år sen de började engagera sina medborgare och därmed signalera att arbetet är i gång. Jag anser att åtgärder bör ske kontinuerligt för att både de som arbetar med förändringen och de som lever och verkar här ska känna att processen går framåt. Åtgärderna bör överlappa varandra och kan skilja i dignitet och tid. Processen bör synliggöras liksom de åtgärder som blivit vidtagna på en väl uppdaterad hemsida. Det är viktigt för både de som arbetar med åtgärderna, de som är intresserade av stadsdelen och inte minst för de boende, som ett bevis på att processen går framåt. De bilder och planer som visas i dokumenten anser jag att man bör vara tydlig med vad som är illustrationer av exempel och vad som är sanning, vilket inte är fallet i de visioner som jag studerat.

Jag är medveten om svårigheten att helt kliva ur min yrkesroll i granskandet av visionerna och att mina kritiska tankar inte representerar den genomsnittliga medborgaren. Men det hindrar inte att kunna ha tankar om vad vilken information jag anser att medborgarna bör ha tillgång till i ett förändringsarbete som sker över lång tid.

INTERN PROCESS

De visioner jag studerat är för stadsdelar och inte för hela städer vilket gör att de känns hanterbara i storlek. Då många olika aktörer kan vara engagerade i den här typen av arbete anser jag att till visionen bör det kopplas en tydlig ansvarslista. I den bör det framgå vilka åtgärder som planeras göras och vem som ansvarar för att de blir gjorda. Olika aktörer har möjlighet att agera olika fort beroende på budgetar och dylikt, vilket ställer höga krav på en väl fungerande intern kommunikation inom arbetsgruppen. Då visionen sträcker sig fram till 2030 bör det kontinuerligt ske en dokumentation av arbetet för att enkelt kunna sätta in någon annan i processen. Man måste räkna med att folk kan hoppa av när som helst. Starten på förändringsarbetet kan se ut som diagrammet till vänster.

Efter att ha satt mig djupare in i det samtida fenomenet miljonprogramsvisioner fick det mig att fundera över hur tidigare upprustningar har gått till och vilka problem man brottades med då. Detta presenteras tillsammans med bakgrunden till miljonprogrammen i arbetets nästa del.

DEL 2 - MILJONPROGRAMMEN

Fig.2

-HISTORIK OCH BAKGRUND

-MILJÖERNA

-DE FÖRSTA ÅTGÄRDERNA

-REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER

HISTORIK OCH BAKGRUND

1965 beslutade Riksdagen att bygga en miljon bostäder under en tioårsperiod. Det är en aktion som präglar oss än idag. Bostadsområdena som går under namnet miljonprogrammen byggdes runt om i Sverige för att lösa den bostadsbrist som rådde. Områdena som ofta byggdes i perifera lägen hade möjligheter att erbjuda moderna bostäder med högre standard i jämförelse med de vanligaste bestånden. Att flytta till en nybyggd lägenhet med större bostadsyta än vad man var van vid var något extra. En sällsynthet och fördel som områdena inte förknippas med idag.

Den kraftiga urbanisering som skedde efter andra världskrigets slut fram till 1970-talet orsakade den akuta bostadsbristen. Sverige befann sig under en ekonomisk tillväxt och industri och näringsliv blomstrade.

Boendemiljödelegationen gjorde en genomgång av 60- och 70-talsområden och vad som kunde ses som kännetecken för dessa. Det resulterade i följande lista:

- Monotona, utarmade, ödsliga, ensidiga
- Bara bostäder
- Stora hus, stora bostadsgrupper, stora områden
- Blåsiga, torra, dammiga
- Torftiga, ensidig växtlighet och markbehandling
- Odefinierade gårdsrum, slentrianmässig utformning
- Stora avstånd till arbetsplatser, stadscentra, kultur
- Brist på gemensamma lokaler och tvättstugor
- Bristfällig kollektivtrafik

(Schlyter, 1994, s 21-22).

Det var låg standard på de bostäder som fanns, många saknade centralvärme, vatten, avlopp, wc och badrum. Den ekonomiska tillväxten gjorde att befolkningen kunde höja sin boendestandard. Upprustningen tillsammans med den stora inflyttningen till städerna gjorde att en stor bostadsbrist uppkom (Vidén & Lindahl, s.9-10, 1992). Under åren 1965-1974 byggdes 1 005 578 bostäder. Att bygga mycket och snabbt var ambitionen. Det rationella tänkandet avspeglas även i arkitekturen. Byggnaderna präglas av enkla geometriska huskroppar utan utsmyckningar (Schlyter, s.14-15, 1994).

Ovan: Informationsblad från AB Botkyrkabyggen m fl, 1970.

Informationsblad från Botkyrkabyggen (Vidén och Lundahl. Miljonprogrammets bostäder, 1992, s. 13)

Den största skillnaden mot bostadsområden byggda i förorter under 50-talet jämfört med miljonprogrammen var att den tidigare bebyggelsen tog hänsyn till och integrerades i det omkringliggande landskapet (Andersson, 2000). Miljonprogramområdena byggdes under stor tids- och kostnadspress. Att då ta hänsyn till kringliggande landskap och bebyggelse var därmed en belastning. Marken som togs i anspråk var ofta jord- och skogsbruksmark. Områdena som växte fram i utkanterna av städerna fick göra det utan historiska och naturliga kopplingar till tidigare bebyggelse, befolkning eller verksamheter (Vidén & Lindahl, s.13, 1992).

Under miljonprogramsåren fick kommunerna ökat ansvar för bostadsplaneringen. Ett bolånesystem infördes för att främja stora industrialiserade byggprojekt. Byggnormer upprättades och standardisering av material och byggnadsdelar blev följden. Det var slutmonteringen av bostäderna som påverkade uttrycket mest. För att bostäderna skulle kunna placeras i naturen, hyvlades marken plan för att passa bottenplattorna till de förtillverkade husen. Det befintliga landskapet med dess konturer, berghällar och vegetation avlägsnades för att skapa en slät schaktbotten. I exempelvis Fittja och Norsborg placerades bebyggelsen nere på en leråker istället för uppe på berget på grund av smidigare montering (Andersson, s.77-80, 2000). Lokala plantskolor hade tidigare försett byggprojekt med växter, men det räckte inte för de enorma kvantiteter som miljonprogramsåren krävde. Därför handlades växterna från danska, holländska och tyska plantskolor. Att växterna var uppdrivna i ett annat klimat gjorde att etableringen för dem blev svår. I Rinkeby planterades lindar som dog efter bara två veckor (Andersson, s.77-80, 2000).

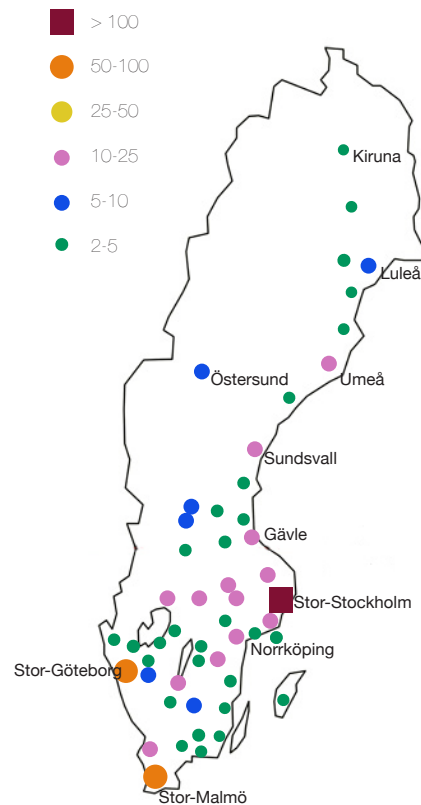

Fig. 3 Karta över Sverige, lägenheter byggda 1961-1975, siffrorna i tusental.

Det rationella tänkandet följde med i utformningen av utemiljöerna. Normer för en god bostad innehöll detaljerade rekommendationer om de nyttigheter utemiljön borde ha. Planeringen handlade om typ, antal och avstånd från lägenhetsdörren. Det arbetades fram standardiseringar inte bara för byggandet utan även för projekteringen, vilket ledde till att ritningarna blev schabloner för att kunna användas i så många sammanhang som möjligt. Det nya sättet att arbeta ersatte en äldre hantverkstradition. Hantverket tycktes inte passa in i den moderna staden som betraktades som en konstruktion med logisk uppbyggnad där allt kunde förstås eller planeras. Det var därför nödvändigt att förkasta historiska lösningar och prova nya. Miljonprogrammets höga exploateringstakt gav emellertid få möjligheter till eftertanke för de medverkande (Andersson, s.77-80, 2000).

MILJÖERNA

GRÖNYTOR

När husen var färdiga och det var dags för utemiljön var pengarna slut. Gårdarna anlades därför med ännu större rationalitet. De skulle vara billiga och lättskötta. Det ledde till ett monotomt uttryck med liten variation i såväl material som i växtarter. Gårdarna fick samma storskalighet som husen. Grönytor ansågs vara ett nödvändigt inslag i bostadsområdet. Funktionerna för ytor delades in tydligt efter givna storleksmått och avstånd från bostadshusen. Planeringen av gårdarna var inriktad på kvantitet och det finns därmed i dagsläget gott om park- och gårdsmark (Vidén & Lindahl, s.26-31, 1992).

För de som flyttade till områdena var bristerna i utemiljön uppenbara redan från början. Utemiljöerna kunde betraktas som byggarbetsplatser på många håll och skarp kritik riktades från massmedia och hyresgäströrelsen. Storleken och skalan på områdena bidrog till anonymitet vilket förstärkte de sociala problemen och vandaliseringen (Schlyter, s.14-16, 1994).

Planering av grönytor gällde sällan för stadsplanerna och sällan togs det fasta på områdets ursprungliga kvaliteter vid planering och projektering. Det som kan ses positivt i det agerandet är att det finns mycket sparad naturmark på såväl gårdarna som i kvartersstrukturen och parkstråken. Det gjordes en tydlig uppdelning av olika grönytor. Det gällde den lilla gården invid huset som var till för de boende, kvartersmarken som var till för alla kringliggande hus och den allmänna parkmarken. Gården invid huset var oftast kopplad till husets entré. Där fanns det småbarnslek, sandlåda, parkbänkar, cykelparkering och tydliga rader med vegetation. Kvartersmarken var kanske den minst utnyttjade på grund av att den varken kändes privat eller offentlig.

Fig. 4

Fig. 5 Öppna, torftiga miljöer i Storvreten efter byggnationen

På kvartersmarken var vegetationen rikligare och eventuellt fanns det en större lekplats. Parkmarken var ofta väl planerad med anläggningar så som dansbana, idrottsplats, bad, skola och daghem. De var ofta stora till arealen och strategiskt belägna med kringbyggda cykelbanor. Däremot inte så vackert och funktionellt utformade (Vidén & Lindahl, s.26-31, 1992). Stora överskottsvolymer jord och rivningsmassor skulle placeras någonstans. Massorna deponerades som konstgjorda berg eller toppar. Tanken med dessa var att de skulle kontrastera mot det övriga platta landskapet. Topparna blev snabbt populära utflyktsmål på grund av deras milsvida utblick (Andersson, s.89-92, 2000).

Vegetationen på gårdarna missgynnas mycket av att anläggningen skedde i så stor skala. Det plansträngdes och vegetation som stod i vägen togs bort. Storskaligheten krävde stora maskiner som stod där under lång tid vilken påverkade även den nyplanterade vegetationen. Många av områdena anlades nämligen på åkermark. De finkorniga jordarna pressades samman av de tunga maskinerna vilket har gjort det svårt för den befintliga vegetationen att överleva liksom den nya vegetationen att etablera sig.

ENTRÉER OCH TRAFIKLÖSNINGAR

Områdena gjordes nästan uteslutande med trafikseparering. Bilarna parkerades på samlade parkeringsplatser ovan eller under jord för att få skyddade gårdar. Det har dock lett till oklara entréer och att vissa platser blivit svåra att nå. Att vissa fordon måste komma fram gör att trafiksepareringen ibland utgör en stor risk istället för säkerhet. Entréernas otydlighet visas inte bara i den yttre miljön. Även i husarkitekturen finns det tydliga brister vad gäller entréerna, något man traditionellt ägnar ett särskilt intresse för. Porten är i regel anonym och ej heller väderskyddad. Många gånger är den infälld i husets fasad och är därmed också mörk. Utemiljön accentuerar inte heller entrén med hjälp av markbeläggning eller välombesörjd plantering. Att det inte är någon skillnad mellan entrézon och vanlig gårdsyta skapar förvirring hos besökare och skänker inte någon välkomnande känsla för de boende (Vidén & Lindahl, s.32-33, 1992).

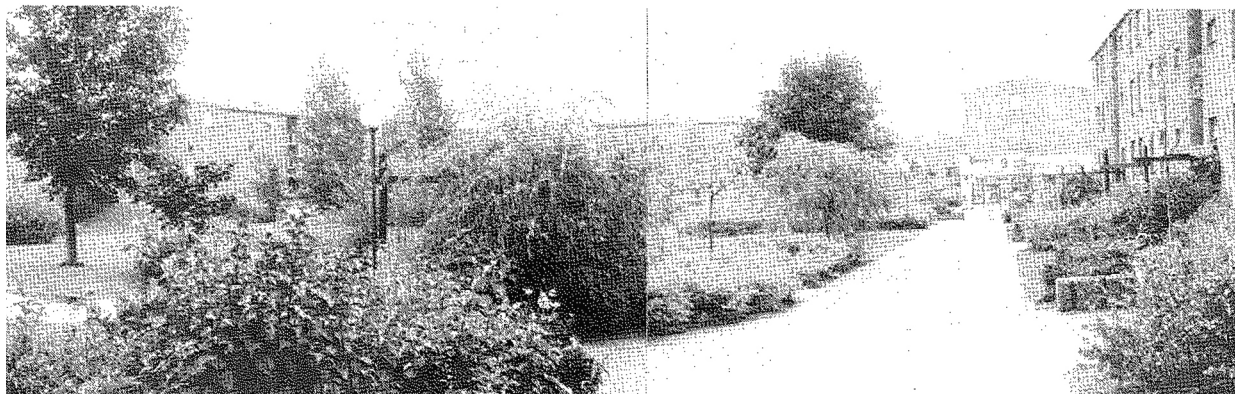
BOSTÄDER

De vanligaste husen som byggdes under den här eran var låga lamellhus, höga lamellhus (skivhus), punkthus och loftgångshus. Husen var rationellt byggda med fasader i tegel eller putsad betong. De högre husen hade hiss invändigt medan de lägre ofta saknade hiss och tillgänglighetsanpassning. Husens djup var ofta 13 meter eller mer vilket ledde till djupa, mörka rum. Loftgångshusen var smalare och skapade därmed ljusare lägenheter. Lägenheterna var oftast stora. En trerumslägenhet blev under 1950-talet en överkomlig standard som många barnfamiljer hade råd med. I flerbostadshusen som är byggda 1961-75 är 65 % två- och trerumslägenheter. Den genomsnittliga trerumslägenheten hade en yta på 81 kvm. Det fanns krav på att rätta sig efter vad det gällde sol och luft. I God Bostad gavs det ut normer för solvärden vilka innebar att lägenheterna skulle vara orienterade så att de åtminstone fick några timmar sol per dag.

Rumshöjden i lägenheterna är mellan 240-250 cm. Det flesta lägenheterna som byggdes under miljonprogrammet har egen balkong eller uteplats. Balkongerna gjordes större än de som finns på äldre hus. Det lades också stor omsorg på solförhållandena på balkongerna och uteplatserna. Vanligtvis placerades de i söder eller så att de åtminstone fick eftermiddagssol. Ett problem som dock uppkom var att husen placerades så tätt att husen skuggar varandra och därmed skapar mörka uteplatser och gårdar (Vidén & Lindahl, s.21-45, 1992).

Fig. 6 Tätt placerade lamellhus

Omgjord gård i Boxholm med miljöförbättringsbidraget, före- och efterbild
(Schlyter. Utemiljöförbättringar, 1994, s. 87)

DE FÖRSTA ÅTGÄRDERNA

Outhyrda lägenheter visade sig ganska snabbt bli ett problem. Det gjordes en boendeutredning 1974-76 där behovet att förbättra utemiljön togs upp. För att höja bostadsområdets attraktivitet och användbarhet föreslog man att det skulle erbjudas ett bostadslån till hyres- och bostadsrättslägenheter som färdigställdes 1958-1973. För att få lånet var man tvungen att visa att man varit engagerad i upprustningsplanerna och målet var att de boende skulle vara aktiva vid utformning av åtgärderna (Schlyter, s.14-16, 1994).

CAMILLA-PENGARNA

Stadsrådet Camilla Odhnoff lade 1973 tillsammans med den socialdemokratiska regeringen fram en proposition som bland annat innehöll ett förslag om särskilda insatser för en barnvänlig boendemiljö. Riksdagen beslöt att anvisa 30 miljoner kronor till insatser som skulle göra boendemiljöer mer barnvänliga. Camilla Odhnoff var angelägen om att pengarna skulle kunna användas utan några längre planeringstider för att göra bostads- och fritidsområden mer stimulerande för ungdomsaktiviteter (Schlyter, s.15-17, 1994).

MILJÖFÖRBÄTTRINGSBIDRAG

1975, samma år som miljonprogrammet slutfördes, beslutades det att de tidigare åtgärderna skulle ersättas med ett permanent statligt bidrag för att miljöförbättrande åtgärder skulle kunna genomföras. På så sätt skulle man kunna höja standarden utan att öka boendekostnaden. Under de tolv år som det var möjligt att söka pengarna genomfördes ca 1700 upprustningsprojekt (Kristensson, 1994). Bidragets syfte var att förbättra närmiljön, såväl utemiljön som gemensamma utrymmen såsom lokaler för hobby och samvaro. Utemiljöerna rustades främst upp i form av lekplatser, planteringar, åtgärder mot trafikrisker och konstnärlig utsmyckning. Många av de nästan nybyggda områdena rustades upp med hjälp av det här bidraget (Vidén & Lundahl, s.77-78, 1992).

BRUKARINFLYTANDE I BOENDET

Den sociala miljön var också något man syftade till att förbättra. Att göra det i samverkan med de boende sågs som ett sätt att hantera och lösa problemet. AB Göteborgshem gjorde ett försök med brukarinflytande utan att i förhand formulera några mål. Författarna Miller et al. har i efterhand gjort intervjuer med initiativtagarna till projektet och följande sex mål har kunnat konstateras (1982). Man ville:

- Minska förvaltningskostnaderna
- Öka områdets attraktivitet
- Förbättra den fysiska miljön
- Öka den sociala gemenskapen och hemkänslan
- Skapa förståelse för kostnader och problem
- Skapa förutsättningar för decentraliserad förvaltning

(Miller et al. 1982, s. 85-86)

Många hade höga förväntningar på vad brukarinflytandet skulle resultera i att förbättra grannkontakter, bygga upp sociala nätverk, skapa verksamheter och aktivera de boende i processen vilket skulle lägga grunden till den sociala gemenskapen. Boendemiljödelegationen och lekmiljörådet ansåg att det viktigaste var att de boende fick ha inflytande i förändringsarbetet och att de blev engagerade i skötseln. Att de boende hade bäst kännedom om områdets kvaliteter och brister samt att förändringarna måste vara förankrade hos de boende var man helt övertygad om för att arbetet skulle bli lyckat. Att de boende var med i processarbetet skulle även leda till sociala fördelar och en starkt gemenskap (God bostad 4, 1977).

Genom de boendes engagemang skulle även vandalismen minska och därmed sänka förvaltningskostnaderna. Förhoppningar om att omflyttningen skulle minska var en annan parameter (Bengtsson et al, 2000). Områdesförbättringarna och förhoppningarna var kopplade till miljöförbättringsbidragen. Att hyresgästerna skulle delta i arbetet var ett krav för att få bidraget. Hyresgästföreningen utfärdade ett intyg som visade att hyresgästen varit med i planeringsarbetet. Intyget bifogades sedan till ansökningen om miljöförbättringsbidraget tillsammans med en förteckning över fel och brister i området.

Att intyget var en garanti på att samråd hade skett är inte sant. Det förekom att hyresgästföreningen intygade att hyresgästerna varit delaktiga trots att de inte var nöjda med ett förslag. Schlyter anser att intyget var att betrakta som pliktskyldighet och var snarare ett standardformulär som inte garanterade möjlighet till inflytande. Vidare konstaterar han att det inte finns ett samband mellan kostnad och kvalitet men att det finns ett samband mellan boendemedverkan och kvalitet (Schlyter, s.71, 1994).

FÖRNYELSEBIDRAG

När miljöförbättringsbidragen hade funnits i tolv år ersattes det 1986 av förnyelsebidrag. Brukarmedverkan kom i skymundan i det nya bidraget. Nu låg fokus snarare på ekonomi. Förnyelsebidraget betalades ut till områden med sociala problem och outhyrda lägenheter. Målet var att lägenheterna skulle hyras ut och att den sociala miljön skulle förbättras. Bostadsbolaget tillsammans med kommunen var tvingade att utarbeta ett åtgärdsprogram för det aktuella området. Det skulle även kompletteras med ett avtal om boendeflytande. Bidraget lämnades endast till allmännyttiga bostadsföretag och bidraget upphörde 1989.

Från 80-talet har intresset för brukarmedverkan ökat igen men från ett annat håll. De boende har ett intresse av att kunna sänka sina boendekostnader genom att utföra egna arbetsinsatser. Detta på grund av ekonomiska svårigheter och sänkta bostadsstöd (Bengtsson et al, 2000).

VAD FICK UPPRUSTNINGEN FÖR BETYDELSE?

De första samlade insatserna stöddes av statliga bidrag för att förbättra utemiljön. En hel del av dessa förbättringar har gett goda och bestående resultat. Både den fysiska miljön och granngemenskapen blev bättre på många håll. Dock genomgick aldrig områdena den övergripande förändring som behövdes. Bristerna i förändringsarbetet låg i den sociala strukturen och lägenhetssammansättningen. Ibland var åtgärderna dessutom inte genomtänkta eller väl utförda (Vidén och Lundahl, s.186-187, 1992).

Fig. 7 Storskaliga arbeten genomfördes

Större förändringar av miljonprogramsområdena har också skett och betecknats "turn-around". Hus och lägenheter har byggts om helt och utemiljön har omskapats med vegetation och byggnationer, allt för att förändra synen på området och locka till sig andra målgrupper att bosätta sig där. I omvandlingarna har förnyelsen ofta bestått i att gå från hyresrätt till bostadsrätt. Författarna Vidén och Lundahl (1992) ifrågasätter om en mer försiktig upprustning hade kunnat genomföras utan att minska upplevelserikedomen och utplåna den arkitektoniska tidsprägnen. Områdena som har genomgått en omfattande upprustning har i många fall fått ett bättre anseende i allmänhetens ögon och de boende känner sig stolta över sitt område. De ofärdiga miljöerna omvandlades till att bli variationsrika och på sina håll överdådiga. Konsekvenserna blev ekonomiska problem, upprustningarna var svåra att täcka med rimliga hyreshöjningar. Dessutom behövde skötselintensiteten ökas för underhållet av de nya miljöerna. I annat fall riskeras att nya onda cirklar att startas (s.186-191, 1992).

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

Det dröjde länge från det att miljonprogrammen stod färdigställda till dess att förbättringsåtgärderna började vidtagas. Något som vittnade om att områdena faktiskt inte var färdiga när projekteringen var över, utan att pengarna tog slut och resultatet var därefter. Tidigt kom kraven på att förbättringsåtgärderna skulle göras tillsammans med brukarna. Något som inte fungerade särskilt väl. Det äkta engagemanget fanns inte hos de som ledde arbetet. Brukarna användes istället för att finansiera projekten genom de bidrag som fanns att söka med brukare som alibi. Det blev ett oärligt försök till brukarsamverkan.

ÄRLIGHET

Brukarmedverkan som redskap tros vara metoden man bör använda sig trots att de tidiga försöken inte gav särskilt lyckade resultat. Erland Ullstad (2008) skriver att i planeringsarbete bör man komma i dialog med brukarna och diskutera vad som är viktigt för dem och att det måste finnas en ärlig vilja till ömsesidig påverkan. Det går att konstatera att sedan miljonprogrammets första åtgärder sattes in har det funnits en enighet om att dialog med brukarna behövs. Intresset för dialogen finns från både ett brukarperspektiv och högre instanser såsom ägare och kommuner. Problemet är att finna ett fungerande sätt att arbeta på. Det finns ett behov av att finna anpassade metoder för att dialogen ska bli fungerande och konstruktiv i båda riktningar. Jag anser att det är viktigt att brukarna ses som medel och inte som mål. Att det tidigt i processen tas beslut om när brukarna ska tillåtas medverka och låta det ske ärligt.

ANPASSA INSATSERNA

I förändringsarbetet med miljonprogrammen är en viktig fråga vem som ska betala? Konsekvenserna vid dyra förbättringsåtgärder kan leda till att boende i området inte har råd att bo kvar.

En ekonomisk kalkyl i ett tidigt stadium anser jag är viktigt för att kunna planera arbetet. Innan åtgärder vidtas bör en diskussion föras med förvaltningen så att det finns möjlighet att förvalta de nya miljöerna som anläggs. I annat fall riskerar den nya miljön att snabbt falera. En eftersatt skötsel kan få många negativa konsekvenser. Fortsättningen på förändringsarbetet blir att ytterligare identifiera svar på frågor för att kunna gå vidare.

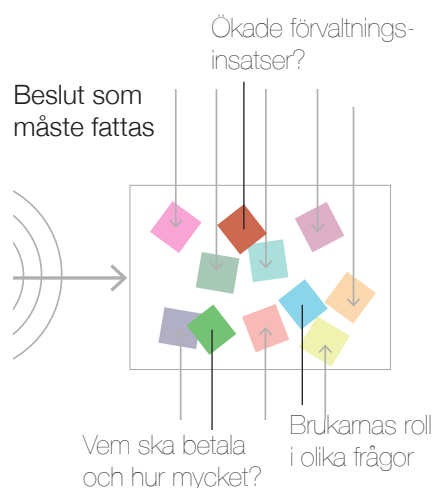

Fig. 8 Fortsättning på diagram över processen

Efter att ha fått en större kunskap om försöken till brukarsamverkan och miljonprogrammets historia väcktes frågor kring vilka metoder man kan använda sig av för att engagera brukare. Nästa del i arbetet är en introduktion i ämnet brukarsamverkan och metoder man kan använda sig utav.

DEL 3 - BRUKARSAMVERKAN

Fig.9

- BRUKARSAMVERKAN I RELATION TILL LANDSKAP
- SAMVERKAN SOM ARBETSMETOD
- METODER FÖR BRUKARSAMVERKAN
- REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER

BRUKARSAMVERKAN

BEGREPPET

Det finns många ord som förklarar samma sak. Brukarmedverkan, brukarinflytande, medverkansprocesser och medborgarmedverkan kan ses som synonyma ord. För att kunna ha inflytande eller medverkan krävs det möten för kunskapsutbyte mellan minst två parter. Att leda dessa möten om människors gemensamma lär- och beslutsprocesser kring den fysiska miljön kräver kreativa och konstruktiva metoder. För att det ska ske krävs kommunikativ färdighet och pedagogiska arbetsätt. Processarbetet kan även kallas för kommunikativ planering och syftar till att fler perspektiv bör integreras i planeringen för att uppnå hållbara och kreativa lösningar. Ett förändringsarbete skapar lätt motsättningar och konflikter men med ett dialoginriktat förhållningssätt kan planeringen utgöra ett redskap att medla vid konflikter. En annan fördel är att planering utgör en process där det finns möjlighet att lära sig mer om olika perspektiv och möjliga lösningar. För att komma fram till det nyskapande förslaget kan man arbeta på olika sätt och samverkansmetoder/dialogmetoder bör väljas utifrån det givna syftet (Ranger, 2007).

LANDSKAPSKONVENTIONEN

Delaktighet kring landskapsfrågor är något som den europeiska landskapskonventionen har som mål; att skapa en rikare livsmiljö där alla kan delta i utformningen. Landskapskonventionens syn på delaktighet eller brukarmedverkan är central för den här typen av arbetsprocess i framtiden då Sverige ratificerade konventionen i maj 2011.

En ratificering innebär att landet förbinder sig att inarbeta konventionens intentioner i sin nationella lagstiftning och politik (Europarådet 2000, 2013-01-04 [www]).

OM LANDSKAPSKONVENTIONEN

- Landskapskonventionen samordnar olika sektorer som finns i de flesta länderna för att sammanföra olika intressen i ett landskapsperspektiv (Riksantikvarieämbetet, 2011).
- Av Europarådets fyrtiosex medlemsländer har tjugonio länder ratificerat den Europeiska Landskapskonventionen (Riksantikvarieämbetet, 2011).
- Sverige skrev på 22/2 2001, ratificerade den 5/1 2011 och konventionen började gälla i Sverige från och med 1/5 2011 (Council of Europe, 2013-01-04 [www]).
- I enlighet med landskapskonventionen förbinder sig varje part att införa metoder för medverkan från lokala och regionala myndigheter, allmänheten och andra parter som har intresse för landskapet (Riksantikvarieämbetet, 2011).

LANDSKAP ENLIGT KONVENTIONEN

Konventionen innefattar alla typer av landskap, både stad och landsbygd. Landskap är en bred benämning på en mängd ytor runt omkring oss. Landskap förknippas ofta med stora arealer mellan bebyggda områden, men landskapet tar sig in även mellan husen som mellanrum, längs vägar och mellan samhällen. Dessa områdens existens uppmärksammas inte alltid som landskap men finns där och påverkar oss dagligen och inverkar på vårt välbefinnande. Den här typen av landskap går ibland under benämningen vardagslandskap då det är i dessa som människan vistas i varje dag (Berglund et al 2011).

Landskapskonventionen innehåller en tydlig demokratisk process. Den lyfter fram såväl landskapets sociala betydelse som understryker vikten av att människor kan delta aktivt i värdering och förvaltning av landskapet (Berglund et al 2011).

I landskapet möts många olika värden och tillgångar, exempelvis kulturella, ekologiska, estetiska, sociala och ekonomiska. Landskapskonventionen understryker att landskapet är en gemensam tillgång och ett gemensamt ansvar. Vi måste ofta förhandla om hur landskapets resurser ska nyttjas och utvecklas. Det krävs därför ett nära samarbete mellan myndigheter, organisationer, företag och enskilda för att landskapets mångfald och värden ska kunna hanteras på ett hållbart sätt (Riksantikvarieämbetet, 2011).

TIDPUNKTEN I PROCESSEN

Landskapskonventionen fastslår att det behövs medverkan från enskilda personer och intresseorganisationer i alla faser i en planeringsprocess. Oftast sker planeringen i situationer där aktörerna har något intresse, mål, status eller annan form av möjlighet att påverka. Tidpunkten är viktig när man tillåts ha en åsikt i en fråga gällande planering. Risken är att brukarna kommer för sent in i processen. Nordiska ministerrådet påpekar att det är stor skillnad på att tillåtas ha åsikter i en planeringsfråga eller att deltagandet efterfrågas (Riksantikvarieämbetet, 2011). Det är stor skillnad på om allmänheten får se ett färdigt förslag och uttrycka sin åsikt om det, eller om planeringen fortfarande är i idéfasen. I landskapskonventionen belyses problematiken i uppföljning och utvärdering av kommunala och statliga tjänster. Det är oftast myndigheter som får ha en åsikt i frågan, medan brukarens åsikter aldrig blir belysta. (Riksantikvarieämbetet, 2011). Enligt Boverket (2004) saknar många kommuner i dagsläget en strategi för brukarmedverkan, vilket medför att brukarna ofta kommer för sent in i planeringsprocessen.

TIDIGARE FÖRSÖK

Enligt Miller et al (1982) har deras studier på 1970-talets försöksverksamhet med brukarmedverkan resulterat i att insyn och medverkan i den kommunala planeringen inte lyckats särskilt väl. Inte heller grannskapsarbetet, som innebär inflytande över planering och förvaltning, har lett till påtagliga effekter. Däremot har försöken med hyresgästinflytande medfört vissa små men konkreta förbättringar. Försöken har inte fungerat problemfritt men hyresgästen har fått större insyn och ett visst inflytande över förvaltningen. Genom dialogen har en ny förhandlingsmöjlighet skapats mellan de boende och företaget. Författarna sammanfattar det med att 1970-talets försöksverksamhet inte har medfört några dramatiska resultat i fråga om medborgarnas deltagande eller inflytande över offentlig planering och förvaltning. Resultaten är dock inte entydigt negativa och därför finns det anledning att arbeta vidare. Informationen om aktuella planer och förvaltningsarbetet har i många fall förbättrats.

I Boverkets rapport Hållbar utveckling av städer och tätorter i Sverige – förslag till strategi (2004) beskrivs ett utarbetat förslag till en hållbar stadsutveckling. Rapporten belyser vikten av brukarnas lokala kunskap. Något som även Johan Folkesson konstaterar i sin uppsats Brukarmedverkan på allmänna platser. Vilka deltar och vem påverkas? (2009). Han skriver vidare att brukarmedverkan utgör ett viktigt inslag i planering men belyser också risken att brukarmedverkan i vissa fall används som alibi eller som ett retoriskt knep utan en faktiskt vilja att lyssna på brukarna. Det måste finnas ett tydligt syfte med varför brukarmedverkan ska användas och en förankring i organisationen för att goda resultat ska kunna uppnås. Vidare diskuterar Folkesson problematiken med representativitet, det är sällan ett brett spann på de som engagerar sig. Något som leder till att det insamlade materialet inte talar för alla.

SAMVERKAN SOM ARBETSMETOD

Anna Ranger och Karin Westerberg hävdar att viktig information i form av kunskap och erfarenheter förloras om man begränsar deltagande till några få aktörer i planeringsarbete inriktat på samhällsbyggnad. Samverkan leder till möten som i sin tur leder till en ökad social gemenskap. Att tillsammans med andra få dela med sig av sina erfarenheter i det dagliga livet kan ge upphov till insikter om hur en kollektiv styrka kan förändra. En sådan delaktighet har inte bara inverkan på resultatet i en planeringsprocess utan även hur vi upplever oss själva som personer och hur vår hälsa utvecklas. Ur det perspektivet innebär planering, utveckling och förändring ett processinriktat arbete som ställer andra krav än den traditionella projektform som de flesta är vana vid. Samverkan är processens mål men även dess arbetsmetod. För att få igenom den här typen av arbete som ger rätt att stödja människors engagemang och inflytande krävs det att ramarna utökas i många organisationer (Ranger & Westerberg, 2004).

6 FASER I ARBETET MED SAMVERKAN

Ranger och Westerberg (2004) påpekar att de ser samverkan som en process, som går in i olika faser, oavsett hur arbetet utvecklas. Ranger och Westerberg har skapat en processmodell som är indelad i sex olika faser. Författarna anser att modellen kan hjälpa till under projektets gång för att se var man befinner sig i arbetet och synliggöra det som har glömts bort eller vad som måste omformuleras för att passa nya situationer.

BESKRIVNING AV FASERNA

Den första fasen benämns Reflektion kring samverkan. I den här fasen är det tänkt att reflektioner ska ske på egen hand och tillsammans med kollegier över förväntningar, rollfördelning, förtroende, resurser, makt och ansvar. I allmänhet fundera kring vad för processer som startas och vilka samarbeten som inleds.

Fas nummer två, Se och synas. Nu är det dags att gå ut och söka kontakt, skapa ett samverkansbehov och intresse. Hur ska urvalet göras och hur väcks en nyfikenhet och ett engagemang?

Den tredje fasen - Skapa kunskap tillsammans, - handlar om arbetet med att genomföra och aktivera brukarna för att skapa nya kunskaper tillsammans.

I fas fyra - Skapa framsynt strategi - gäller det att komma vidare med de idéer och den information man samlat in.

Den femte fasen kallas för Från strategi till handling och där inriktas processen att omsätta strategier i praktisk arbete. I den här fasen anser Ranger och Westerberg att det är viktigt att hitta nya organisationsformer.

Den sjätte fasen handlar om återkoppling och utvärdering och benämns Fortsatt samförstånd. Fasen är av stor vikt enligt författarna Ranger & Westerberg på grund av alla lärdomar man kan dra här.

METODER FÖR BRUKARSAMVERKAN

URVALET

Det finns många sätt att genomföra dialoger på. Det här avsnittet beskriver och analyserar de dialogmetoder som har fokus på den sociala dimensionen inom hållbar stadsutveckling samt riktar sig till inbjudna deltagare. Att aktivt bjuda in människor till samverkansprocesser eller enstaka möten ger möjlighet att planera för deltagande från specifika grupper, till exempel olika åldersgrupper, specifika geografiska områden, eller för att få en bredare representation

CHARRETTE, PLANERINGS- ELLER FRAMTIDSVRKSTAD

Grundtanken med den här metoden är att skapa ett forum där olika perspektiv och erfarenheter lyfts fram och göra sig hörda. Målet Utmaningen ligger i att formulera förslag som vinner brett gillande hos berörda parter, och därmed har goda förutsättningarna att kunna genomföras. Det kan handla om att alla berörda ska nå konsensus i exempelvis en plan eller projektfråga. Målet med metoden är därför att utveckla lösningar som är bättre än de som skulle ha erhållits med traditionella planeringsmetoder (Nilsson L & Holdar, 2011) .

Skissarbete är ett sätt att stimulera kreativiteten i gruppen så att nya lösningar utvecklas och konsekvenserna av olika förslag snabbt går att avläsa och bedöma. Metoden bygger på teorier om konflikthantering, förhandling, konsensusbyggande, utveckling av samhörighet och förtroende med frågan samt en styrka att gemensamt arbeta fram nya kreativa förslag (Nilsson L & Holdar, 2011).

GENOMFÖRANDET

Frågeställningen, temat för verkstaden, behöver avgränsas och tydliggöras. Deltagande bör vara mellan 10-35 personer uppdelade i mindre grupper om 5-8 personer. Varje grupp bör ha en moderator samt en skisskunnig person som snabbt kan illustrera det som diskuteras. Lokal bör väljas med omsorg där mindre grupprum finns att tillgå. Mötet startar med en presentation av projektet som följs av en inspirationsföreläsning. Grupperna startar sedan med en brainstorming där problem, möjligheter och erfarenheter lyfts fram. Alternativ till förslag utarbetas under dagen/dagarna och varvas med föreläsningar och presentationer från de andra gruppernas förslag. En planeringsverkstad kan sträcka sig från en dag till upp till några dagar. All tidigare information som finns i form av planer, dokument och dylikt bör finnas till hands under hela arbetets gång. Planeringsverkstaden skapar en ny plattform där en konstruktiv dialog uppmuntras och där alla är lika viktiga att lyssna till (Nilsson L & Holdar, 2011; Ranger & Westerberg, 2004).

NÄR ÄR METODEN LÄMPLIG?

Den här formen lämpar sig för grupper som vill hitta gemensamma visioner och utifrån dessa kunna göra handlingsplaner. Ofta handlar det om planeringsprojekt som är för komplexa för att använda sig av traditionella planeringsmetoder. Metoden kan användas när det i planeringsprocessen finns intressenter med olika inriktningar på hur arbetet ska fortskrida. De vinster som finns med att använda framtidsverkstad som metod är att det går att spara på tid och pengar att planeringen reduceras, genom något som gynnar såväl samhället som de inblandade aktörerna (Nilsson L & Holdar, 2011; Ranger & Westerberg, 2004).

Att prata om det man ser kan vara ett bra sätt att få information om ett område.

GÅTUREN

Gåturen används i programskrivningssyfte för att kunna ge förslag på förändringsåtgärder i befintlig miljö. Utfallet kan handla om en inventering av kvaliteter och brister ur ett brukarperspektiv. En grupp om ca tio personer gör en vandring tillsammans längs en fast rutt för att identifiera betydelsen av platser och områden för de boende. Gruppen för en dialog om hur området ser ut och fungerar utifrån en direktupplevelse hos samtliga deltagare. Under gåturen beskriver deltagarna nuvarande positiva och negativa delar i området samt positiva och negativa synpunkter på den kommande förändringen. Gåturen kan följas upp med efterföljande diskussion utomhus eller i närliggande lokal. Vill man nå fler kan man genomföra flera gåturer, med till exempel grupper med olika behov. För att få en korrekt förnimmelse av vandringen spelas samtalen in och platserna fotograferas (Nilsson L & Holdar, 2011; Ranger & Westerberg, 2004).

GENOMFÖRANDET

Deltagandet kan vara öppet eller är det en inbjuden referensgrupp. Genom att deltagarna går en utstakad rutt styr man vilken information man får in. Turen avstannar när det är något som någon vill visa och det är då viktigt att skriva ner och fotodokumentera den information som framkommer (Nilsson L & Holdar, 2011; Ranger & Westerberg, 2004).

NÄR ÄR METODEN LÄMPLIG?

Gåturen är en enkelt genomförd metod som direkt ger indikationer på vad som fungerar bra och mindre bra i ett område. Det är en lämplig metod för att inleda en längre samverkansprocess och fungerar bra i kombination med andra metoder. Gåturen underlättar ofta för människor att kunna föra fram sina synpunkter och information då det blir påtagligt eftersom alla deltagare ser det som diskuteras. (Ranger & Westerberg, 2004).

TRYGGHETSVANDRINGAR

Trygghetsvandring är en variant på gåturen och används för att få fram information om närmiljön baserat på hur människor använder och trivs eller var det är otryggt i sin närmiljö. Metoden utgår ifrån att de boende har den bästa kunskapen om sitt område. En trygghetsvandring är lätt att ordna men kräver att rätt personer är delaktiga i vandringen. De som bjuds in bör vara de boende eller de som har verksamheter i området. Vandringen bidrar till att fler är med i arbetet med att göra miljöer tryggare. På vandringen bör det även delta någon som har möjlighet att förändra, vilket kan vara kommunen, fastighetsägaren eller polisen. (Ranger & Westerberg, 2004).

RANKNING SOM METOD

Med hjälp av rankning kan man snabbt utvärdera och sortera olika typer av behov, förväntningar och tolkningar kring ett område, ett problem eller en frågeställning. Det är även ett sätt att rangordna eller prioritera mellan förändringsförslag. Rankning passar alla samverkansformer eftersom resultatet kan användas i såväl gemensamma beslutsprocesser och som information i de fall en enskild aktörsgrupp själv ska arbeta vidare. Viktigt är dock att i förväg besluta om ändamålet för rankningsmetoden (Ranger & Westerberg, 2004).

GENOMFÖRANDET

Rankningsmetoder kräver oftast tre moment: förarbete, en rankningsomgång och efterarbete. Som en del av rankning som metod finns även åtgärdsprioritering. Det handlar om att prioritera mellan olika åtgärdsförslag. Förslagen kan röra alla möjliga tänkbara åtgärder inriktade på ett visst syfte eller lösa ett akut problem. I förberedelserna för att genomföra rankning behöver material tas fram gällande vad som ska prioriteras. Viktigt är att från början ha bestämt hur många av förslagen som kommer vara möjliga att arbeta vidare med samt vad som händer med de förslag som blir lägst rankade. (Ranger & Westerberg, 2004)

FOKUSGRUPPER

Fokusgrupper innebär att en liten grupp om 8-10 personer pratar kring ett förbestämt ämne. Samtalet leds av en moderator och sker efter en intervjuguide som är framställd tillsammans med beställaren. Syftet med en fokusgrupp är att ge flera perspektiv på en fråga, en tjänst eller en produkt – att fördjupa. Metoden kan både användas inför ett projekt eller en förändring eller som uppföljning på något som genomförts. Diskussionerna bearbetas sedan med hjälp av inspelning eller transkribering. Resultatet som framkommer kan sedan användas för att få en djupare förståelse och en bättre bild av hur förändringar kan påverka och vilka attityder som finns (Nilsson L & Holdar, 2011; Ranger & Westerberg, 2004).

GENOMFÖRANDET

En mindre grupp bjuds in samt en moderator utses. Det är viktigt att det finns tydligt mål och syfte med diskussion. En lämplig lokal utses och mötesdokumentation fastställs. Intervjun kan spelas in och transkriberas sedan till text. Eller så väljer man att anteckna det som är av vikt under samtalets gång (Nilsson L & Holdar, 2011).

NÄR ÄR METODEN LÄMPLIG?

Fokusgruppen är en enkel och snabb metod som skapar delaktighet. Metoden kan användas som ett kartläggningsverktyg där man utgår ifrån gruppens åsikter om vad som är viktigast i en fråga eller ett område. Fördelarna med metoden är att med stöd av samtalet bredda perspektivet på ämnet då deltagarna kan föra fram sina åsikter samtidigt som de andra lyssnar och fyller på med sina egna erfarenheter. Interaktion mellan deltagarna ger ett stort djup i svaren på frågorna som blir belysta ur en mängd perspektiv, trots få deltagare. Ofta uppskattar intervjupersonerna den delaktighet som intervjun erbjuder. Fler fördelar med metoden är att den är lätt och billig att genomföra och att den enkelt kan formas för att passa aktuella frågeställningar. ((Nilsson L & Holdar, 2011; Ranger & Westerberg, 2004).

I flera av metoderna kan det handla om att sitta ner och samtala i grupp.

OPEN SPACE

Organisationskonsulten Harrison Owen från USA har utarbetat mötestekniken Öppet Forum (Open Space Technology, OST). Tekniken innebär att man samlar 20-500 deltagare på en mötesplats och genomför en gemensam planering via dialog. Man låter många människor komma till tals på lika villkor och därmed skapa kreativa, öppna seminarier och konferenser. Tillvägagångssättet skapar en insikt hos deltagarna att förstå den individuella och kollektiva kapacitet som finns i en grupp/organisation. Alla deltagare uppmuntras att dela med sig av erfarenheter, kunskaper, idéer och kreativitet. Alla ses som medskapande i den process som leder fram till ett förslag eller rekommendation. I slutet av mötet ombeds deltagarna att prioritera förslagen som de vill arbeta vidare med (Ranger & Westerberg, 2004).

GENOMFÖRANDET

Deltagarna skapar sin egen agenda för mötet med ämnen de diskuterar utifrån ett på förhand valt tema. Under mötet diskuteras ämnen i parallella samtalsgrupper.

NÄR ÄR METODEN LÄMPLIG?

Öppet Forum lämpar sig att använda när man förväntar sig många deltagare som är intresserade av olika delfrågor kring det som ska förändras. Metoden ger en bred delaktighet och förbättrad kommunikation mellan olika nivåer och avdelningar uppnås vilket ger en bra grund för planering och genomförande av förslag. (Ranger & Westerberg, 2004)

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

Ett tydligt tecken på betydelsen av att arbeta med brukarsamverkan är att Sverige har valt att ratificera landskapskonventionen. Riksantikvarieämbetet har fått till uppgift att tillsammans med berörda myndigheter påbörja arbetet med att genomföra landskapskonventionen i Sverige. Enligt Riksantikvarieämbetet (2011) är det upp till berörda parter att självständigt ansvara för den europeiska landskapskonventionens tillämpning där det bland annat handlar om att utveckla former för civilsamhällets och allmänhetens delaktighet i arbetet med landskap. Konventionens tankar om delaktighet i arbetet med landskap anser jag vara ett erkännande av vikten av dialoginriktade arbetsmetoder. Att finna fungerande former för hur arbetet ska gå till anser jag är viktigt då arbetsmetoden har risker, något som visade sig i tidigare försök till brukarsamverkan i miljonprogrammen, då användes brukarna som alibi och dialogen blev tvångsmässig för att komma åt bidragen att genomföra förbättringar med. När det blir ett tvång riskerar fördelarna att vändas till nackdelar. Om det egentliga intresset för samverkan saknas blir slutresultatet förmodligen en besvikelse för de som försökt nå fram med sina åsikter och förändringen blir i värsta fall något negativt.

För att lättare kunna arbeta med, och ta till sig brukarmedverkan som metod presenterar jag utifrån kapitlets lärdomar en lista med fördelar och fallgropar som kan vara bra att ha med i åtanke i planeringen av processarbetet.

FÖRBEREDELSE

- Viktigt att känna till vilka det är man bjuder in så att metod, språk etc. kan anpassas.
- Dra upp riktlinjer för hur arbetet ska ske i olika skalor. På stadsdelsnivå är några metoder lämpliga medan på kvartersnivå är andra fördelaktiga.
- Ha förankrat arbetsmetoden i organisationen så att det finns utrymme och medel.
- Planera så att brukarnas åsikter får komma in vid rätt tidpunkt i processen.
- Skapa strategier för hur dialogen i projektet ska drivas.

FÖRDELAR

- Ökat förtroende, engagemang och ansvarskänsla hos brukarna.
- Bättre förståelse från brukarna för komplexiteten i vissa projekt och beslut som måste fattas.
- Ett deltagande kan väcka nyfikenhet och intresse som leder vidare till ett bredare engagemang.
- Om förståelsen för beslut finns hos brukarna är det lättare att göra rätt prioriterade satsningar.
- En systematisk dialog leder till att förståelsen för brukarnas behov ökar, vilket gör att utbudet lättare kan möta efterfrågan.
- Ett ökat deltagande i demokratiska processer gör det lättare att fatta beslut.

FALLGROPAR

- Det finns en risk att resursstarka eller högljudda intressegrupper får sin vilja igenom på bekostnad av mer resurssvaga eller tystlåtna. Alla har inte samma möjlighet att delta. Den politiska jämlikheten – en person en röst – kan därmed gå förlorad.
- De som deltar är inte representativa för samhället som helhet. Detta kan leda till att det blir en sämre avspeglning av folkviljan i det politiska beslutsfattandet.
- Erfarenheter visar att individer och grupper företrädesvis engagerar sig i frågor som rör den personliga nyttan, utan hänsyn till allmännyttan och det politiska helhetsperspektivet.
- Delaktighetsarbetet kan vara tidskrävande, både för den som arrangerar det och för invånarna, beroende på vilken form som väljs.

FALLSTUDIE

AV MILJONPROGRAMSOMRÅDET STORVRETEN

Efter att ha studerat miljonprogramsvisioner, miljonprogramets historia och med kunskaper om brukarsamverkan är det dags för mig att börja titta på min fallstudie. Efter den här sidan börjar jag analysera stadsdelen Storvreten och gå in på djupet i kvarteret Kalkstenen 2. I fallstudien ingår även ett genomförandet av dialogmöten med hyresgästerna som bor i fastigheten Kalkstenen 2.

DEL 4 - INVENTERING OCH ANALYS

- REGIONALT PERSPEKTIV
- LOKALT PERSPEKTIV
- OMRADESPRESENTATION MED ANALYSER
- REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER

Fig. 10

REGIONALT PERSPEKTIV

Storvreten ligger i Botkyrka kommun som är belägen mellan Stockholm och Södertälje. Botkyrka är den femte största kommunen i Stockholm och har sex kommundelar – Alby, Fittja, Hallunda-Norsborg, Tullinge, Storvreten och Tumba-Grödinge (Botkyrka kommun, 2012 [www]). Att kommunen heter Botkyrka men ingen centralort i kommunen har detta namn kan tyckas förvirrande. Botkyrka kommun har som tidigare redovisats i del 1 i arbetet, utarbetat visioner för två av sina stadelar (Alby och Fittja). I Storvreten har ännu inget visionsarbete påbörjats.

BOTKYRKAS FRAMVÄXT

Under åren 1961-1971 byggs Tumba centrum med 447 lägenheter samt butikslokaler och sociala inrättningar. 1966-1972 kommer Storvreten att bli nästa stora bostadsprojekt. Där byggs totalt 2 130 lägenheter i området under de här åren. 1970-1975 bebyggs norra Botkyrka med omkring 10 000 lägenheter i Alby, Fittja, Hallunda och Norsborg. Stockholms stad ägde stora markområden i norra Botkyrka och Svenska bostäder tog hand om exploateringen i Norsborg. Ett annat stockholmsbolag, Familjebostäder, köpte husen i Fittja av en privat byggmästare medan Botkyrkabyggen svarade för utbyggnaden i Alby. När norra Botkyrka till hälften var färdigbyggt började efterfrågan på bostäder minska. Idag ägs de flesta bostäderna i områdena av Botkyrkabyggen. (Interninformation Botkyrkabyggen). År 2007 firade Botkyrkabyggen 50 år som bolag och byggnation av bostäder fortsätter så gott som årligen i kommunen.

INVÅNARNA

Kommunen har en totalarea på 197 kvadratkilometer och hade 84 700 invånare 2011. Befolkningen i kommunen är yngre än Sveriges genomsnitt, medelåldern är 37 år. Drygt 50 % av invånarna i kommunen är födda utomlands eller har föräldrar som är födda utomlands och det talas ca 100 olika språk i Botkyrka (Botkyrka kommun, 2012 [www]).

Fig. 11
Stor-Stockholm
Kartan avser tätbebyggda områden

BOSTÄDER

Det finns ca 32 500 bostäder i Botkyrka. 63 % är i flerbostadshus och 37 % i småhus. 60 % av lägenheterna i flerbostadshusen ägs av Botkyrkabyggen och 35 % är bostadsrätter (Botkyrka kommun, 2012 [www]).

Diagrammet till nedan visar att Botkyrkabyggens hyror ligger lägre än snittet gällande både kommunala och privata bostadsbolag i övriga Sverige. Lägsta hyrorna inom Botkyrkabyggen finns i Fittja och Norsborg med 827 kr respektive 837 kr/kvm/år. Högsta hyrorna inom bolaget finns i Tullinge och Tumba C med 1063 kr respektive 1056 kr/kvm/år.

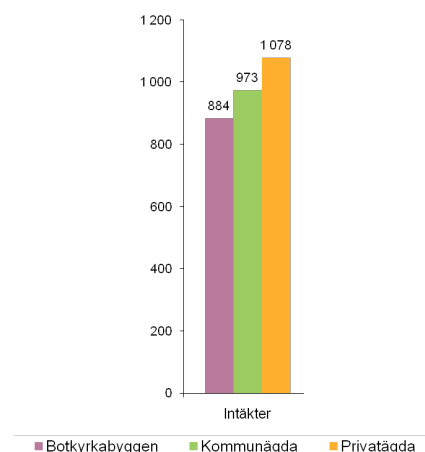

Fig. 13 Intäkter hos olika bostadsbolag

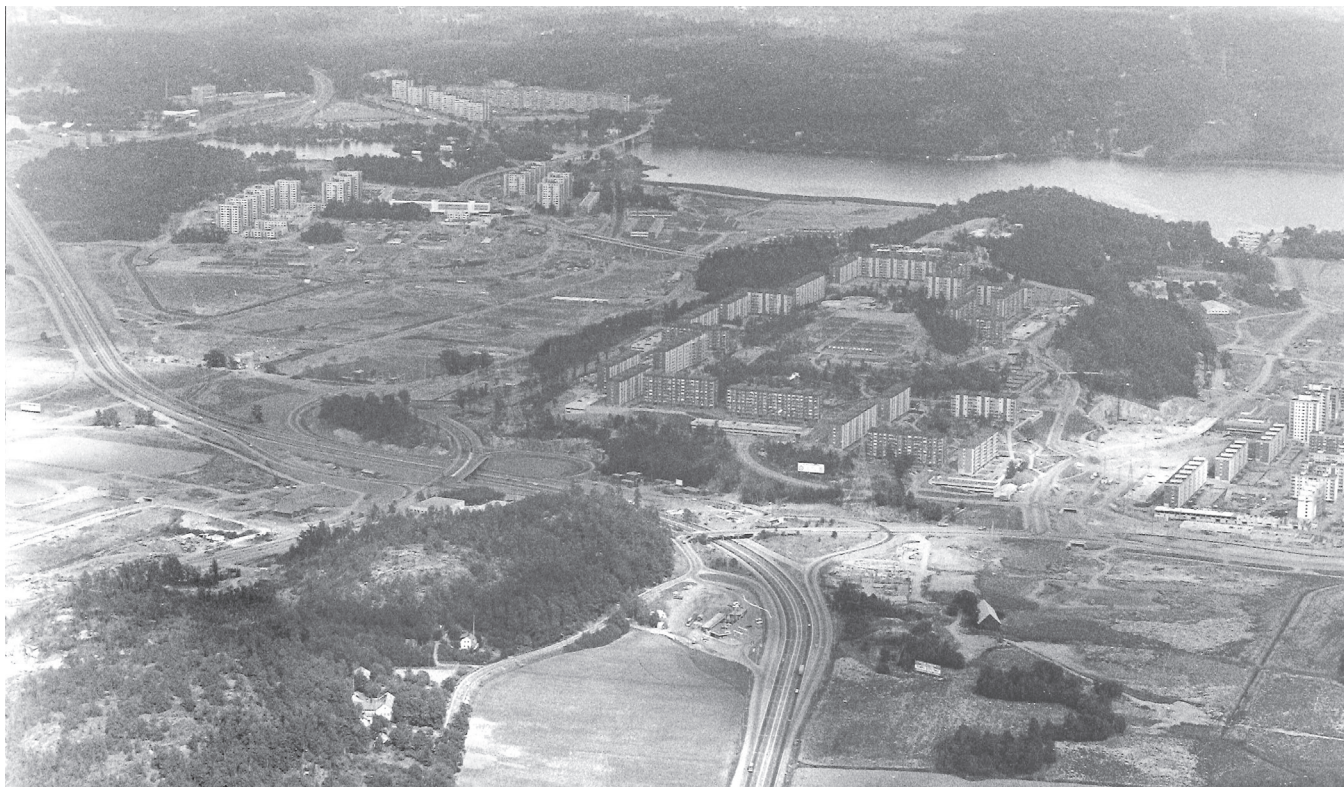

Fig. 12 Foto från Botkyrkabyggens arkiv över Alby och Fittja 1972

HISTORIK

Botkyrkas historia går tillbaka så långt som till 1100-talet. Arkeologiska fynd vittnar om att bygden var rik och redan då tämligen tätbefolkad. Namnet Botkyrka kommer från legenden Sankt Botvid och har använts sen tidig medeltid. Botkyrkas minnesmärke utgörs av Botkyrka kyrka, Bothwidiia Kirkia som även den har fått sitt namn från legenden Sankt Botvid. Sankt Botvid sägs ha gjort mycket för bygden i form av hjälp till fattiga och sjuka (Botkyrka kommun, 2012 [www]).

BYGDEN

Botkyrka har präglats av ett tegelbruk och det pappersbruk som Sveriges Riksdag beslutade att lägga i Tumba. 1755 uppfördes det och dess glansdagar var under 1925-1940 då det utgjorde Europas största pappersbruk. Sedermera blev Sveriges sedeltryckeri integrerat i pappersbruket och verkade där 1970-2002 då det amerikanska företaget Crane Co tog över. Tumba bruk och västra stambanans utbyggnad under 1860-talet var orsaker till att Tumba utvecklades till centralort. En snabb expansion av kommunen ägde rum i början av 1970-talet. Den största delen av bebyggelsen i Botkyrka blev färdig åren 1970-1977 och består mestadels av flerbostadshus (Botkyrka kommun, 2012 [www]).

LOKALT PERSPEKTIV

Storvreten ligger i Botkyrka kommun som är beläget mellan Stockholm och Södertälje. Storvreten ligger på en bergskam med vid utsikt på sina håll. Området kallas ibland för “Den vita staden”, och byggdes i slutet av 60- och i början av 70-talet. Idag bor det ca 6500 personer i Storvreten.

Botkyrka kommun

Fig. 14 Storvretens placering i kommunen

Fig. 15-16 Byggnationen av Storvreten, tagna i juni 1971.

Fig. 17 Flygfoto över Storvreten, projektområdet Kalkstenen 2 är markerad

SERVICE

Storvreten är ett bostadsområde med ett begränsat urval av servicefunktioner. Samhällsfunktionerna som finns i västra Storvreten är livsmedelsbutik, grillkiosk, vårdcentral, restaurang, frisör och när-livs. Storvreten har en F-9 skola och flera förskolor.

KOMMUNIKATION

Det går flera busslinjer via Storvreten ner till Tumba pendeltågsstation. Pendeltåg till centrala Stockholm tar cirka 25 minuter och till Södertälje 19 minuter. Från Tumba går också bussar till övriga kommunalar.

BOSTÄDER

Majoriteten av byggnaderna i området är bostadshus i flera våningar med en variation av höghus, loftgångshus, låghus (Botkyrka kommun, 2012 [www]). Det finns även radhus och en liten andel villabebyggelse. Bristen på varietet och den gleasa bebyggelsen gör att området är avfolkat vissa tider på dygnet. Bostäderna består till största del av tre- och fyrrumslägenheter i flerfamiljshus med gemensam gård. Att det i området saknas alternativ tvingar folk att flytta ifrån Storvreten om annan boendeform önskas eller behövs. Hyresnivån i Storvreten är ca 890 kr/kvm och år.

Det innebär att en trerumslägenhet på 73 kvm har en hyra på 5414 kr. De flesta bostäderna har inte genomgått någon större renovering sen de byggdes. Det är inte ovanligt med lägenheter som har plastmattor och köksinredning från 60-talet. Många av husen i Storvreten har en speciell form som närmast kan beskrivas som kantigt svängd. Det sägs att formen beror på att vid anläggningen lades en tillfällig räls i området, som inte kunde böjas mer än resultatet av hur byggnaderna är vinklade. På rälsen framfördes byggkranar till byggena för att göra arbetet rationellt.

OMRÅDESPRESENTATION INVENTERING & ANALYSER

KOPPLINGAR OCH AVGRÄNSNINGAR I STORVRETEN

Vägnätet i Storvreten består av bilvägar som ofta avslutas i ett kvarter som en återvändsgata. Att transportera sig med bil innebär att man får åka omvägar på grund av den trafikseparerade planeringen. Att många gång- och cykelvägar är dragna i andra riktningar än bilvägarna gör att de inte känns trygga då stadsdelen är inte så kraftigt trafikerad. Otrygghetskänslan ökar på grund av de avgränsande skogspartierna i kombination med ödsligheten. Trånga gångtunnlar förekommer som passerar över vissa vägar, även de känns otrygga. Gång- och cykelvägnätet är inte slutet, det finns så kallade gc-brott. En översyn på områdets kopplingar är nödvändig. Från Tumba C upp till Storvreten är det en lång transportsträcka utan bebyggelse och utan större kvaliteter.

- avgränsning Storvreten
- järnväg för pendeltåg
- ~~~~~ bilvägar
- ~~~~~ gång- och cykelvägar
- busshållplatser/pendeltågstation
- kvarteret Kalkstenen 2

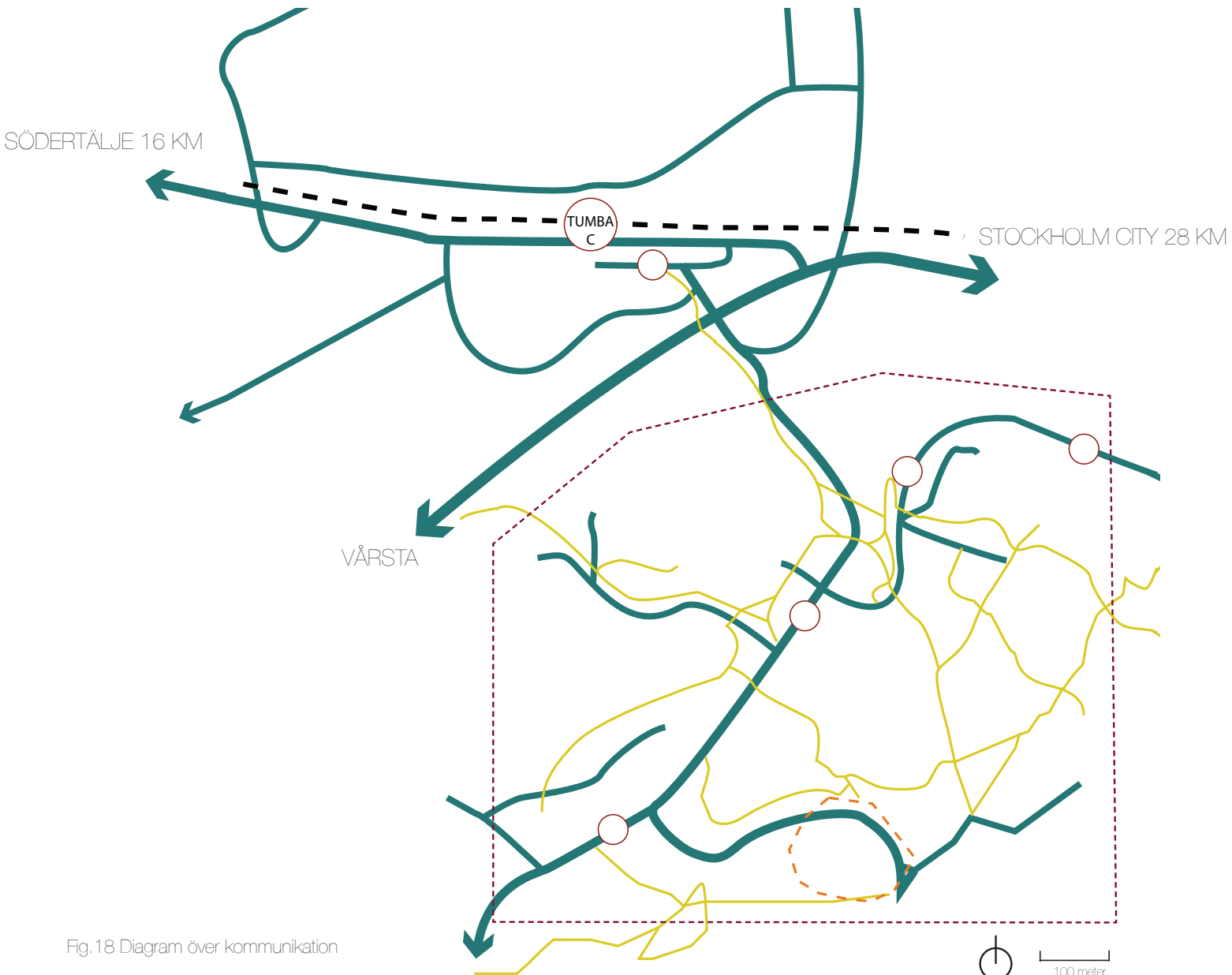

Fig.18 Diagram över kommunikation

VERKSAMHETSFÖRDELNING I BEBYGGELSEN

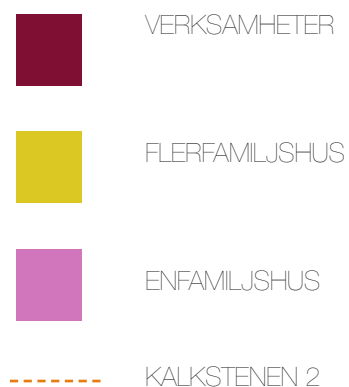
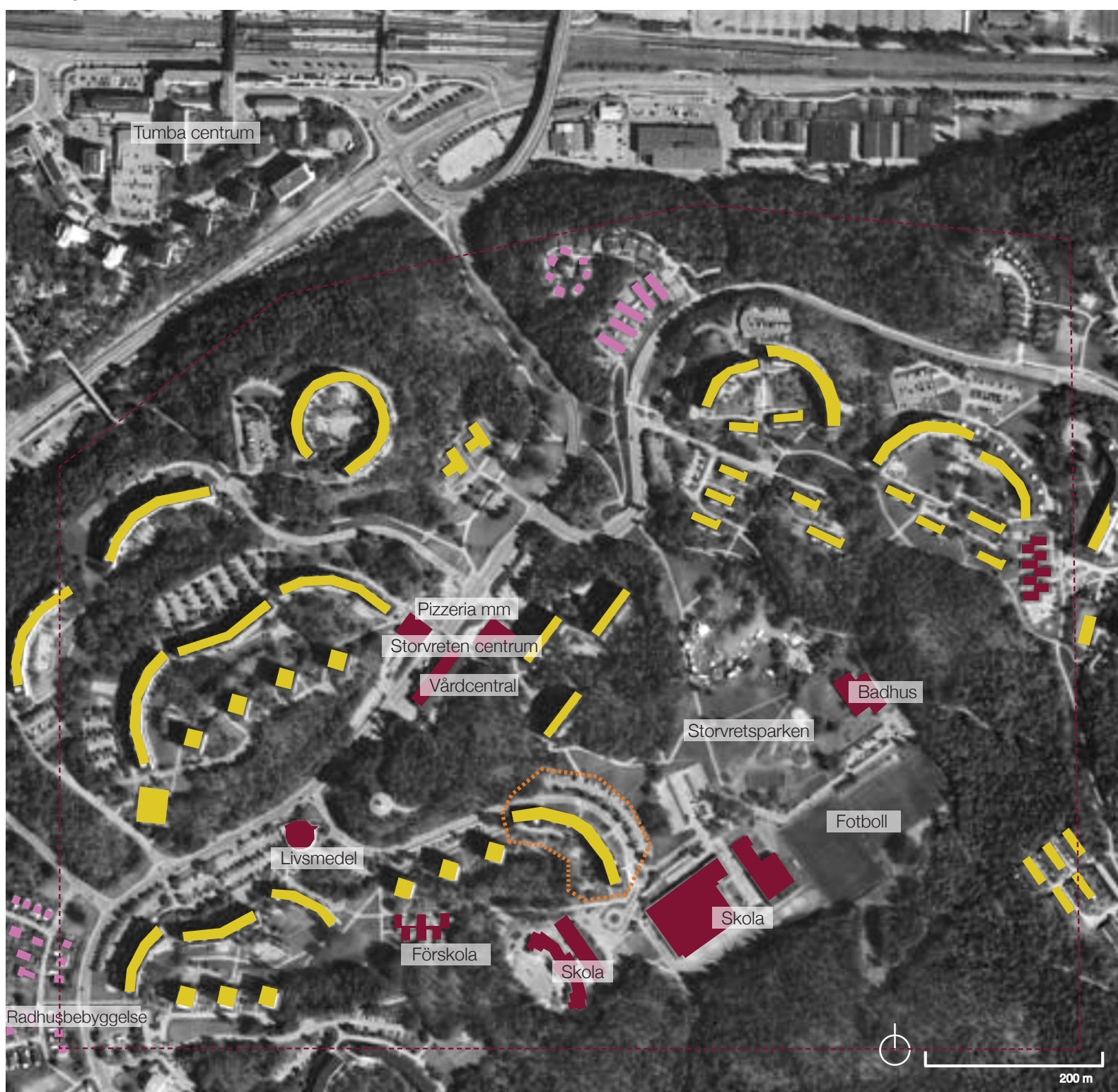

Fig. 19 Kartan visar en del av Storvreten som är närområdet kring Kalkstenen 2.

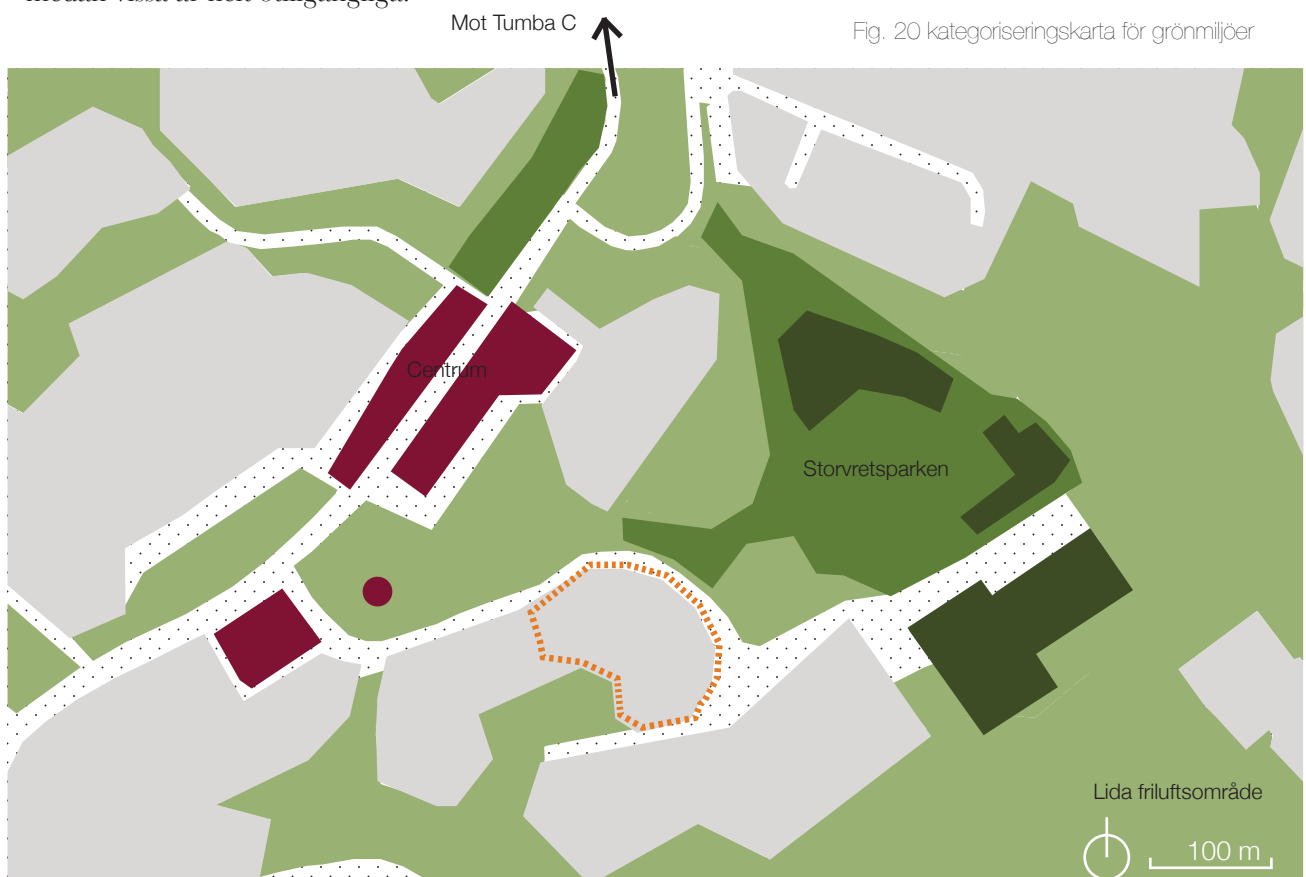

REKREATION I STORVRETEN

Rekreationsmöjligheterna i Storvreten kan delas upp i tre kategorier; naturmark, parkmark och programmerad aktivitet. De programmerade platserna har förutbestämda aktiviteter så som fotboll, simning, styrketräning och lek. I Storvreten finns de programmerade ytorna i den lokala parken, på fotbollsplanerna och på vissa delar av innergårdarna. Som tidigare beskrivits av Vidén & Lindahl (1992) är det här en typisk uppdelning för miljonprogramsområdena.

Parkmarken är områden som tydligt är planerade både tillgänglighetsmässigt och gestaltningsmässigt. Parkmarken har i Storvreten ett inslag av såväl programmerade aktiviteter som naturmark.

De naturliga platserna utgörs av natur- och skogsområden. Dessa områden väljer jag att benämna för naturmark. Naturmark associerar de flesta till skogen, men kan även vara detsamma som mark som inte är bebyggd eller anlagd. Det kan vara ett enskilt träd som sparats, en dunge man lämnat kvar eller ett skogsområde som görs till strövområde och rekreationsskog. Naturmark kan fungera som bullerskydd, friskluftskorridorer eller för att skilja olika områden åt. Naturmarken i Storvreten består av inhemska arter som är planterade osymmetriskt i naturlika planteringar på olika stora ytor. Tillgängligheten till naturmarken varierar i omfattning. Genom en del finns det anlagda passager medan vissa är helt otillgängliga.

Storvretsparken placerad centralt i stadsdelen

Vissa gångvägar passerar genom naturmark

Spår av lekande barn

KOLONILOTTER

Det finns gott om rekreationsmöjligheter i och kring Storvreten. Där finns en koloniträdgårdsförening sedan drygt 30 år. Föreningen har 40 kolonilotter, 60 eller 120 kvm stora och enligt en medlem består föreningen av ett mångkulturellt odlargång där odlingen ger kraft och energi samt en fin gemenskap. Kolonilotterna är belägna i östra Storvreten och det finns i dagsläget lediga lotter att hyra (Koloniliv [www]).

PROGRAMMERADE AKTIVITETER

Motionsspåren i Storvreten knyter an till större spårssystem som binder ihop såväl Brantbrink som Harbro och Lida friluftsområde (botkyrka.se [www]). Friluftsområdet Lida/Riksten är det som är närmast tillgängligt för Storvreten. I dagsläget finns dock ingen tydlig information om hur man kan rekreera där. I området finns även konstgräsplaner, utomhusgym, simhall och fina promenadstråk finns att tillgå.

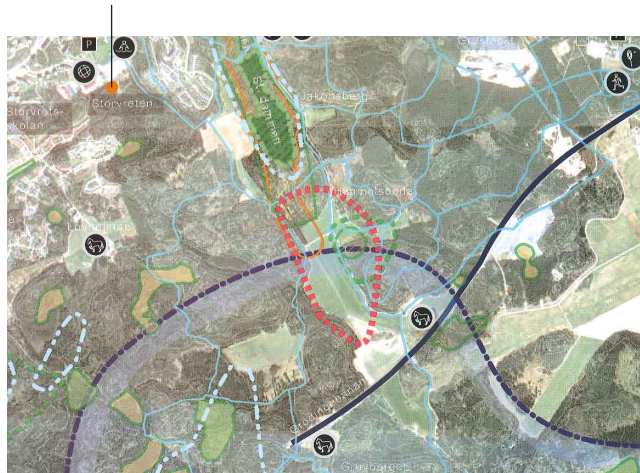
NATURMARK

Storvreten består till stor del av naturmark. Tillgängligheten till områdena varierar vilket kan göra den naturmark som inte är tillgänglighetsanpassad mer spännande för barn. Konsekvensen är även att stora delar av invånarna inte drar nytta av den närhet som finns. När jag gått runt där är det tydligt att barn använder sig av naturmarken för att exempelvis bygga kojor eller annan lek. Att barn kan få leka ostört i skogsmiljö är en kvalitet för området.

LIDA/RIKSTEN

Ett inrikttningsprogram har tagits fram för friluftsområdet Lida-Riksten. Kartan över de nuvarande förhållandena (nedan) är hämtad ur rapporten. Rapporten innehåller förslag på nya dragningar av vandringsleder och andra utvecklingsidéer för friluftsområdet. En av de nya föreslagna lederna skulle stärka Storvretens del i området. I samband med den dragningen anser jag att det skulle behövas en tydligare entré in till området. En liten bit in i friluftsområdet finns det olika naturkaraktärer att besöka, såsom åkermark, trolsk naturmiljö och hundraårig skog. Motionsspår och stigar tar en vidare genom området. Storvretens tillgång till de här kvaliteterna anser jag vara viktigt att lyfta fram och ta fasta på.

Storvretens placering i friluftsområdet Lida-Riksten
En tydligare entré skulle underlätta och främja möjligheterna att rekreera i friluftsområdet.

Utsnitt från karta över Lida-Riksten. Den blå rundade linjen anger område för riksintresse, området ligger relativt nära Storvreten. Karta hämtad från Inrikttningsprogram gjort av Tyréns på uppdrag av Botkyrka kommun.

FÖRDELNING PRIVAT/OFFENTLIGT I Kv KALKSTENENS NÄROMRÅDE

Storvretens fördelning gällande de offentliga, semiprivata och privata ytorna ser ut som analysen på nästföljande sida. Analysens oprecisa gränsdragning stämmer överrens med verkligheten. Gränserna är otydliga vilket gör att det flesta kvarteren har en semiprivat-känsla med flytande gränser var kvarteret faktiskt börjar och slutar. Något som skulle kunna vara en positiv egenskap för stadsdelen om de privata ytorna var väldefinierade. Den semiprivata känslan kan bero på bristande avgränsningar och stora arealer av såväl parkeringar som gårdsmark.

De privata ytorna är en minoritet i området och utgörs av kvarter innehållande förskola och radhusbebyggelse. Att ytorna känns privata beror på att skalan är nedbruten i både byggnadsvolymerna och tomtstorlekarna. Dessutom är avgränsningarna tydliga i form av staket och häckar.

Känslan av helt offentlig mark får man vid matbutiken, simhallen, centrumanläggningen, parkmarken och fotbollsplanerna. Ytorna där emellan utgörs av naturmark som kan ses som offentlig men i dagsläget är relativt otillgänglig och mer utgör kulisser.

En tydlig samlingsplats i Storvreten saknas i dagsläget och de separerade trafiklösningarna i området sprider människorna istället för att samla dem. Något som leder till ett ödsligare område än det hade uppfattats om trafiken och rörelserna hade samlats istället för att spridas ut.

Ett tydligt landmärke att orientera sig efter i Storvreten är vattentornet som syns på bilden nedan. Många av byggnaderna ses också på långt avstånd och går att orientera sig efter. Att byggnaderna har likadana fasader och färgsättning skulle kunna förvirra orienteringen.

Centrumbron skapar en spridning av människorna och det lokala torget har sin placering i nivå med bron.

- OFFENTLIGT
- SEMI-PRIVAT
- PRIVAT
- KALKSTENEN 2

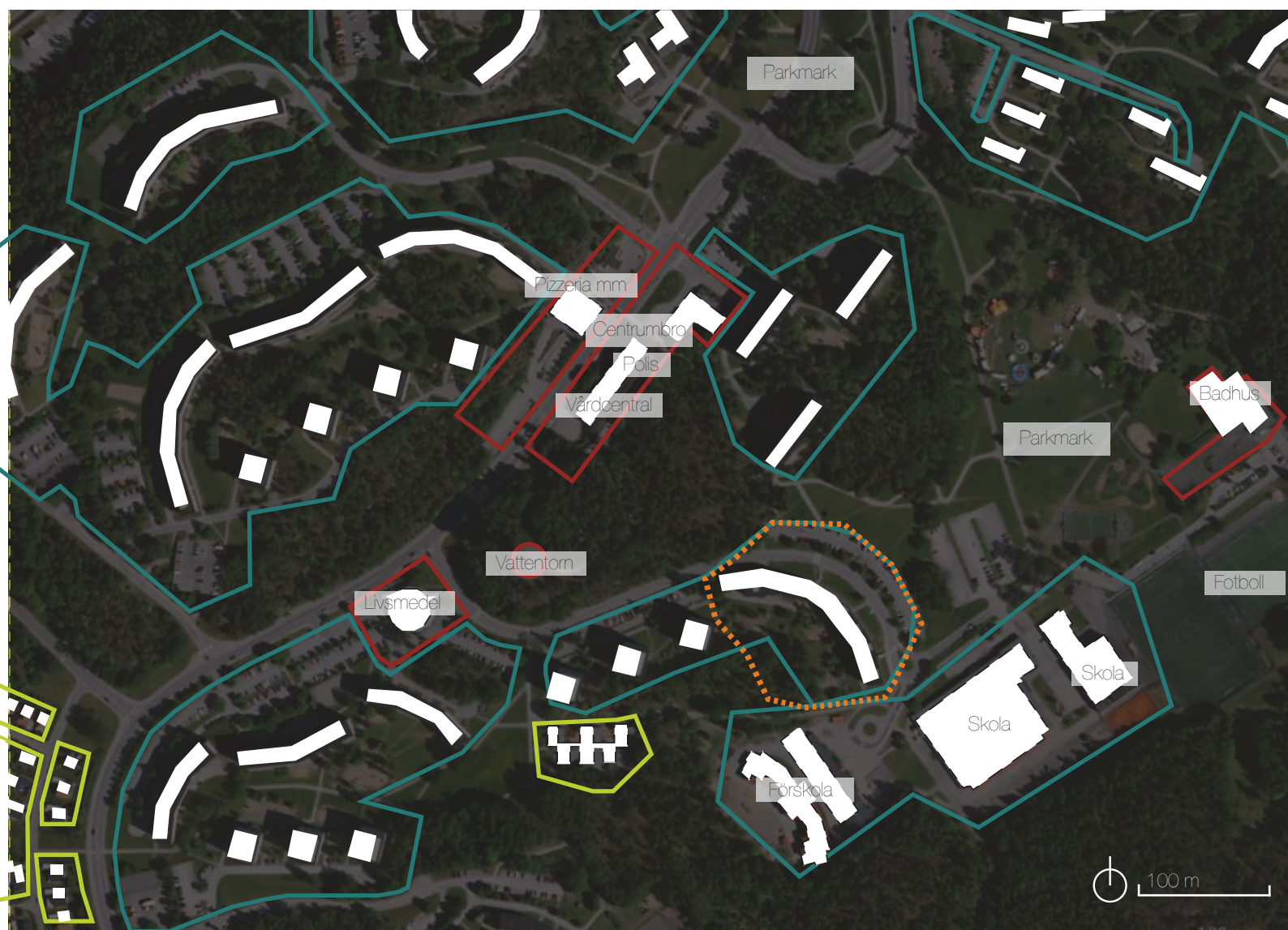

Fig. 21 bild på Storvreten ifrån Tumbadalen

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

Utifrån de inventeringar oh analyser som jag har genomfört över Storvreten, kan det konstateras att områdets stora brister består av långa mentala avstånd, både inom området och till Tumba centrum. Avståndskänslan tillsammans med områdets trafikseparering bidrar till en otrygghet då människor skiljs åt beroende på vilket transportmedel de använder sig av. Inom tillgänglighetsaspekten med tydligare och tryggare kopplingar ser jag stora förbättringsmöjligheter.

Att det råder brist på en central samlingsplats gör att orienterbarheten till viss del förloras i området. Den bristande orienterbarheten förstärks av att det mesta känns semi-privat. Jag blev osäker på var det var okej att gå och var det faktiskt var privat. Det luddiga gränserna leder till en osäkerhet i hur man ska bete sig. Var man får vara som besökare och var man kan vara privat om man bor där? De höga byggnaderna i kombination med stora gatu- och landskapsrum gör att skalan blir omänsklig på sina håll vilket kan vara en orsak till den anonymitet jag kände i området. Vilket i sin tur inte heller signalerar att något har en privat sfär. Jag reserverar mig för att upplevelsen är annorlunda om man bor i området.

Utbudet på lägenheter utöver 3-4 rumslägenheter råder det brist på vilket gör att man kan tvingas flytta ifrån området om man är i behov av något annat. De i dagsläget låga hyrorna gör eventuellt att folk har möjlighet att bo större än nödvändigt.

Det positiva med Storvreten är framförallt naturen. Skogskänslan är påtaglig i området men att det ligger på en höjd är ingen märkbar kvalitet. Den stora arealen öppnar upp möjligheter för exempelvis förtätning genom ny bebyggelse.

Även kommunikationen och pendlingsmöjligheterna är en styrka i området då verksamheterna och därmed jobb möjligheterna inom Storvreten är få. Möjligheterna till rekreation är goda men jag anser att en förstärkning av områdets närhet till friluftsområdet Lida/Rikssten kunde vara en potentiell utveckling.

Genom att gå runt i området vid olika tidpunkter kunde jag registrera olika rörelser. Jag kan dock inte påstå att jag kunde bilda mig en uppfattning om vilka som bor där eller vad platsens identitet utgörs av. Jag inser att vara objektiv i sina betraktelser inte är så lätt och att det som utgör problem inte alltid är synligt. I nästa del av arbetet gör jag en inzoomning på ett kvarter i stadsdelen. Kvarteret, Kalkstenen 2 är utsett till Botkyrkabyggens pilotområde. På grund av områdets avgränsning kommer jag att kunna göra mer kvalitativa analyser och inventeringar av kvarteret.

DEL 5 - INZOOMNING KALKSTENEN 2

- KVARTERSMILJÖN
- FASTIGHETEN
- ILLUSTRATIONSPLAN DÅ OCH NU
- PLATSENS MÄTT OCH SKALA
- UTEMILJÖN I DETALJ
- REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER

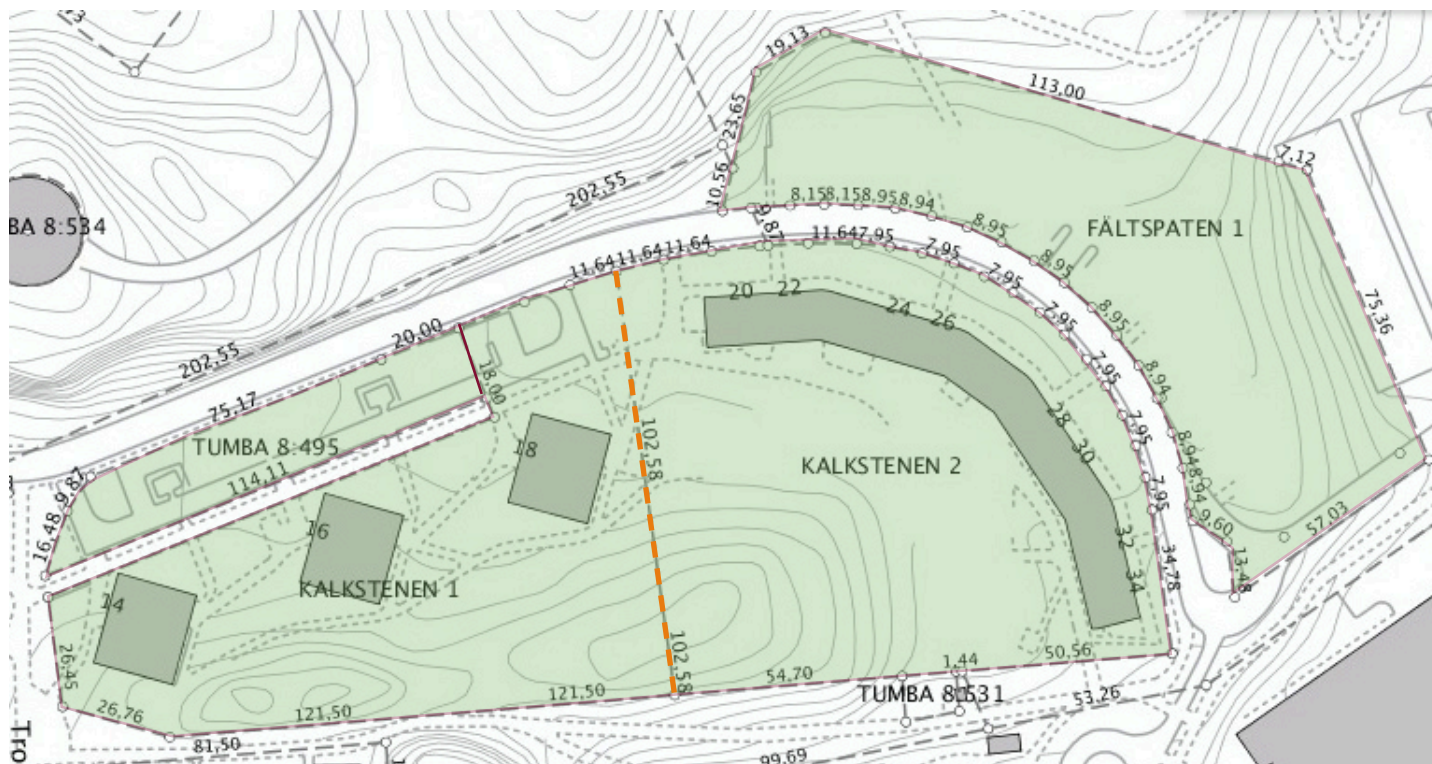

Fig. 22 fastighetsplan

KVARTERET KALKSTENEN

Kvarteret Kalkstenen sträcker sig utmed Odlingsvägen och består av två delar.

Kalkstenen 1 består av tre punkthus husnummer 14, 16 och 18. Inom fastighetsplanen Kalkstenen 1 finns gårdsyta med bland annat en parkeringsyta där markeringen Tumba 8:495 står utskrivet på planen.

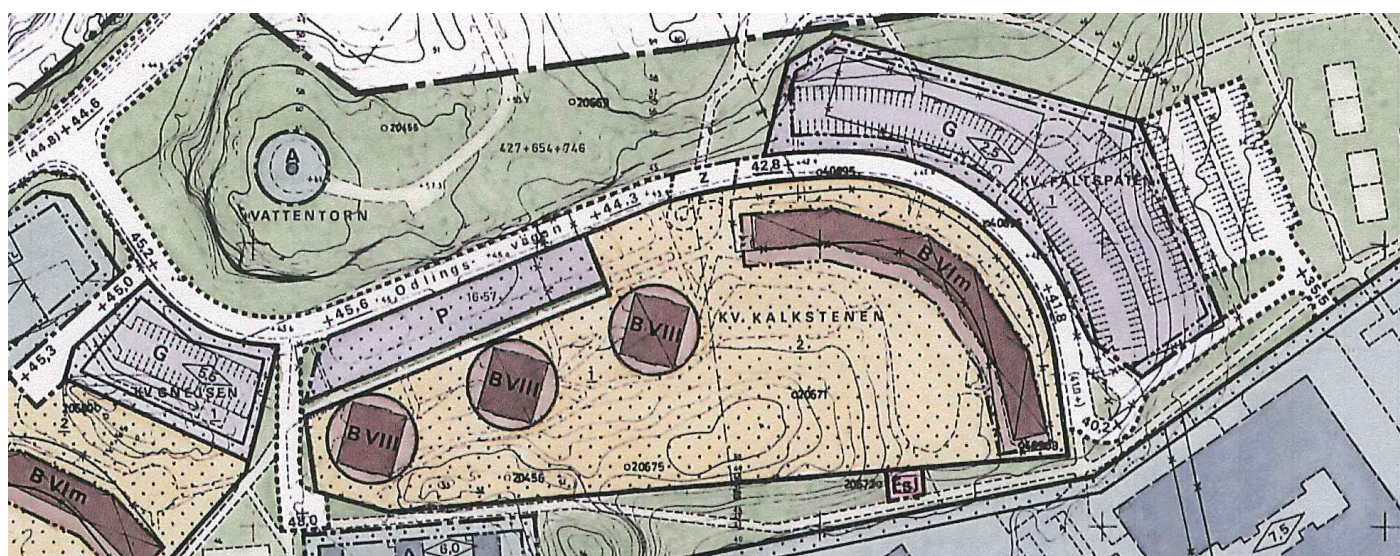
Kalkstenen 2 är den andra delen av kvarteret som består av en huskropp med omkringliggande mark. Fältspaten 1 som gränsar på andra sidan Odlingsvägen består av den tillhörande parkeringen till fastigheten Kalkstenen 2. Vägen som delar de två ytorna ägs av Botkyrka kommun.

- Fastighetsplaner
- Gränslinjer
- Delning mellan kalkstenen 1 och 2

Min inzoomning kommer att fokuseras på Kalkstenen 2 samt Fältspaten 1.

Stadsplanen från 1969 visar att hela kvarteret Kalksten är prickmarkerat, vilket innebär att marken inte får bebyggas i dagsläget.

Fig. 23 Stadsplan från 1969 som gäller än idag

ANALYS ÖVER UTBLICKAR & BARRIÄRER

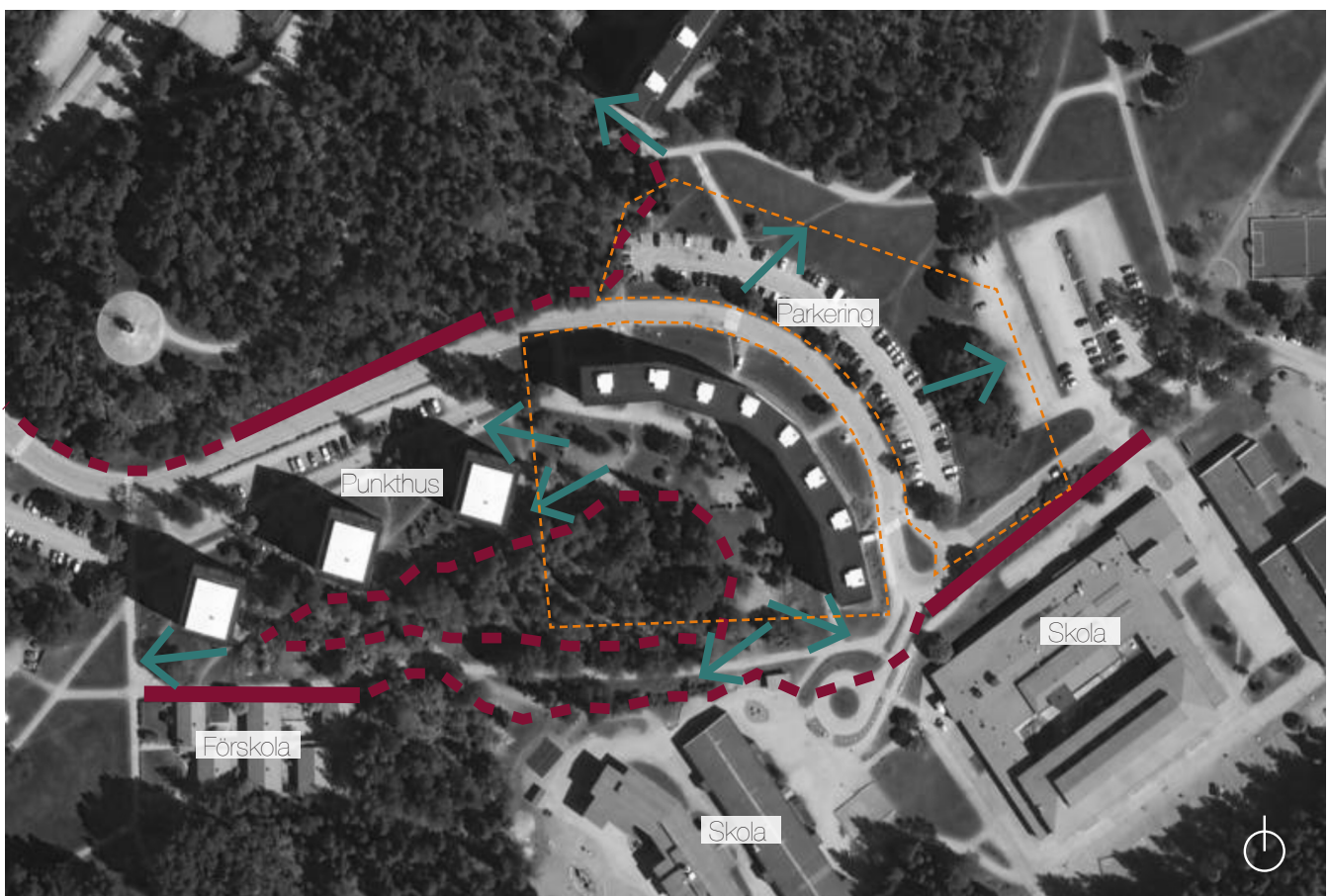
- avgränsning för Kalkstenen 2
- ← utblickar
- barriär
- - - semibarriär med viss tillgänglighet

OMGIVNINGEN

Kvarteret är format i en båge vilket är ett resultat av husets form. Till fastigheten hör en parkeringsplats med 99 stycken parkeringar. Den befinner sig på andra sidan Odlingssvägen. Parkeringsplatsen gränsar mot naturmark som sedan övergår till Storvretsparken. Väster om kvarteret finns det tre punkthus och öster om kvarteret ligger Storvretsskolan i sydvästlig riktning ligger en förskola.

UTBLICKAR & BARRIÄRER

Kvarteret Kalkstenen 2 omges av både utblickar och barriärer. Vissa av barriärerna har viss tillgänglighet och kan i dessa fall utgöras av naturmark med uppväxt vegetation utan upptrampade stigar. De absoluta gränserna utgörs av bergväggar och verksamhetsområden. Utblickarna från kvarter-smarken sker till annan kvartersmark, natur- och parkmark samt till gång- och bilvägar som leder vidare inom Storvreten. Utblickarna kan både ses som något negativt och något positivt. I kvarteret och dess närmiljö utgörs de negativa utblickarna mot punkthusen och skolan som därmed bidrar till diffusa gränser och brist på privat känsla. Utblickarna mot parken kan ses som positiva då de bidrar med vyer och siktlinjer som ger området kvaliteter.

FASTIGHETEN

INFORMATION OM BYGGNADEN

Pilotprojektet på Odlingvägen 20-34 omfattar en fastighet som går under namnet Kalkstenen 2 och är belägen i västra Storvreten. Kalkstenen 2 består av en huskropp med åtta trappuppgångar med trapphus och hisschakt fördelat på fyra entréer från båda sidorna av byggnaden. Varje trappuppgång har cirka tolv lägenheter. Byggnaden är åtta våningar hög och byggd år 1968. Fastigheten består av 99 hushåll, varav 73 är trerumslägenheter 77,5 kvm eller 81 kvm stora och 26 är fyrrumslägenheter 96 kvm eller 100 kvm stora. Samtliga lägenheter har balkong mot innergården. Vissa hyresgäster har låtit glasa in balkongen. Total bostadsareal är 8332 kvm.

BOTTENVÅNINGEN & GEMENSAMMA UTRYMMEN

På bottenvåningen finns det sex lokaler som hyrs av föreningar. Exempel på hyresgäster är Samhall och Turkiska föreningen. Totalt hyrs 470 kvm ut som lokaler. På bottenvåningen finns även cykelförråd, barnvagnsförråd samt grovsoprum. Källsortering finns i ena kanten på parkeringsplatsen och ägs av Botkyrkabyggen. De gemensamma förråden på bottenvåningen används enligt områdets bovärd i dagsläget inte på grund av rädsla att få tillhörigheter stulna. Grovsoprummet har fått låsas för att det missköttes. Hushållssoporna slängs i kärl, så kallade molocker som står utmed gatan. Husets två tvättstugor finner man på gavlarna. Inga större renoveringar av fastigheten är gjorda förutom att fasaden putsades om 1991.

HYRESGÄSTERNA I KALKSTENEN 2

Följande information finns om hyresgästerna i byggnaden framtagen av Statistiska centralbyrån gällande perioden 2010-12-31 - 2011-12-31.

Den som har bott i fastigheten längst har bott där sen 1979. Vidare finns det hyresgäster som bott där sen -83, -88, -93, -94, -95, -96 och så vidare. Stor inflyttning har skett under 2000-talet. Enligt SCB flyttade 55 personer ut under 2010-12-31 - 2011-12-31 vilket är 18 % av hyresgästerna. Den största procentandelen i byggnaden (36%) har bott i huset 3-5 år. Av de som är mellan 20-64 år var 59,9 % förvärvsarbetande. Sedan 2007 har den disponibla inkomsten per hushåll ökat från 197 000 till 219 000 vilket är en ökning med 11 %. (Utdrag ur SCB, 2012).

De 163 hyresgästerna ägde sammanlagt 56 personbilar varav 11 stycken var avställda, vilket ger i snitt 0,56 bil per hushåll.

Personerna som bodde i Kalkstenen 2 under 2011 hade följande ålder fördelat på 303 personer:

12 %	0-6 år	36
14 %	7-15 år	42
7 %	16-19 år	22
8 %	20-24 år	26
19 %	25-34 år	56
29 %	35-54 år	88
6 %	55-64 år	19
4 %	65-79 år	12
0,6 %	80- år	2

ENTRÉSIDA

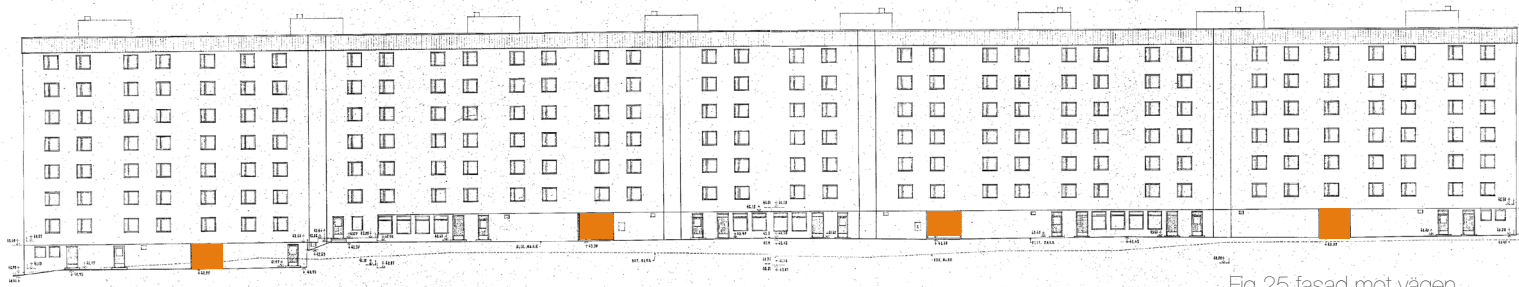

Fig.25 fasad mot vägen

GÅRDSSIDA

Fig.26 fasad mot gården

Husets entréer är markerade med orange färg

GAVLAR

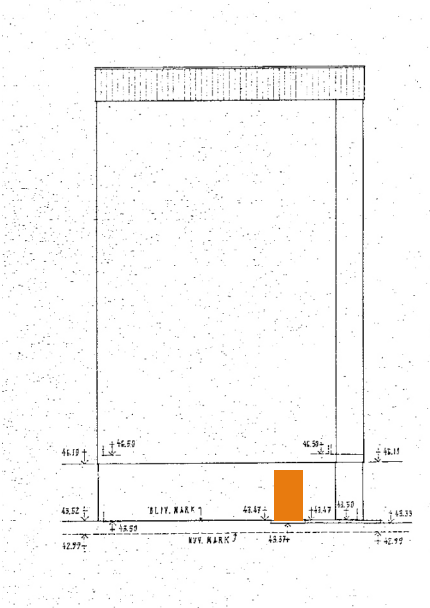

Fig. 27 gavel mot väster med ingång till tvättstuga

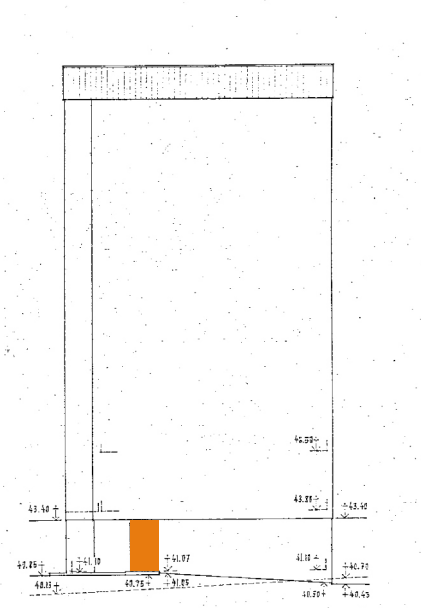

Fig. 28 gavel mot söder med ingång till tvättstuga

Gavel mot väster

Gångväg upp till en av ingångarna på byggnadens entré sida

En av byggnadens entréer på gårdssidan

Entré till både trapphuset och till en av lokalerna i bottenplan

FASADEN

Fasaden är i puts och bitvis målad i rosa/aprikos och lila färg men består i huvudsak av vitt. Genom putsen kan man idag se bjälklaget på grund av renoveringsbehov. Fasaden är i stort sett helt slät överallt utan några utskjutande delar. Dörrar, fönster och balkonger går i linje med fasaden.

ENTRÉER

Entréerna till byggnaden sker på fyra ställen men från bägge sidorna av fastigheten vilket ger åtta öppningar. Entréerna går i linje med fasaden och den genomgående gången är mörk. Entrédörrarna är inte försedda med något utskjutande parti och är därmed relativt anonyma. Dörrarna öppnas inåt vilket gör att de är lätta att sparka in och därmed utsatta för mycket skadegörelse. Vad som hjälper orienteringen är gångarnas placering och riktning vilket är otydligare på gårdssidan. Dörrarna öppnas med aptus-bricka. Vissa brickor är programmerade för att öppna dörren med automatik.

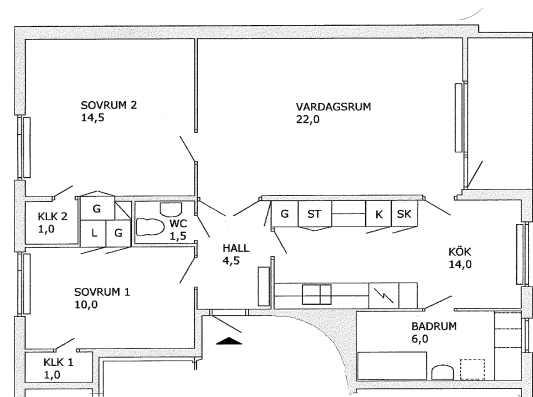
Framför en del av entréerna finns sopkorgar uppställda. Markmaterialet är detsamma som på övriga gården det vill säga asfalt. På sidorna av entrédörrarna sitter väggfasta armaturer på fasaden. Inga lägenheter är placerade i markplan. Där finns endast gemensamhetsutrymmen och lokaler. Entréerna kan uppfattas som anonyma, ovälkomnande och mörka.

BOTTENVÅNING

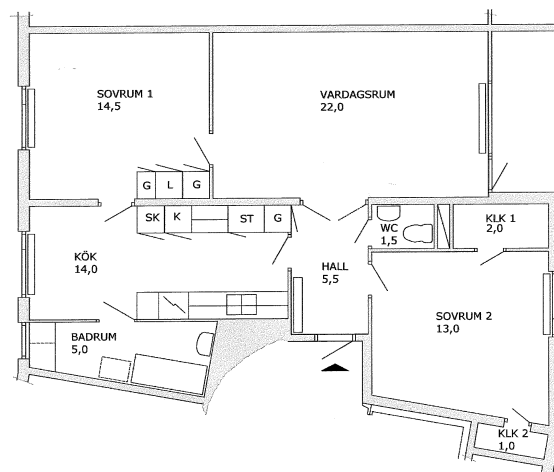
Bottenvåningen består på långsidorna av gallerförsedda fönster som tillhör lokaler. Det finns även en mängd stänga dörrar som varit cykelförråd, grovsoprum, barnvagnsrum med mera. Utrymmena är antingen oanvända eller låsta på grund av att de missköts. Hela gavlarna saknar fönster och det enda som finns är entréer till tvättstugorna på markplan. Den mörka och livlösa bottenvåningen bidrar till en öde känsla. De gallerförsedda fönsterna, på det anonyma och livlösa bottenplanet har en negativ effekt på kvarteret i stort.

Trerummare, 77,5 kvm

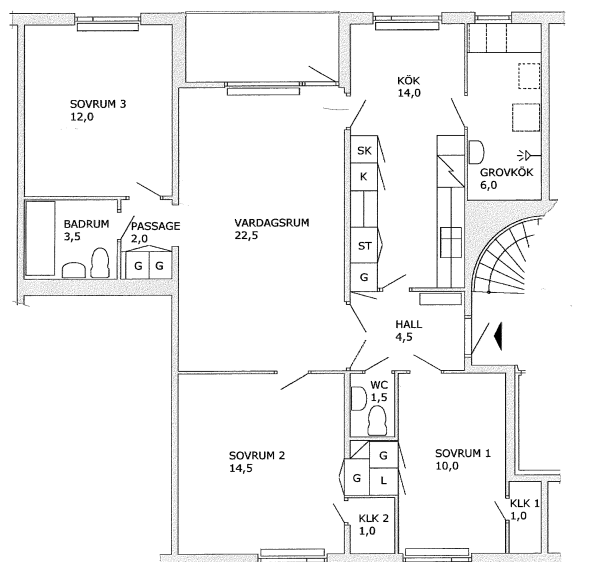
Trerummare, 81 kvm

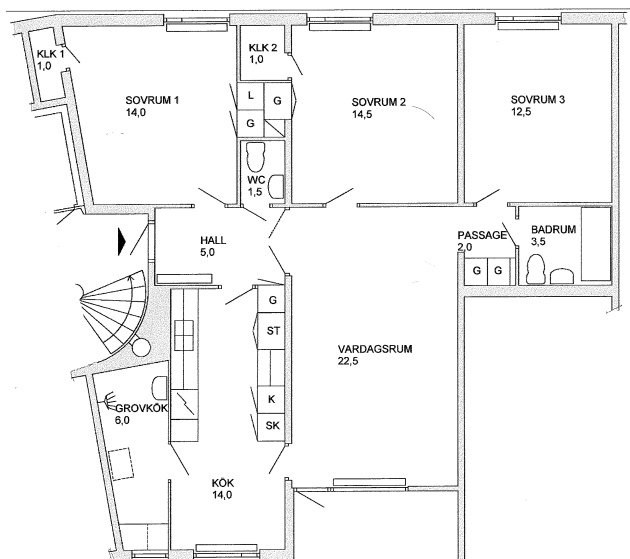
PLANLÖSNING I LÄGENHETERNA

Lägenheterna i Storvreten anser jag är välplane-
rade. Vardagsrummen är eventuellt lite för djupa för
att få tillräckligt med dagsljus. Förvaringsmöjligh-
terna är bra med klädkammare invid sovrummen.
Grovköken i fyrrummarna är de som med dagens
mått kan anses märkliga. De är försedda med
dusch och det finns därmed två duschar och två
toaletter i varje fyrrummare.

Fyrrummare, 96 kvm

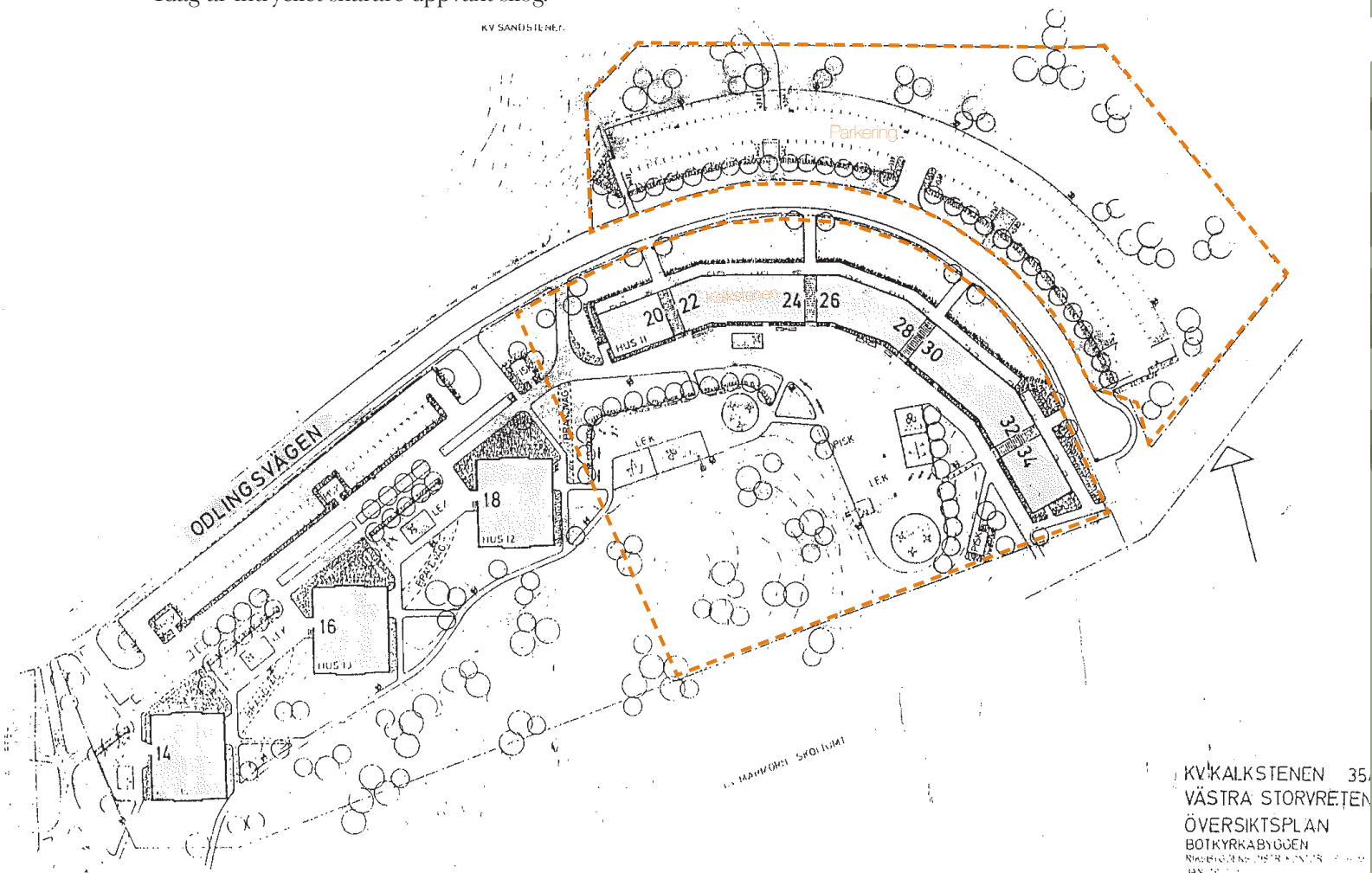
Fyrrummare, 100 kvm

ILLUSTRATIONSPLAN

En ritning från 1968 visar hur kvarteret såg ut när det var färdigbyggt. Genom att jämföra den gamla ritningen med hur det ser ut idag kan jag konstatera att en del förändringar i den yttre miljön har skett. På den gamla ritningen kan man se tankarna och strukturer i utformningen medan förändringarna som skett fram till idag har varit åtgärder som vidtagits utan något helhetstänk. På planen kan man se att parkeringen har kantats av en genomgående trädrad. Idag finns endast ett fåtal träd kvar. Innegårdens utformning var också annorlunda mot hur den ser ut idag. Man kan se att det finns en tanke bakom hur träden är utplacerade, något som är svårt att se med de få som fanns kvar idag. Den öppna ytan på innergården har idag försetts med fyra träd. Innegårdens naturmark hade vid anläggningen endast försedd några traddungar. Idag är intrycket snarare uppväxt skog.

Fig. 30 ritning över kvarteret från 1968

SMITVÄG

PARKERING

TERMINSGRÄNS

ODLINGSÅGEN

SMITVÄG

SOP

SOP

STÖDMUR

BERGA

LUSTHUS

DUSCH

UTEPLATS
MED GRILL

LEK

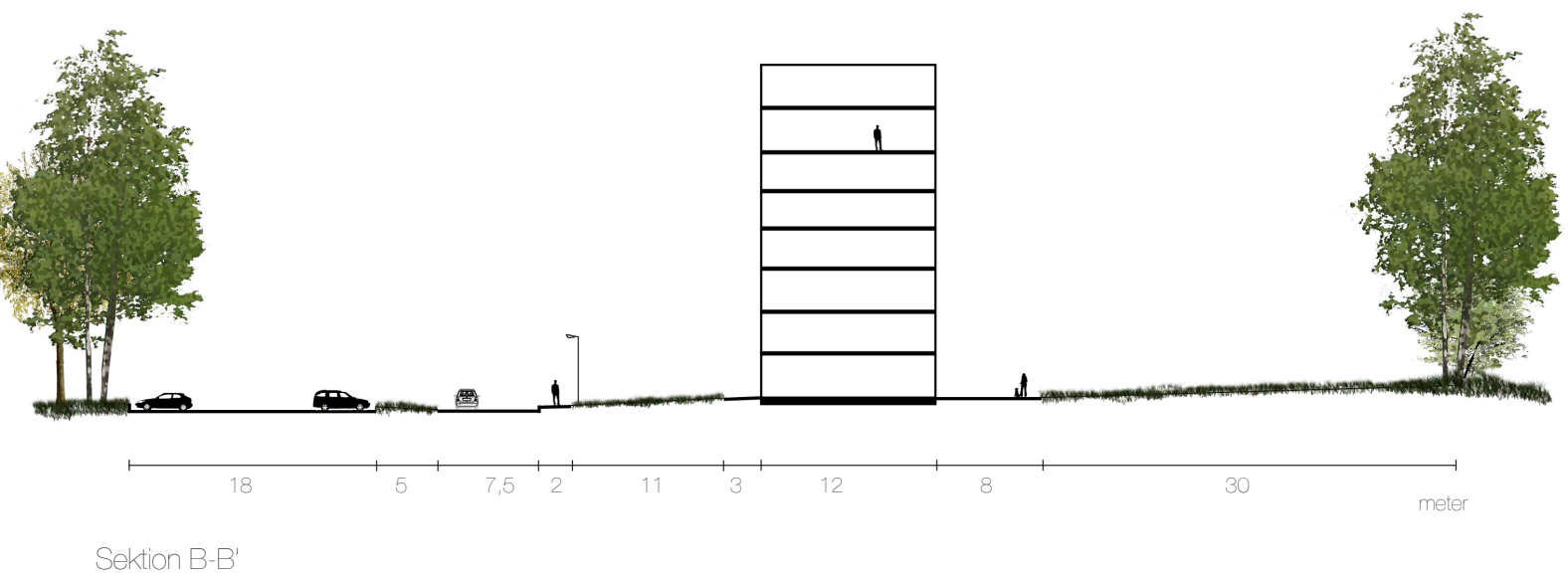
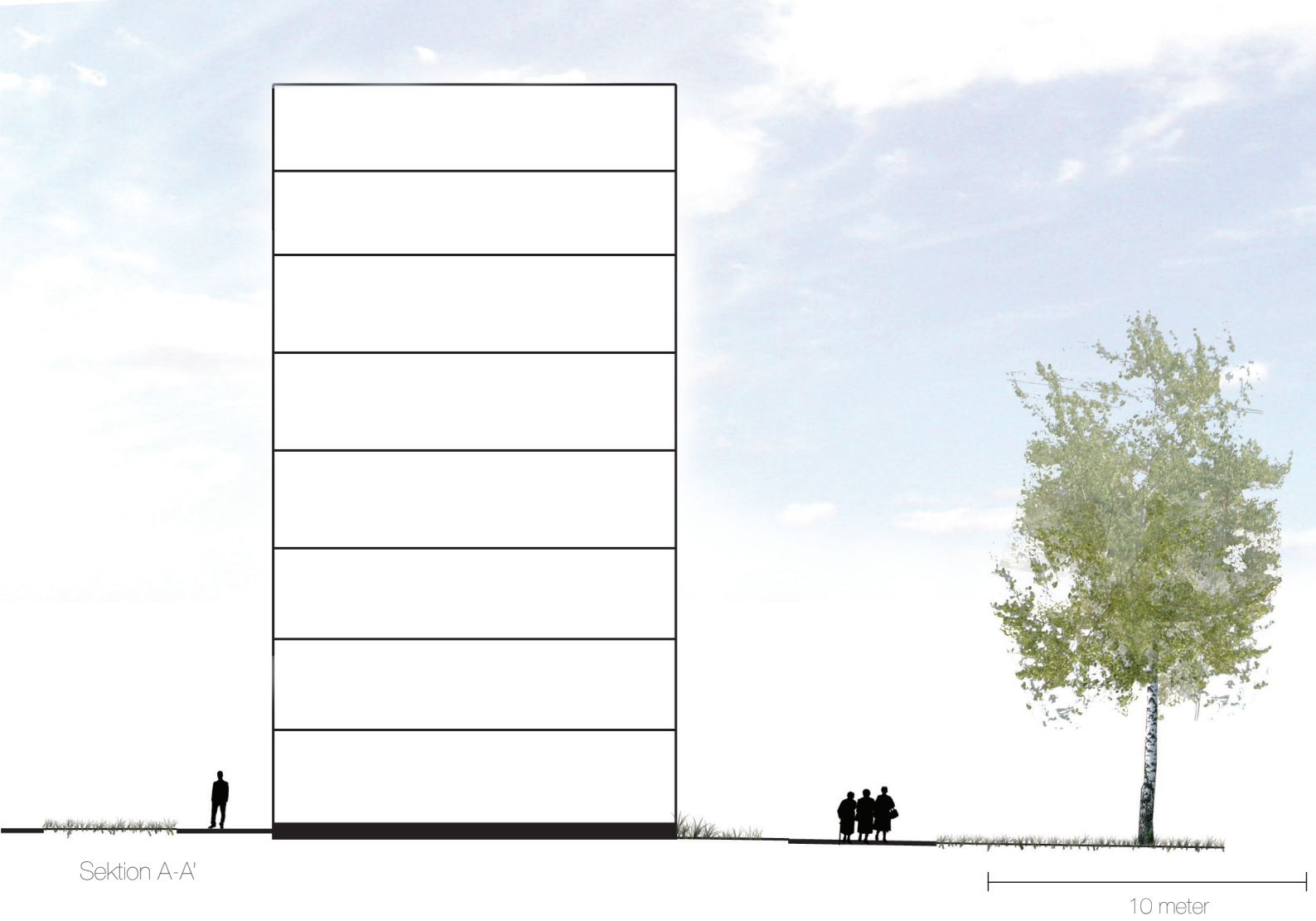
BOLLPLAN

MATTPISK

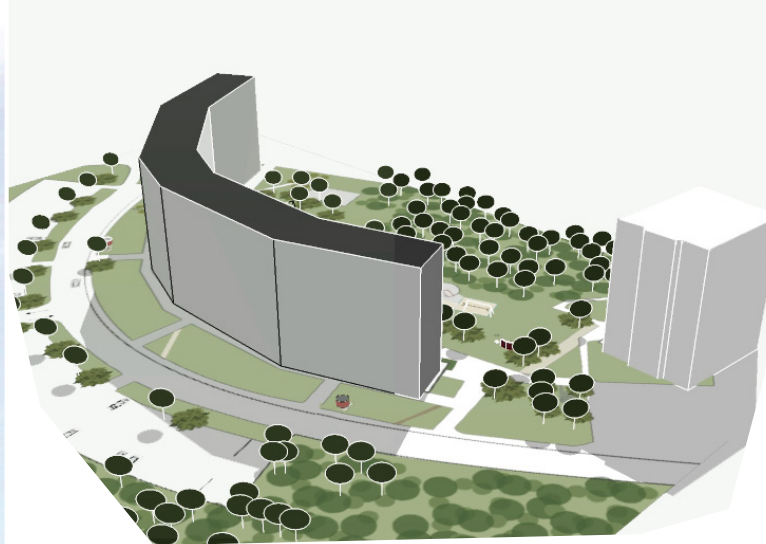
Illustrationsplan befintlig situation

0 10 M

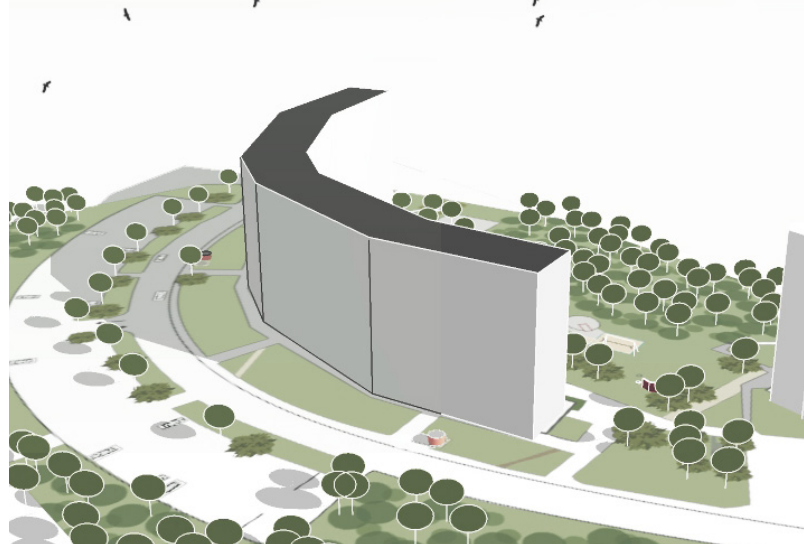
- Trädarter:
- 1. Björk
  - 2. Rön
  - 3. Korsbär
  - 4. Lind
  - 5. Oxel
  - 6. Lönn
  - 7. Salg

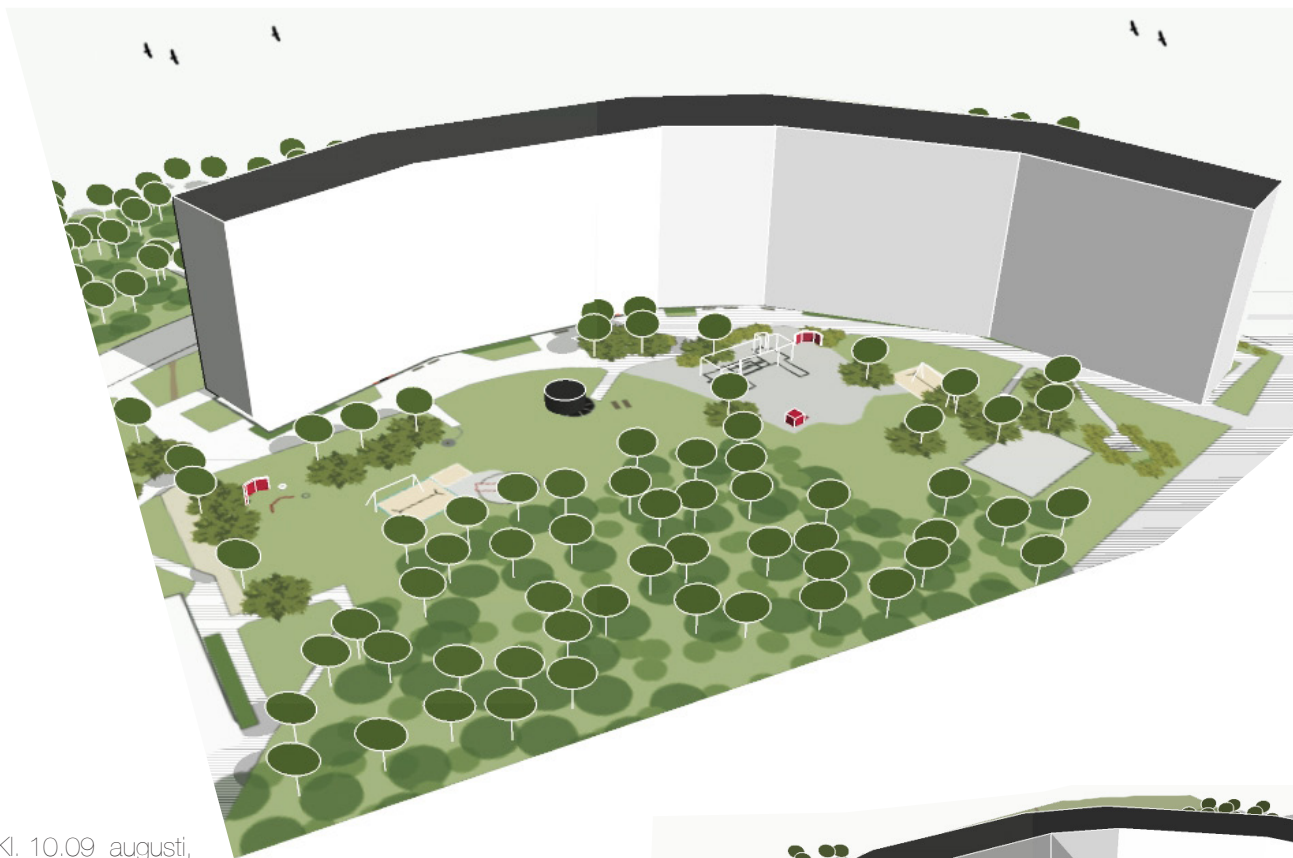
Kl. 10.09 augusti, skuggig entréside

Kl. 15.14 april, sol på byggnadens västra gavel

ENTRÉSIDANS LJUSFÖRHÅLLANDEN

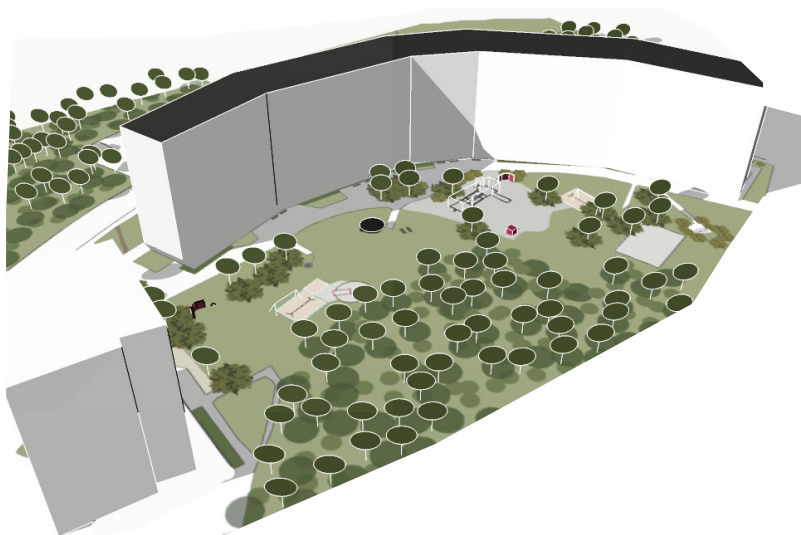
På grund av byggnadens höjd och placering når inte solen entrésidan under månaderna oktober till mars. Under resterande månader får den västra delen av byggnaden och gården kvällssol medan den nord-västra sidan förblir skuggig. De här förhållandena är bra att ha i åtanke när planering av entrésidan görs med växtval och annat.

Kl. 10.09 augusti,
hela gården har sol

INNERGÅRDENS LJUSFÖRHÅLLANDEN

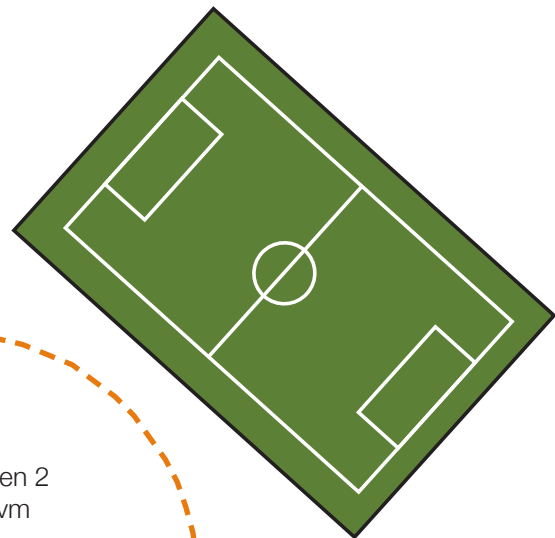
Byggnadens och gårdens sträckning möjliggör soliga förhållanden under hela dagen. Den västra delen har morgonsol medan den östra delen av byggnaden och gården har kvällssol.

Kl. 17.07 juni, kvällssol på den östra sidan av huset.

PLATSENS MÅTT OCH SKALA

De vertikala och horisontala linjerna kontrasterar starkt med varandra på platsen. Byggnaden är 24 meter högt och de omkringliggande ytorna har inga höjdskillnader att tala om. Platsen upplevs inte ha en mänsklig skala något som illustreras i figuren nedan.

Kalkstenen 2
11471 kvm

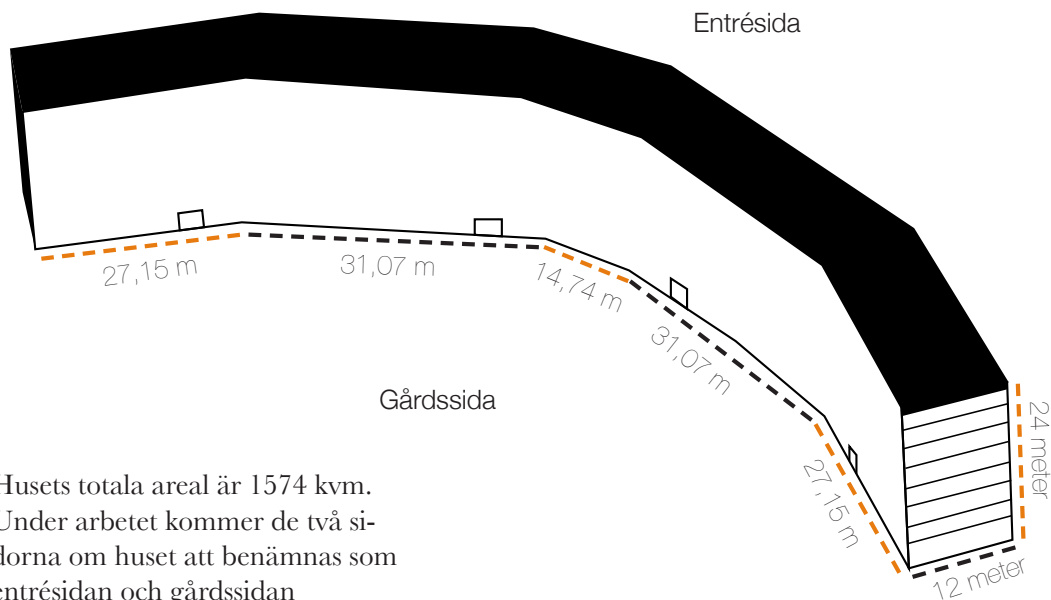
Markarealen är 11471 kvm (inklusive huset 1574 kvm) vilket är lika stort som en fotbollsplan ungefär.

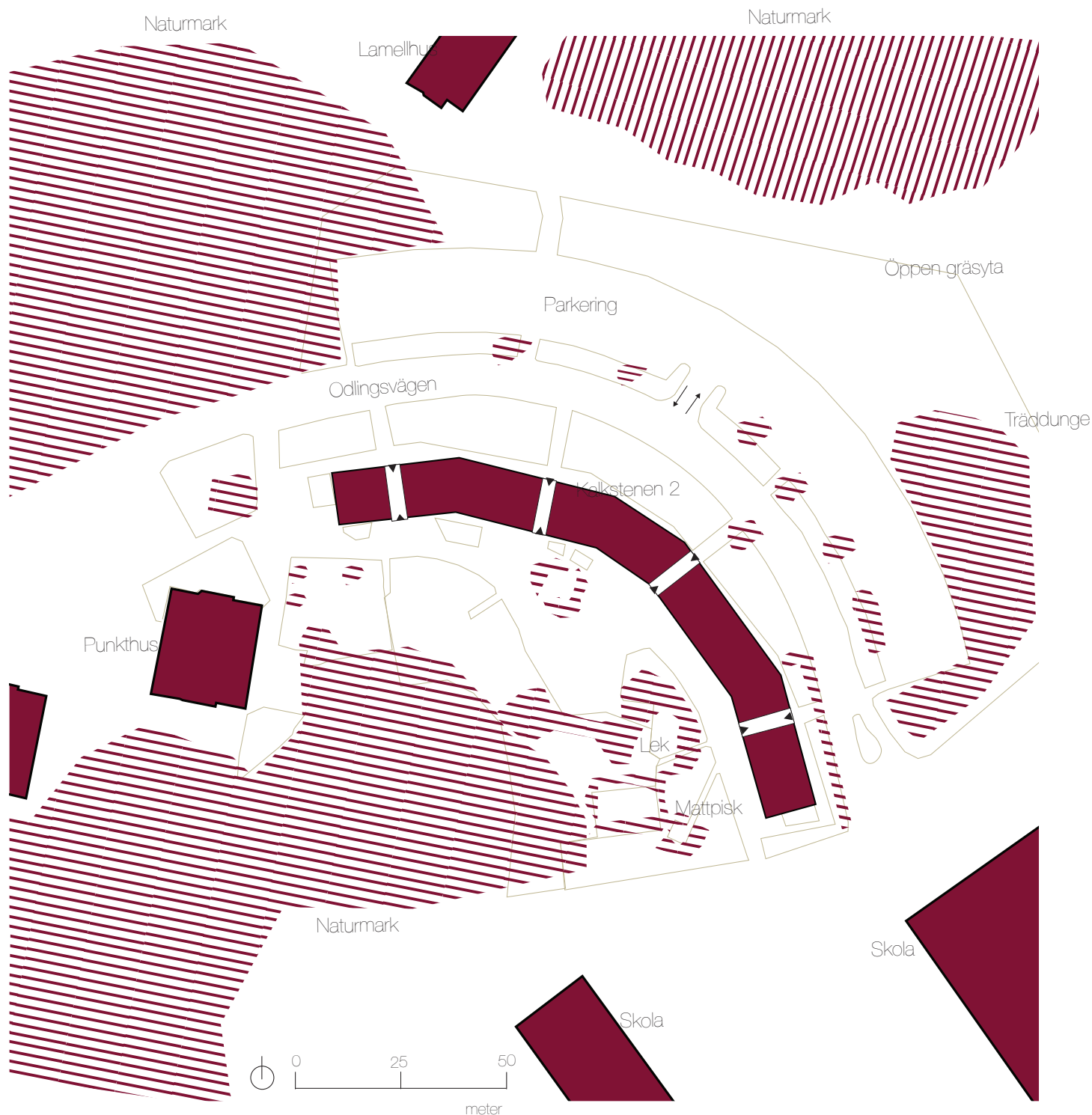
Fig.31

Fältspaten
8745 kvm

Parkeringen som går under fastighetsbeteckningen Fältspaten är 8745 kvm med 94 parkeringsplatser.

Husets totala areal är 1574 kvm. Under arbetet kommer de två sidorna om huset att benämnas som entrésidan och gårdssidan

De vinröda ytorna är volymbildande av byggnader eller vegetation medan de övriga ytorna är horisontella och öppna

RUMSANALYS

Rumsligheterna varierar i kvarteret både vad gäller storlek och definierade rum på ytan. Vägrummet kring Odlingsvägen är stort och odefinierat. På vissa ställen sträcker det sig från husfasaden ut till gränsen av en stor gräsyta vilket handlar om ca 80 meter från kant till kant.

Entréerna som vetter mot vägen saknar genomgående någon form av rumslig karaktär. De ingår i vägens gaturum vars gränser är långt bort. I anslutning till vägrummet finns byggnadens tillhörande stora parkering som förstör rummet ännu mer.

På innergården är rumsligheterna fler men består främst av trädkronor som rumsskapande element. Den största ytan på innergården saknar rumslighet och känslan av att vara iakttagen är mer påtaglig där. Naturmarken med uppväxt vegetation som kantar innergården utgör en viktig rumsavskiljare till angränsande skolan och förskolan. Vegetationen har även betydelse som ett yttre väggelement som agerar motviktspart till det höga byggnaden.

De rumsligheter som finns idag med en behaglig skala innehåller lekplatser eller måttpiskställningar. Någon behaglig plats att sitta på finns i dagsläget inte.

Figur 1

Figur 2

Figur 3

VEGETATION SOM RUMSSKAPANDE ELEMENT

Rumsskapande element ter sig olika beroende på hur lång man är och hur sammanhanget ser ut. I figur 1 är det olika storlekar på rumsligheterna. Rummet bestäms av relationen mellan höjd och bredd. Trädkronor kan agera tak beroende på kronans höjd och utbredning. I figur 3 agerar trädkronorna tak vilket har en viss rumsskapande effekt. Figur 2 upplevs som rumsbildande både för en vuxen och ett barn på grund av buskarna som agerar väggar.

Avstånden mellan träden/buskarna är av stor betydelse, skillnaden mellan figur 2 och 3 syns tydligt. I rumsanalysen på föregående sida konstaterade jag att det råder brist på rumsligheter i kvarteret. För att få en förståelse för hur utemiljön i kvarteret ser ut presenteras de olika delarna på kommande sidor, både gällande vegetation och byggda element.

Vy över gården

Kvarterets naturmark

Häckplantering utmed fasaden

Vy över berså med häckkaragan och körsbärsträd

Planteringskäril med frösått ogräs

Plantering med trädgårdsväxter

BESKRIVNING AV UTEMILJÖN I DETALJ

Vegetationen i kvarteret Kalkstenen 2 är sparsam i sin volymbildning och sin artvariation. Entrésidan består förutom en lönn uteslutande av gräsmattor vilket ger ett kallt och öppet intryck. Innergården består även den främst av gräsmattor och asfaltsbelagda ytor. Ett fåtal träd finns i dag bestående av olika arter utplacerade på ett slumpartat sätt. Den lilla mängden vegetation gör att även innergården känns kal.

BUSKAR OCH PLANTERINGAR

Fastigheten omges av spireabuskar som kantar fasaden på innergården samt på husets kanter. Planteringsytorna finns inritade i ritningarna från 1968. Vissa rabatter som finns på ritningen finns idag inte i verkligheten, vilket innebär att de har tagits bort under årens lopp eller aldrig blivit anlagda.

Buskar bestående av häckkaragan finns som en planterad berså på gården. Det har grävts ut bågformade rabatter som buskarna är planterade i. I planteringen finns även fyra körsbärsträd. Materialet på insidan och utsidan av bersån är asfalt.

Två platser anlagda för att piska mattor på omges av buskar av varierad sort. Och på en liten del av entrésidan finns det tretton häckkaraganbuskar som klipps i en rund form.

Kring en av lekytorna finns några syrébuskar planterade som skapar en entré in till lekplatsen. Två större planteringskäril som vid inventeringstillfället innehöll ogräs finns på entrésidan av byggnaden. Det finns även mindre ytor planterade med diverse buskar och perenner av trädgårdskaraktär, men det kan konstateras att det finns få buskar och knappt några perenner alls. Det leder till ett alltför öppet och kallt intryck.

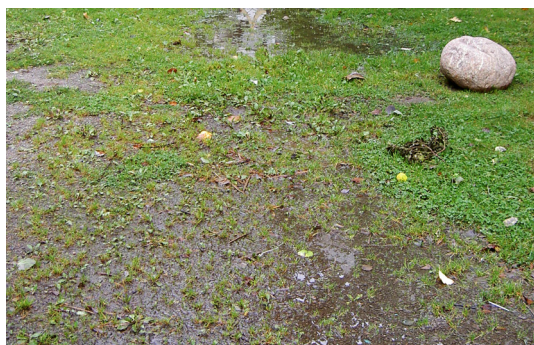

Vy över entrérummet med parkeringen i bakgrunden

Rönnbärsträd med dekorativa bär

Vattensjuk gräsmatta på innergården

Sättningar i gräsmattan och utemiljöns enda kantsten

GRÄS

De största ytorna kring huset består av horisontella gräsmattor. Mellan Odlingvägen och fastigheten består ytorna av gräs med korsande gångar av asfalt. Gräsytorna är på vissa ställen rejält drabbade av sättningar och mötet mot asfalten sker diffust och flytande utan kantsten. På entrésidan mellan vägen och fastigheten består ytan av 2300 kvm nästan uteslutande gräs. Gräsmatta på entrésidan bidrar till ett öppet och kallt intryck. Entrésidans läge är otjänligt väderstrecksmässigt, vilket gör att de stora ytorna saknar förutsättningar att användas för rekreation eller något annat. Innergårdens gräsmatta är på vissa ställen vattensjuk.

TRÄD

I kvarteret finns ett antal träd; tio björkar utplacerade på olika ställen, en rönn, sju körsbärsträd (varav fyra av dem ingår i bersån), en lind, fem oxlar, tio lönnar (varav åtta av dem kantar parkeringsplatsen) och en sälg. Det vittnar om att någon tänkt på trädens kvaliteter och årstidsväxlingar. Träden har kvaliteter som blomning, bär och höstfärger. Den ursprungliga planen visar att det var tänkt att vara en enradsallé utmed parkeringen. Idag består allén endast av 8 av de 29 tilltänka träden. Gården har i söder ett större trädbestånd som består främst av lövfällande träd och en mindre del av barrträd. I beståndet finns det lägre undervegetation som hindrar genomsikt.

Den större lekplatsen med de relativt nya gungorna

Lusthuset i sitt sammanhang

Sittplats med grillen i förgrund

Lekplats med kulle av grus, sandlåda och gungor för små och stora barn

LEKPLATSER

På gården finns tre ytor avsedda för lek. En utgörs av en bollplan i grus som är ca 140 kvm. Marken på planen har drabbats av sättningar och är dåligt dränerad. Följden är att vid regn uppstår stora vattenpölar som hindrar leken.

En annan lekyta består av en relativt stor lekställning och i anslutning till den en gungställning med en kompisgunga och två gungor för yngre barn. Gungorna är endast några år gamla.

Den tredje lekytan är en kulle av grus med en bred rutschkana på. I anslutning till kullen finns en sandlåda med bakbar sand samt en inhägnad yta av sand omgärdad av staket i metallrör, målade i klarblå färg. Där finns en gungställning bestående av fyra stycken däck-gungor, två för små och två för större barn.

Mitt på gården finns även en utomhusdusch placerad i en yta av gatsten. Vid inventeringstillfället var den trasig.

Lekytorna är utspridda på innergårdens yta, förmodligen planerade efter uppsatta riktlinjer för hur lekmiljöerna skulle vara utformade och placerade. Leken är tydligt förutbestämd både gällande plats och aktivitet.

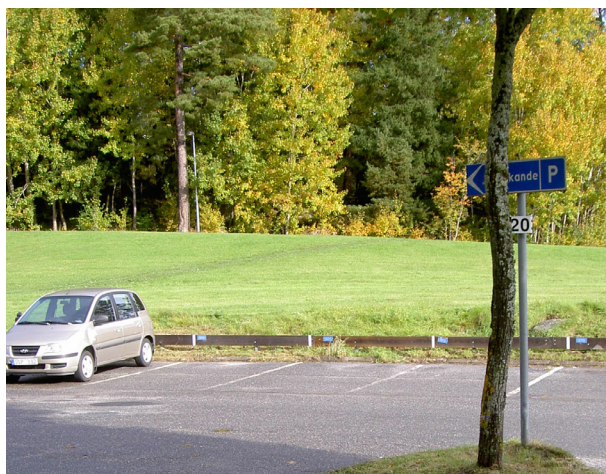
GÅNGAR

Markmaterialet runt fastigheten består nästan uteslutande av asfalt. Gångarnas bredd uppgår oftast till 3-3,5 meter. Materialövergången mellan exempelvis asfalt och gräs sker oftast utan kaststöd vilket har gjort att gränserna är flytande. Likaså gränsen mellan sand/grus och gräs. Asfalten är gropig och lappad. Det finns tre undantag till asfalt vad gäller markmaterialet. En smitväg har försetts med plattor. En gammal brandväg är även den försedd med plattor. Det tredje stället finns på trottoaren vid husets östra kant. Där består ca tio meter av trottoaren av ljusa betongplattor. Asfalten ger ett storskaligt och slitet intryck.

GEMENSAMMA UTEPLATSER

I anslutning till lekytan med lekställningen finns ett vindskydd/skärnvägg uppsatt och utplacerade bänkar, både med bord i anslutning och utan. Ett liknande rödmålat vindskydd/skärnvägg finns på en stor gräsyta och har även det bänkar samt en platsfast grill i anslutning. I bersån med körsbärsträd och häckkaragan finns det platsfasta bänkar. På gården finns ett litet lusthus som man låtit bygga med önskemål från hyresgästerna. Inuti och utanför lusthuset finns sittplatser. Det kombinerade bänk/bordet utanför har kedjats fast för att inte kunna flyttas på. Utmed husets fasad finns det på vissa ställen nedgjutna bänkar av äldre karaktär. De sittplatser som finns på gården idag utgör inte några trevliga ställen att slå sig ned på. Det saknas sittplatser om man är flera och med tanke på att det bor 300 personer i huset anser jag att det idagsläget är generellt för få möjligheter att sitta utomhus.

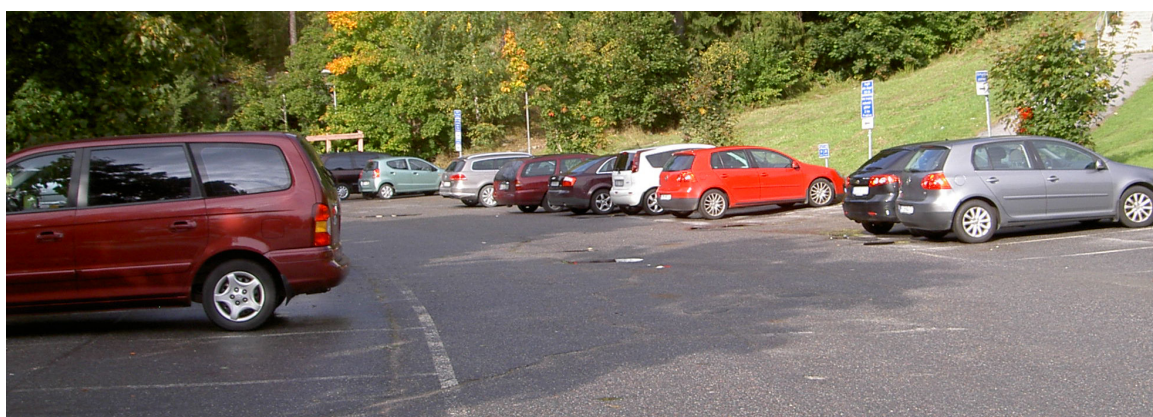

Öppen grönyta som angränsar mot Storrötsparken

Gränsen mot Odlingssvågen

Vy över parkeringen, längst bort skymtas sopsorteringen

PARKERING

På andra sidan av odlingsvågen ligger kvarterets parkering. Det är en stor, öppen plats som följer byggnadens och vågens bågförning, det finns 94 parkeringsplatser. I ena hörnet av parkeringen finns en mindre källsorteringsstation innanför ett laxrosa träplank. Parkeringen gränsas av mot vågen av en sporadisk trädrad bestående av lönnar. Andra sidan gränsas mot ett öppet, stort grönområde. För att nå parkeringen från huset korsar man Odlingssvågen. Det finns två markerade övergångsställen. Det finns en in- och utfart, som sker på parkeringsytans mitt. Enligt SCB finns det 56 bilar registrerade på hyresgästerna i huset. Att varannan parkeringsplats står tom bidrar till ett storskaligt och öde intryck.

HYRESGÄSTERNAS PÅVERKAN

Botkyrkabyggen ger sina hyresgäster möjlighet att påverka sin utemiljö i dagsläget via något de kallar för ViBo-medel. Det anordnas så kallade ViBo-möten två gånger per år. Där får hyresgästerna presentera idéer och önskemål om utemiljön och äska pengar för sina projekt. Det finns 130 kr per lägenhet per år, vilket i fastigheten Kalkstenen 2 ger 12 870 kr. Om projektet överstiger den kostnaden finns ytterligare 30 kr per lägenhet (2970 kr) att använda. Det är områdets bovärd som avgör om idéen/ projektet är bra. Förmodligen är lusthuset och vindskyddet som finns på innergården finansierat med ViBo-medel. Tyvärr är det brist på dokumentation. Då dessa byggnationer är gjorda på initiativ från hyresgäster känns det viktigt att inte avlägsna dessa utan tydliga förklaringar och argument.

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

FÖRSTA INTRYCKET

Mitt första intryck av kvarteret fick jag när jag kom gående längs Odlingsvägen väster ifrån. På avstånd och vid första anblick ser kvarteret väldigt grönt och lummigt ut. Men ju närmre jag kom desto mindre lummigt upplevdes det. Miljön ser monoton ut på grund av dess stora horisontala gräsytor som möter byggnadens skarpa vertikala linje och höjd. Volymförändringen är så pass stor att det blir brutalt. De öppna ytorna saknar rumsligheter och gångstigarna som leder fram till och runt byggnaden rimmar skalmässigt med fastighetens höjd på ett negativt sätt. Att både bygganden och gårdens entréer inte är särskilt markerade bidrar inte till något välkomnande intryck.

Innergården har inget tydligt gårdsrum utan man kan lätt passera utan att uppleva att man är på privat mark. Det beror främst på att gården i söder och väster helt saknar inramning. Den ramas dock in med hjälp av naturmarken som finns mitt emot byggnaden och som jag anser har stor betydelse för känslan på innergården. Fastighetens höjd och form gör att man lätt känner sig uttittad när man befinner sig på de öppna ytorna. Faktumet att man känner sig uttittad tillsammans med bristen på bekväma sittplatser kan göra att man inte vill vistas på gården.

Enligt SCB register finns det idag 0,5 bil per hushåll registrerad medan parkeringen har plats för 99, vilket är dimensionerat för 1 bil per hushåll. Det tyder på att om hyresgästerna i huset vill transportera sig så sker det i många fall med andra medel än bil. Tillgängliga kopplingar till målpunkterna i området är bristfälliga åt alla håll. Att öka säkra och tillgängliga kopplingar till och från kvarteret är något som känns angeläget, speciellt då över en tredjedel av hyresgästerna är under 19 år och i behov av en trygg och säker miljö.

ENGAGEMANG

På gården finns det tecken som visar att det finns hyresgäster i huset som bryr sig om sin utemiljö. Egna planteringar har gjorts på sina håll och bryter lokalt ned skalan. Det som har gjorts med hjälp av ViBo-medel bryter också ned skalan men ett tydligt helhetsgrepp saknas.

PLANARBETE

Vid studerandet av den aktuella detaljplanen som fastställdes 1969 kan man se att kvartersmarken är prickmarkerad vilket betyder att den inte får bebyggas. Den här typen av information är viktig i ett förändringsarbete då planprocesser kan ta lång tid. Vid mindre förändringar kan man använda sig utav enkelt planförfarande vilket inte behöver ta nämnvärt lång tid. Vid större förändringar krävs dock ett helt planarbete vilket kan ta flera år att få igenom. Beroende på hur projektplanen ser ut kan det vara bra att i god tid påbörja ett planarbete med den lokala planavdelningen på kommunen. Den här typen av frågor och beslut tycker jag att man skall titta på i arbetet med översiktsplaner och visionsdokument. En antagen översiktsplan kan underlätta för kommande planprocesser om de ligger i linje med varandra. I förändringen av Kalkstenen 2 är tidsplanen snäv och förändringarna som föreslås hoppas kunna inrymmas i ett enkelt planförfarande. Om projektet hade haft en längre tidsplan hade förtätning med ny bebyggelse varit något att utreda möjligheter kring.

IAKTTAGELSER PÅ PLATS

Trots det faktum att jag tillbringat många timmar i kvarteret, både på vardagar och helger anser jag att jag vet väldigt lite om de boendes rörelsemönster och aktiviteter. De tillfällen jag varit där har jag sett barn leka, folk sitta i lusthuset, grilla och röra sig in och ut från byggnaden. På grund av en bristfällig bild av rörelsemönster och aktiviteter, kändes det aktuellt med ett möte med de boende, där de förhoppningsvis kan berätta mer hur de rör sig, var de brukar vistas och vad de anser är bristfälligt i miljön. I arbetets nästa del presenteras de dialoger som genomfördes med de boende i huset.

DEL 6 - DIALOG MED BOENDE

- VAL AV DIALOGMETODER
- AGENDA PÅ MÖTENA
- RESULTAT
- UTVÄRDERING
- KUNDUNDERSÖKNING
- REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER
- SAMMANSTÄLLNING AV FALLSTUDIENS RESULTAT

VAL AV DIALOGMETODER

Valet av metoder baseras på de undersökningar som gjordes i kapitel tre om brukarsamverkan. Metoderna är valda med utgångspunkt i lämpligheten för mitt projekt och med hänsyn taget till Botkyrkabyggens resurser och arbetssätt. Mina val presenteras nedan.

FOKUSGRUPPER

Jag kommer att arbeta vidare med fokusgruppermetoden då en ambition är att hålla dialogen med de boende i små grupper för att låta alla komma till tals. Metoden lämpar sig väl då syftet är att få fler perspektiv, en djupare förståelse samt uppfattning om de attityder som finns i kvarteret.

RANKNING

Rankning som metod är ett av momenten som kommer att tillämpas i fokusgrupperna. Rankningen kommer bestå av att prioritera vad som är viktigast i närmiljön. Att få veta hyresgästernas prioriteringar är något jag anser viktigt då projektets budget med största sannolikhet kommer att vara relativt tajt. Dessutom signalerar prioriteringsmomentet förhoppningsvis att realistiska förväntningar skapas hos hyresgästerna. De tre områdena där olika faktorer ska prioriteras är i den egna lägenheten, i gemensamma utrymmen samt på gården/i kvarteret.

GÅTUR & TRYGGHETSVANDRING

Som ett komplement till fokusgrupperna har jag valt gåtur och trygghetsvandringar. Gåturen syftar till att få se konkreta brister på plats tillsammans med hyresgästerna och trygghetsvandringar att visa på upplevda känslor kring platsen. Då Botkyrkabyggens intentioner med mötena inte endast syftar till att få in synpunkter kring utemiljön behöver metoderna modifieras. Att genomföra gåturer i kvarteret var under den här omgången inte möjligt tidsmässigt. Den önskade informationen samlas istället in genom kartmaterial och foton där hyresgästerna får markera platser som de brukar vistas på eller har andra kommentarer om. Samt även markera var de anser att det är tryggt och otryggt. Genom att välja att arbeta med markeringar på kartmaterial istället finns även möjligheten att på ett enkelt sätt få dokumenterat hur hyresgästernas rörelsemönster ser ut.

Inbjudan till mötena lämnades i varje lägenhets brevinkast fyra veckor före mötet. En påminnelse lämnades sedan en vecka innan mötet ägde rum. Hyresgästerna blev inbjudna två trapphus i taget. Inbjudan finnas som en bilaga i slutet av arbetet och är sammansatt av mig.

Exempel på hur resultatet från en av workshopövningarna såg ut

AGENDAN PÅ DIALOGMÖTEN

AGENDA

- Fika.
- Presentation av situationen, det vill säga husets status, finansieringsproblemen, planeringsupplägget, tidsplan med mera.
- Frågor och diskussion.
- Indelning i grupper om fyra personer för samtal och workshop.
- Sammanställning av workshopen med en presentation av vilka synpunkter vi fått med oss från hyresgästerna.
- Avslut.
- Gemensam vandring tillbaka till huset ifall någon ville visa på något konkret.

WORKSHOPENS DELAR OCH INNEHÅLL

1. Värderingsövningar genomfördes där varje hyresgäst fick två röster på vad som är viktigt och en röst på vad som är minst viktigt för dem. De skulle värdera tre olika kategorier; den egna lägenheten, allmänna utrymmen och gårdsmiljön. I de olika kategorierna fanns det olika punkter att välja mellan men även utrymme för att ge egna förslag.

2. Den upplevda otryggheten diskuterades utifrån ett kartmaterial där hyresgästerna fick ringa in platser som de upplevde som otrygga. Som ett komplement fanns fotografier att relatera till.

3. Hyresgästernas dagliga rörelsemönster diskuterades och markerades enskilt på ett kartmaterial över kvarteret.

4. Öppna frågor kring vad som är bra med Strevreten och vad som saknas/är mindre bra var också en av uppgifterna som grupperna fick.

På borden där övningarna gjordes fanns även bilder på kvarteret och området för att skapa en påminnelse om kvarteret och därmed ett underlag till diskussion. Bilderna fungerade även som tydlig länk och hjälpmedel för de med språkförbristningar.

RESULTAT DIALOGMÖTEN

DELTAGANDE

På första dialogmötet 30/10 kom det åtta hyresgäster i blandade åldrar och kön men inga barn deltog. På mötena 13-14/11 kom inga hyresgäster men tre personer från hyresgästföreningen.

Inför det fjärde och sista mötet 15/11 bytte vi plats från samlingslokalen till det berörda trapphuset. Kvällen innan sattes det upp lappar på portdörrarna med påminnelse om mötet samt lokalbytet. Då deltog tio hyresgäster i blandade åldrar och kön men inga barn.

Totalt deltog 18 hyresgäster från 14 hushåll, vilket innebär att 14% av de 99 hushållen har delat med sig av sina erfarenheter och fått information om den framtida renoveringen av deras hus och närmiljö.

WORKSHOPRESULTAT

Resultatet är en sammanställning av de två dialogmötena och punkterna är placerade i rangordning efter den värderingsövning hyresgästerna fick göra under workshopen.

Vad som ansågs vara viktigt i den egna lägenheten

- WC/Bad; alla badrum har inte toa vilket var ett önskemål (golven och väggarna ansågs viktiga).
- Kök; golven och skåpen ansågs viktiga, den stora diskbänken ansågs bra men önskan om fler arbetsytor samt neutral färgsättning.
- Ett säkert elsystem med jordade kontakter.
- Isolering av huset för att avhjälpa att det är kallt inomhus.

- Att varmvattnet inte kräver flera minuter innan det kommer.

- Golv och tapeter

- Minst viktiga ansågs balkongerna vara, däremot fanns det en önskan om att kunna sätta upp något på balkongväggarna vilket är omöjligt idag utan slagborr.

Vad som ansågs vara viktigast i de allmänna utrymmena

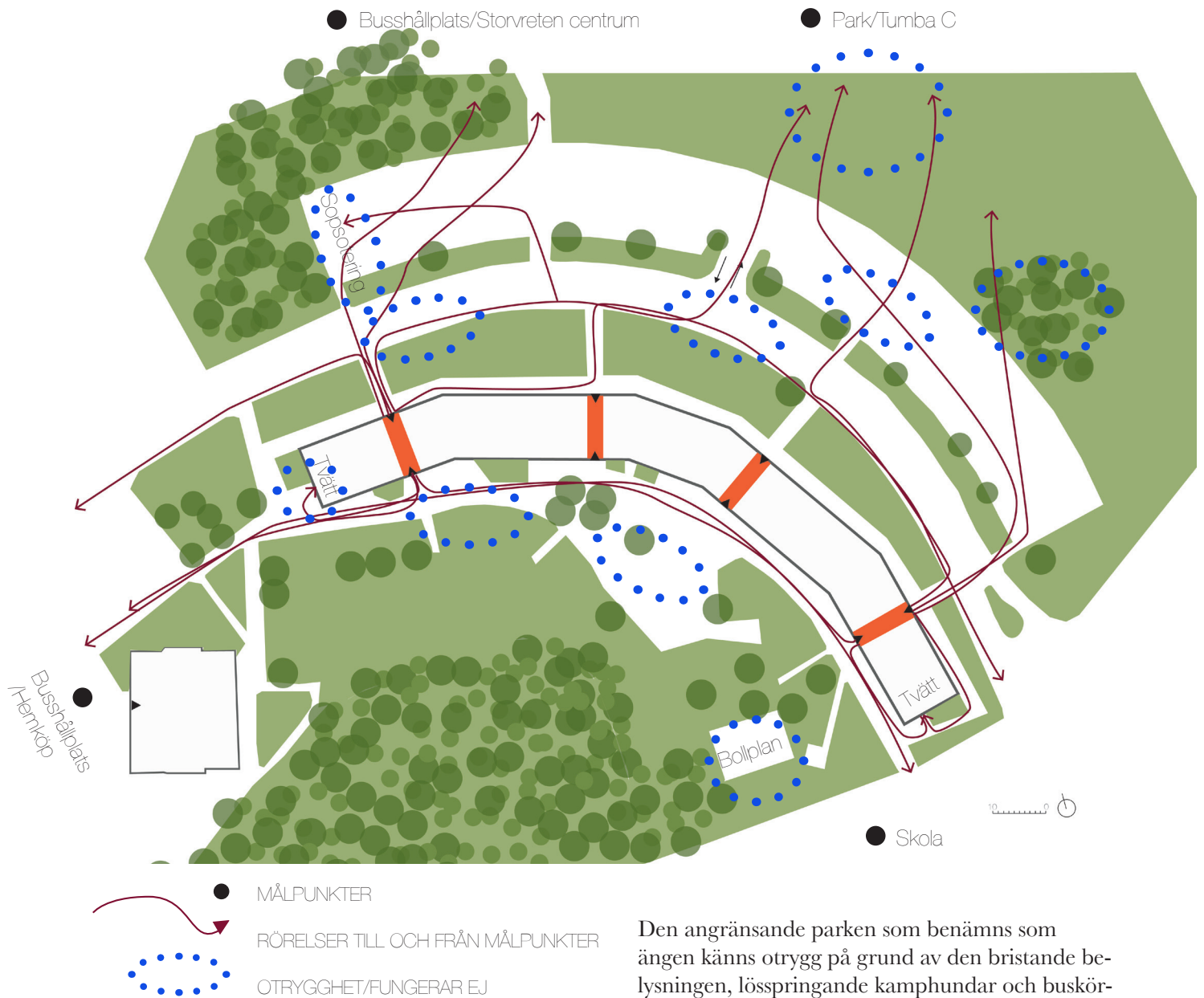
- Säkra och trygga förråd med god belysning (problem med nedskräpning och inbrott i dagsläget).
- Fina och rena tvättstugor.
- Välkomnande och rent trapphus med god belysning, fungerande hiss och automatiska dörröppnare.
- Lokal som kan hyras för fest.
- Slut på nedskräpning och spring i trapphuset.
- (Trapphus 32-34) Minst viktigt ansågs det vara med förvaring för cyklar och barnvagnar (kanske på grund av att en hyresgäst tagit på sig det ansvaret att hålla ordning där).
- (Trapphus 20-22) Minst viktigt ansågs det vara att ha möjlighet att hyra en lokal.

Vad som ansågs vara viktigast på gården

- Ökad belysning på vissa platser på innergården, vid entréerna, vid bollplanen samt vid den upp-trampade stigen mot Tumba C.
- Parkeringsplatserna ansågs vara en viktig fråga med önskan om motorvärme och övervakningskamera på grund av rädslan för bilbränder som förekommer i området.
- En permanent gångväg istället för den upp-trampade stigen mot Tumba.
- Träd, buskar och fina planteringar är något som uppskattas men saknas i dagsläget. Överlag önskas en mysigare innergård.
- Lekplatserna ansågs viktiga (bör ej minskas) Dock problem med myror vid lekplatserna. Uteduschen är väldigt populär sommartid.
- Sopsorteringen och hushållssoporna fungerar ej. Skräpigt och äckligt. Obehöriga slänger sopor och skräpar ner. Hushållssopkärnen bänds upp för att slänga större föremål.
- Sittplatser utomhus för fler personer, uteplatser nära respektive port.
- Säkrare gångväg till bussen; halka och bristfälliga gångvägar.
- Bollplanen väldigt viktig men sättningarna som skapar vattensamlingar utgör ett problem.
- Möjligheten att odla ansågs vara det minst viktiga.

Bättre koppling till Storsvretsparken/ängen var ett önskemål från flera hyresgäster.

KARTLÄGGNING AV RÖRELSEMÖNSTER

En av övningarna under dialogmötena var att markera hur man rör sig i området. Jag var intresserad av att se hyresgästernas rörelsemönster. Det visade sig att utgångarna på båda sidorna av byggnaden användes lika mycket, det vill säga både mot entrésidan och mot innergården. Målpunkterna i området utgörs idag av busshållplatserna, centrumbebyggelsen, skolan och parken. Kring byggnaden handlade rörelsen främst om att gå till tvättstugan, sopsorteringen och parkeringsplatsen. Rörelsemönstret från de två trappuppgångarna i mitten av huset saknas på grund av att ingen kom till mötena.

OTRYGGHET

Hur otryggheten uppfattades handlade om den bristande belysningen, både på innergården och gångvägen mot parken. Trafiken var också något som upplevs som otryggt, både på gården där bilar kör in men även höga hastigheter på vägen ansågs otryggt. Kopplingen mellan gårdsmiljön och parkeringen upplevs otrygg på grund av trafiken.

Den angränsande parken som benämns som ängen känns otrygg på grund av den bristande belysningen, lösspringande kamphundar och buskörning med mopeder.

BRISTER

Sopsortering, uteplatser och fotbollsplan ansågs vara angeläget men i dagsläget fungerar inte detta särskilt väl. Entréerna på huset anses vara otydliga. Dessutom är det oklart vilket nummer som hör till vilket trapphus då bägge sitter på samma sida om entrédörren. Ett annat problem med entréerna är att det cirkulerar nycklar som gör att vissa dörrar står olåsta. Dessutom finns det haschrökande ungdomar i trapphusen som skräpar ned och gör det otryggt. En motsättning mellan de som inte äter fläskkött och de som vill grilla det på den gemensamma grillen gör att gården inte används av alla hyresgäster.

I stadsdelen ses nedskräpningen kring den lokala mataffären Hemköp som ett problem. Storvreten saknar en plats för ungdomar att vara när den lokala fritidsgården Lagret stänger vid 22-tiden. Ungdomarna uppehåller sig i trappuppgångar och källare under de kalla månaderna vilket ibland skrämmar hyresgästerna.

Foton från dialogmötet i gemensamhetslokalen
2012-10-30

UTVÄRDERING

FÖRSTA MÖTET

Det första mötet (2012-10-30) valde vi att lägga några veckor innan de andra för att kunna dra lärdomar från mötet och hinna ändra upplägget ifall det var något som vi inte tyckte fungerade. Mötet annonserades fyra veckor i förväg genom ett utskick i brevinkasten. Med en påminnelse i brevinkastet en vecka innan mötet. 24 lägenheter (två trappuppgångar) var inbjudna, 8 hyresgäster kom. Anmärkningsvärt var att alla deltagarna kom från samma trappuppgång.

Mötet hölls medvetet på ett avslappnat sätt utan några digitala medier. Målen som vi eftersträfvade på mötet sattes upp på väggen, de handlade bland annat om att få förståelse från hyresgästen, få synpunkter på förbättringar och att hyresgästen skulle känna sig informerad och delaktig. Mötet löpte på bra och hyresgästerna vågade fråga när det var oklarheter, som till exempel vad ett stambyte innebär. Något de påpekade att de vågade på grund av den lilla gruppen.

Vid övningarna delades deltagarna in i två grupper och vi från Botkyrkabyggen hjälpte till att förklara och leda diskussionerna framåt. Diskussionerna i gruppen gick bra och det fanns ett stort engagemang. Däremot finns det en stor risk att de påverkade varandra i valen om vad som är viktigt och mindre viktigt.

Mötet avslutades med att vi sammanställde de åsikter som framkommit i grupperna och presenterade det för dem. Mötet utvärderades med hyresgästerna och de var positiva till mötesformen, gruppens storlek och övningarna. Vi erbjöd oss att följa med tillbaka till deras hus och gård ifall det var något de ville visa på plats, men det ansågs inte nödvändigt.

MÖTESTILLFÄLLEN UTAN DELTAGANDE

Mötet 2012-11-13 och mötet 2012-11-14 kom bara tre representanter från hyresgästföreningen. Annonseringen om mötena hade delats ut ca två veckor innan mötet. Anledningen till att ingen dök upp är fortfarande oklar.

Foton från dialogmötet i trapphuset 2012-11-15

ANDRA (FJÄRDE) MÖTET

Dagen innan sista mötet som hölls 2012-11-15 satte vi upp en påminnelse i trapphuset, där skrev vi även att vi flyttade mötet till trapphuset istället för den lokala gemensamhetslokalen. På det här mötet som hölls på ett spontanare sätt i och med platsen kom det tio hyresgäster. Mötet hölls i en av trappuppgångarna och när det blev dags för övningarna delade vi upp gruppen och placerade en i den andra trapphuskorridoren. I en av grupperna samtalade hyresgästerna inte med varandra utan enbart med oss från Botkyrkabyggen vilket ledde till att övningarna gjordes utan att det uppkom samtal kring dem och därmed ibland svårt att utläsa vad hyresgästerna faktiskt menade. Övningarna är gjorda för att skapa samtal och när det inte sker går en del av hyresgästernas åsikter förlorade. På frågan om de deltagande hyresgästerna hade planerat att komma på mötet även om det inte var i trapphuset meddelade vissa att de hade tänkt det. Vissa hade sett lappen först när påminnelsen satt på entrédörren och vissa berättade att det var avgörande att det var i trapphuset på grund av otryggheten att promenera i området och på grund av rörelsehinder. Generellt ansågs det vara väldigt smidigt och tryggt att vara i sin egen trappuppgång.

SLUTSATSER

En spännande erfarenhet från de två mötena är att beroende på var i huset som hyresgästen bor, skiljer sig uppfattningen om området och åsikter kring lägenheten och närmiljön. De två mötena som hölls, blev med trappuppgångarna som är placerade i kanterna på det ca 130 meter långa huset. Åsikterna skiljde sig åt gällande såväl trafiken, belysning som trivsel. Faktum var att det skiljde sig vitt även mellan hyresgästerna i de olika trappuppgångarna på sista mötet, det vill säga de boende på Odlingsvägen 32 och 34. I trappuppgång 32 verkar trivseln och ordningen betydligt sämre än i 34an.

På de båda mötena kom representanter från 14 lägenheter, vilket ger ett deltagande på ca 14 %. Lärdomar till framtida möten är att mötet måste vara lokaliserat så nära hyresgästernas port som möjligt. Då deltagandet kan ses som relativt lågt väljer jag att ta del av Botkyrkabyggens årliga kundundersökning som de gör med sina hyresgäster. Det är deras traditionella metod att samla in synpunkter på.

KUNDUNDERSÖKNING

Botkyrkabyggen genomför årligen en kundundersökning med sina hyresgäster. Det har genom åren varit deras sätt att fånga upp åsikter och synpunkter. För att kunna jämföra vad olika slags informationssamling kan ge. Under veckorna 46-48 år 2011 utförde företaget AreBe Group AB en kundundersökning. Syftet är att ge en bild av belåtenheten hos Botkyrkabyggens hyresgäster. Intervjuerna skedde per telefon under kvällstid och bestod av fem slutna frågor där respondenterna svarade på en skala 1-10 där 1 var mycket dåligt och 10 mycket bra. Det fanns även fyra öppna frågor.

Då stora delar av undersökningen är fokuserat på lägenheterna och detaljfrågor kring dessa, väljer jag att presentera en sammanfattning samt de spontana kommentarer som framkommit som rör utemiljön. Svaren gäller specifikt för Kalkstenen 2. De meningar som är markerade är de som jag anser möjliga att fånga upp i en gestaltning. De väljer jag att ta med mig till mina förbättringsåtgärder, som presenteras senare i arbetet. Alla text nedan är hämtad ordagrant från undersökning.

Har du några förbättringsförslag när det gäller din bostad?

Grannskap:

1. Dålig grannsämja, oljud
2. Grannosämja mindre trevligt
3. Högljutt, dåligt med respekt
4. Störande grannar
5. Invandrare måste få reda på vad som gäller och inte gäller, stå inte och skrik från den ena balkongen till den andra – använd telefon.
6. Granne som styr över trädgårdar och välter träd är störande.

Reparation av allmänna utrymmen:

1. **Sopkorgar vid entrén saknas**
2. **Dörrarna förstörs av illegal öppning**
3. Ha portarna låsta!
4. **Soprumsnnyckeln fungerar inte alltid eller inte alls, sopor lämnas utanför.**
5. Underhåll måste göras, drar, isolering behövs mer.

6. **Gör något åt fasaden.**

7. Förbyggnaden borde målas och bytas, ruttet.

8. **Öppna entrédörrar varje dag, borde kolas.**

Belysningen:

1. **Mer belysning utomhus, baksida.**

Har du några förslag på förbättringsåtgärder när det gäller ditt bostadsområde?

Tryggheten:

1. Se till att hundar hålls kopplade.
2. Integrera samhället mera.
3. Blivit värre.
4. Stoppa mopederna.
5. Stökigt.
6. **Mer belysning, farthinder.**
7. Säkrare dörrar.
8. Stölder i trappen, välter blommor.

Lekplatser:

1. **Mer aktivitet för större barn, ex bollplank.**
2. **Mer gungor.**
3. **Behöver rustas, dålig skötsel, ingen sandlåda.**

Är det något du vill framföra till Botkyrkabyggen?

Fastighetsservice/skötsel:

1. Få folk att sluta slänga sopor på gatan, fåglarna sprider ut överallt.
2. **Utanför fanns en fimpbytta, nu är den borttagen så nu fimpas det på marken utanför porten.**
3. Töm soporna oftare på sommaren, buskarna sköts inte just där.
4. Sopställning sker utanför dörren.
5. Kolla källaren mot inbrott, hänglås klipps.

Övrigt:

1. **Utveckla centrum, ordna möjligheter till socialt liv, aktiviteter för ungdomar och vuxna.**

SAMMANSTÄLLNING AV ÅTGÄRDSFÖRBÄTTRINGAR FRÅN HELA FALLSTUDIEN

PLATSOBSERVATIONER

Kvartersnivå

- Bristen på vidare kopplingar till målpunkterna i området.
- Sliten gårdsmiljö.
- Brist på rumsligheter och sittplatser.
- Outnyttjat bottenplan.
- Storskaligt på ett negativt sätt.

Områdesnivå

- Långa mentala avstånd.
- Brist på central samlingsplats.
- Odefinierad entré till friluftsområdet Lida/Riksten.
- Otryggt på grund av trafikseparering.
- Dåligt utbud på andra lägenheter än 3-4 rums.

DIALOGMÖTEN

Kvartersnivå

- Trafikproblemet - körs för fort på vägen och biltrafik sker inne på gården.
- Otydliga entréer som inte känns välkomnande. Entréerna på båda sidorna om byggnaden används lika mycket.
- Bristen på uteplatser för många personer och det är inte så mysigt på gården.
- Sop-problemen - både återvinningsstationen och hushålls-sopkärlen.
- Önskan om fina planteringar.
- Uteduschen är väldigt välanvänd och uppskattad av barnen men trasig.
- Bristen på vidare kopplingar till målpunkterna i området.
- Ökad belysning på innergården och vid entréerna.

Områdesnivå

- Otrygg belysning i hela området.

KUNDUNDERSÖKNING

Kvartersnivå

- Problem med sophantering.
- Entréerna - problem med dörrarna.
- Dålig belysning.
- Trafikproblem - farthinder önskas.
- Mer aktiviteter för barn.

Områdesnivå

- Utveckla Storvreten centrum så det ger möjlighet till socialt liv.

ÖVERGRIPANDE MÅL FÖR KVARTERET

Bryta ned skalan

Länka

Skapa variationer i miljön

Skapa rumsligheter och
sinnesupplevelser

ÖVERGRIPANDE MÅL FÖR STADSDELEN

Förtäta

Öka tillgängligheten

Förtydliga entréer

De övergripande målen bygger på informationen ovan som är insamlad i fallstudien.

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

Som beskrivits i slutsatserna i del tre om brukarsamverkan är det viktigt att innan dialogen startas ha beslutat vilken grad av inflytande brukarna ska få ha. I det här dialogarbetet med Botkyrkabyggen var inga beslut om renoveringen tagna utan de boendes åsikter planerades att användas som input i planeringsarbetet och i framtagandet av en kostnadskalkyl. Prioriteringsövningarna var därför värdefulla för att diskussionerna och önskemålen skulle hamna på en realistisk nivå.

INFORMATION

Utifrån det genomförda dialogarbetet kan jag konstatera att det är viktigt med mycket information, annonsering och påminnelser inför mötena. Informationen kring dialogen med Kalkstenen 2 kunde ha varit mer omfattande både till de boende samt till personalen i området. Att personalen som arbetar på plats är väl informerade är viktigt. Både så att det kan svara på eventuella frågor men även påminna hyresgäster i området och på så sätt får dem att delta. Något som också kan konstateras är att andelen invandrare och barn på mötena var underrepresenterad. Något som kan bero på språkförbristningar eller ovana att komma på den här typen av möten på grund av andra traditioner. Det kan därför vara viktigt vid framtagandet av exempelvis trycksaker att man är medveten om vem som är mottagare. För att få maximalt deltagande kanske det i vissa fall krävs att informationen delas ut på flera språk. Och genom god kännedom om området är chanserna större att valet av platsen för dialogen sker på den mest lämpliga plats och därmed ökar antalet deltagare.

AGERANDE I DIALOGEN

I dialogen anser jag det viktigt att inte lägga orden i munnen utan att lyssna förutsättningslöst. Många gånger finns det de som är mer tystlåtna i den här typen av sammanhang.

Att då fånga upp den så kallade rösten i marginalen är något att tänka på. På den här typen av sammankomster kan det finnas eldsjälar som man skulle vilja kontakta och prata mer med efteråt. Att förbereda och planera hur och vad det skulle handla om kan vara en bra idé. I fallet med Kalkstenen 2 ser jag att det skulle kunnat handla om att man senare tänkt starta en områdesutvecklingsgrupp som deltar och ger sin syn på området i ett större perspektiv.

Under dialogen med hyresgästerna har problem lyfts och förslag till förbättringar uppkommit som inte hade varit lätt att upptäcka vid platsobservationer. Värdefull information har framkommit som annars hade tagit många observationsdagar att upptäcka om det ens hade varit möjligt. De synpunkter jag tar med mig är beskrivna på föregående sida. De rör utemiljön och kan därmed fångas upp i en omgestaltning av denna.

UNDERSÖKNING VIA TELEFON ELLER BREV

Om undersökningar för informationssamling görs via telefon eller brev bör man se till att den svarar på det man vill ha svar på. I den undersökning som jag tog del av tycker jag att många av svaren inte var konstruktiva och därmed oanvändbara. Det kan ha berott på utformningen och sättet frågorna var ställda på. För att öka chanserna för svarsfrekvensen kan det vara bra att undersöka om andra aktörer i området tänkt göra undersökningar under samma tidsperiod. Det finns en risk att svarsfrekvensen minskar om många undersökningar görs samtidigt. Även en enkätundersökning ser jag som en möjlighet att fånga upp intressenter. Att genom enkäten ha möjlighet att anmäla sig till en utvecklingsgrupp av området skulle vara ett möjligt sätt att fånga upp engagemang.

I nästa del kommer jag att utvärdera fallstudien genom att analysera det genomförda dialogarbetet och de åtgärdsförslag som framkommit för att sedan presentera ett gestaltungsförslag av kvartersmiljön. Dialogarbetet kommer att analyseras utifrån faser som genomförts för att försöka identifiera möjliga anledningar till att så få deltog i dialogarbetet

DEL 7 - GESTALTNING KALKSTENEN 2

- ÅTGÄRDSDIAGRAM
- OMGESTALTNING
- BRYTA NED SKALAN
- LÄNKA
- VARIATIONER
- RUMSLIGHETER

Fig.32

BRISTER OMVANDLAS TILL ÅTGÄRDER

Information om Kalkstenen 2 är analyserad efter Gehls 12 kriterier, vilket resulterade i åtgärdsschemat. De svarta cirkelarna avser de kriterier som inte är uppfyllda i kvarteret Kalkstenen 2. De gråa utgör de faktorer som delvis är uppfyllda. Utifrån denna sammanställning har jag brutit ner kriterierna till mina egna mål för förändringsarbetet av kvarteret.

De fyra målen är baserade på områdets brister och är sammankopplade med varsitt syfte som svarar på vad målet kommer att avhjälpa. Tredje spalten i tabellen utgörs av åtgärdsförslagen. Den sista spalten beskriver åtgärdens koppling till Gehls 12 olika kriterier. Cirkelarna med nummer hänvisar till vilka kriterier som förbättras om åtgärderna vidtas. Åtgärderna kommer i kapitlet att presenteras efter de olika målen som är uppsatta.

MÅL	SYFTE	ÅTGÄRDER
Bryta ned skalan	Skapa miljöer som har en säker och trivsam småskalighet.	<ul style="list-style-type: none"> Göra smalare gångvägar i varierat material. Göra gaturummet smalare med träd och längsgående parkeringar för att sänka hastigheten på trafiken. Skapa liv i bottenvåningen genom att göra fler entréer och lägenheter. Dela upp parkeringsplatsen i tre delar. Medvetet arbeta med storleken och karaktären på växtmaterialet utifrån ett vegetationskoncept. Förbättra belysningen i kvarteret. Ta bort biltrafiken på innergården.
Länka	Skapa bättre kopplingar till målpunkterna i området för att förbättra möjligheterna till gång- och cykeltrafik.	<ul style="list-style-type: none"> Göra gång- och cykelvägar mellan parkeringsytorna som leder till områdets målpunkter. Anlägga en gång- och cykelväg längs med vägen.
Variationer i miljön	Skapa hierarkier som hjälper till med orienteringen och skapa nya boendeformer.	<ul style="list-style-type: none"> Bryta upp den monotona fasaden med utstickande entréer samt skapa tydliga entrérum. Göra lägenheter i bottenplan med egna ingångar. Göra lägenheter med privata uteplatser.
Skapa rumsligheter och sinnesupplevelser	Öka lusten att vistas utomhus och skapa en mer privat och trivsam atmosfär.	<ul style="list-style-type: none"> Öka mängden vegetation med bl a fina planteringar. Förlägga funktioner som cykelförråd och tvättstugor i separata byggnader på gården. Skapa ett mer definierat gaturum med trädplanteringar. Öka antalet sittplatser på gården. Bygga ett miljöhus för sopsortering på gården. Utökade lekfunktioner för både små och äldre barn.

FÖRDELNING

Svarta kriterier som det råder brist på:

- Att känna sig trygg och säker i trafiken
- Trivsamma promenader
- Möjlighet till lek & träning
- Skalan
- Sinnesupplevelser

Gråa kriterier som delvis är uppfyllda i kvarteret:

- Att känna sig trygg och säker mot brottslighet och våld
- Skydd mot obehagliga utomhusförhållanden
- Möjlighet att stanna upp
- Möjlighet att sitta
- Möjlighet att konversera
- Möjlighet att njuta av vädret

Punkterna har legat till grund för de förbättrings-åtgärder jag föreslår i omgestaltningen av kvarteret. De svarta var högre prioriterade än de grå i form av åtgärdernas omfattning.

KRITERIER SOM FÖRBÄTTRAS		
4	1	
10	12	
2		
4	1	
12	10	
2		
12	10	9
3	5	6
8	11	

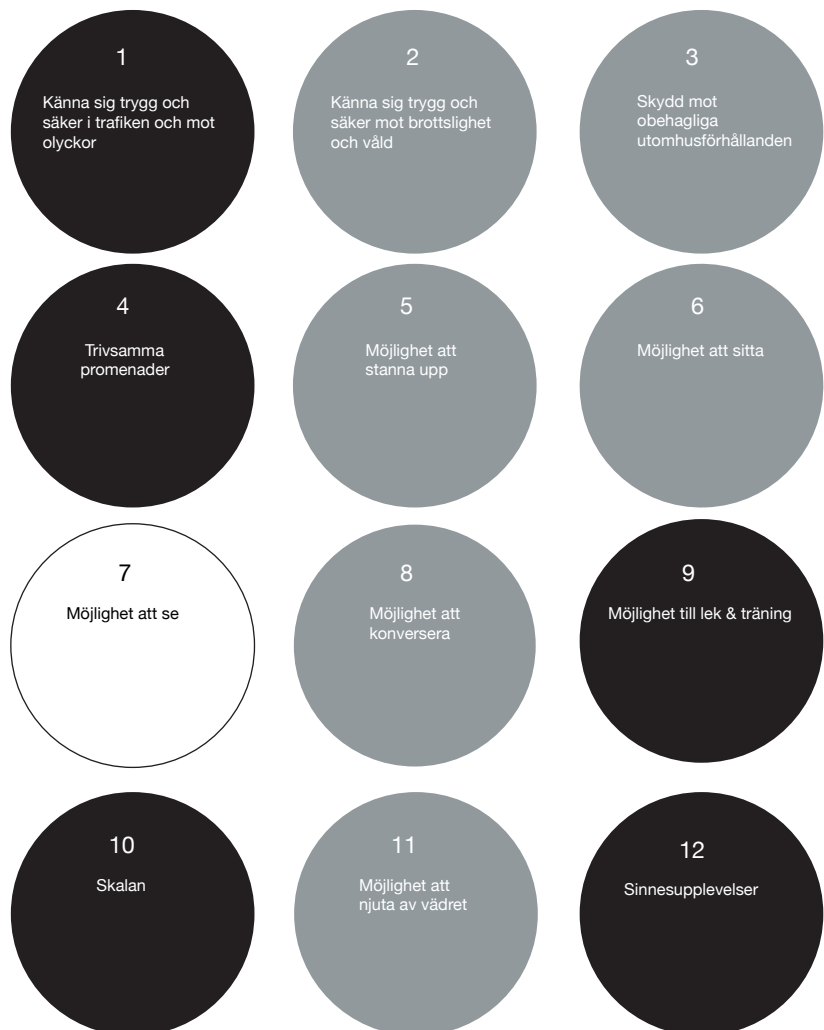

Fig. 33 Diagram över kvarterets förbättringsbehov, siffrorna är till för att identifiera kriterierna i åtgärdstabellen.

FÖRNYELSEN

VÄLKOMNANDE ENTRÉ

Förändringen av Kalkstenen 2 har som mål att skapa en tydligare entrésida med en mer offentlig, ordnad och välkomnande karaktär. Då den sidan av huset är väldigt skuggig är det just entrérum den ska fungera som. Funktionellt, tryggt och trevligt. Intill de nya entréplatserna byggs cykelförråd, ett vid varje entré. Växtvalen kommer att anpassas efter den djupa skugga som platsen är drabbad av.

ÖKAD RUMSLIGHET PÅ INNERGÅRDEN

Innergården ska fungera som en social plats med privat karaktär. Entrépassagerna in till innergården har smalnats av och gården görs bilfri med endast tillgänglighet för räddningsfordon. Innergården får ett tillägg med två byggnader. Ett återvinningshus som delas med ett av de närliggande punkthusen. Återvinningshuset har en rumsskapande effekt på gårdsmiljön då det stänger till den idag öppna ytan som gården gränsar av. Gårdens andra tillskott är ett hus med tvättstugor i. Det placeras centralt på gården för att skapa en rörelse på innergården istället för att föra ut på husets gavlar som idag. I samband med tvättstugan ligger ett så kallat gårdstorg. Det skall fungera som mötesplats grannar emellan eller en plats att slå sig ned på när man väntar på någon. På gårdstorget finns två kringbyggda sittmöbler kring två av de befintliga körsbärsträden. Vegetationen åtgärdas utifrån ett framtaget vegetationskoncept för kvarteret som gör att kvarteret integreras i stadsdelens naturmark men antar en privat karaktär som signalerar en skillnad mellan privat och offentligt.

Gångvägarna kring huset smalnar av och varierar i såväl bredd som material beroende på vilken funktion de har. Kvarterets genomgående material, vilket i dagsläget är asfalt, ersätts med plattlagda gångar samt gångar av stenmjöl kantat av natursten med en uppdaterad dragning utefter hur man rör sig.

FRÄMJA VISTELSE PÅ GÅRDEN

Den stora gräsytan som finns på innergården idag bryts upp genom att gångvägar anläggs för att ytan ska bli mer tillgänglig. Gångarnas dragning är mellan gårdens olika platser, vilka består av både nya uteplatser, nya lekmöjligheter men även de befintliga lekytorna. Gårdens befintliga lusthus flyttas och placeras i anslutning till en av de nya uteplatserna med kvällssol. Bakom huset med tvättstugorna anläggs en uteplats där en privat känsla infinner sig då möjligheten att bli iakttagen från huset är mindre. Intill de bägge uteplatserna placeras grillar där det tydligt är markerat vad respektive grill får användas till. I kanten av den stora gräsytan anläggs ytterligare en sittplats som ligger mer avskilt, omgärdad, av grönska. Vegetationen på gården ökar i form av planteringar av perenner och buskar i olika höjder och även ett tillägg av träd görs. Vegetationen bryter ner skalan på innergården genom att skapa mindre rumsligheter och genom att växtvalet ger en känsla av privat trädgårdskaraktär. Växterna väljs noga efter storlek för att skötseln ska bli så minimal som möjligt.

UTÖKAD LEK

Sättningsproblemen på gårdens bollplan i grus åtgärdas och i anslutning till den anläggs en vattenlek för äldre barn. Vattenleken har samma enkla koncept som tidigare med en utomhusdusch men har en anlagd yta omkring som gör att vattnet kan samlas upp och genom fördämningar och trampstenar skapa spänning.

PARKERING

Den stora parkeringsytan på andra sidan odlingsvägen bryts upp i tre delar för att skapa en småskalig känsla. Parkeringarna fördelas så man hyr en plats som är i närheten av den del av byggnaden man bor i. Mellan parkeringsytorna går gång- och cykeltvägar som leder vidare till målpunkterna i området. Gångvägarna är dragna efter de rörelser som finns och med riktningar från husets entréer.

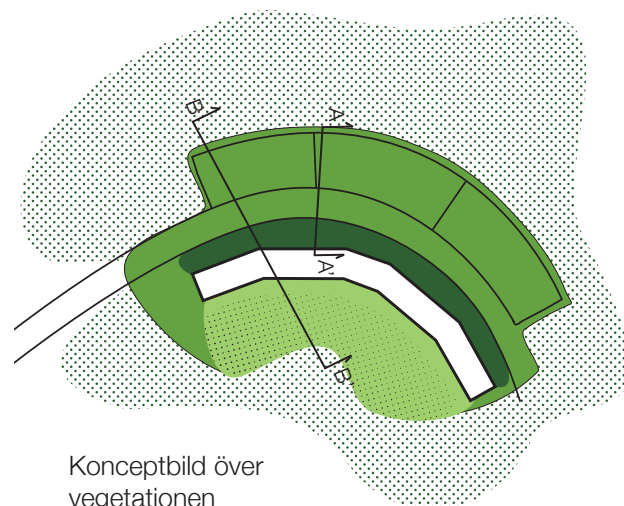
BRYTA NED SKALAN

VEGETATIONSKONCEPT

Storvreten präglas av natur som till stor del består av inhemska arter. Vanliga träd i området är björk, tall, gran, ek, oxel, pil, en och asp. Vegetationen känns naturlig och etablerad på platsen och den är därför viktig att värna om. Då skillnaden idag mellan privat och offentligt är otydligt förtydligas det i omgestaltningen genom att vegetationshöjderna blir lägre ju närmre huset man kommer.

Att närma sig huset genom ett zon-koncept är ett sätt att integrera boendemiljöerna i den övriga miljön och på ett naturligt sätt bryta ned skalan till en mer privat karaktär ju närmre boendemiljön man kommer.

Zonindelningen är en fyrgradig skala som börjar från Naturligt fritt vidare till Naturligt ordnat, zon tre är Trädgårdskaraktär och den sista zonen benämns Privat trädgårdskaraktär.

Naturligt fritt (naturmark) - Naturlika planteringar med inhemska arter i olika nivåer och skikt.

Naturligt ordnat - Vegetation av inhemska arter men ordnad i medvetna strukturer som inte ser naturlika ut.

Trädgårdskaraktär - Hortikulturella växter och träd i en mindre skala som visar på en privat karaktär.

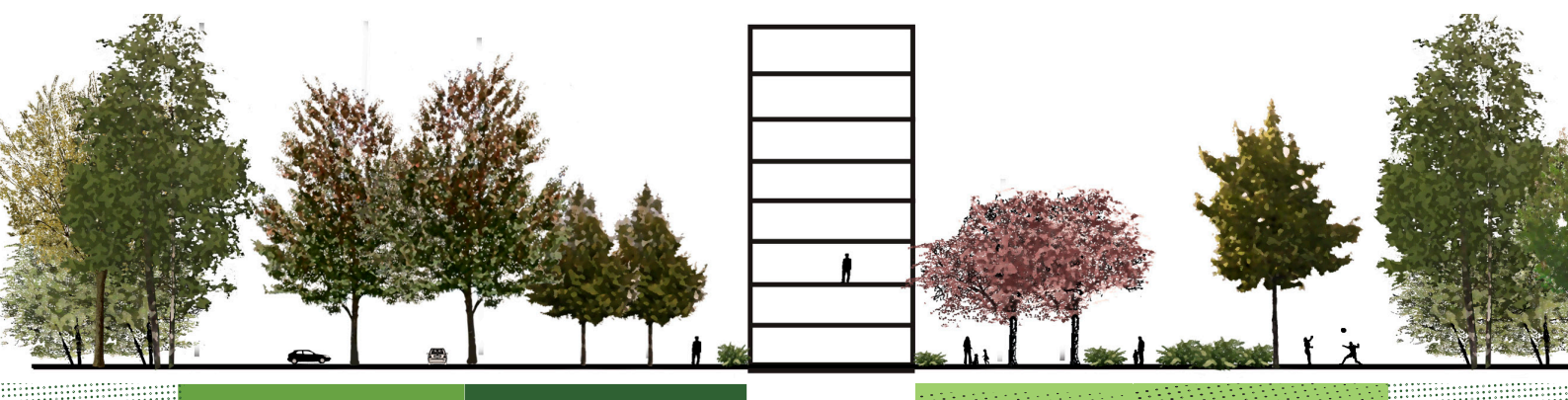

Privat trädgårdskaraktär - Kvaliteter som frukt, bär, doft och blomning är starka karaktärsdrag för den här zonen. Zonen är en gradering mot naturligt fritt.

SEKTION A-A' ÖVER GATURUM
Måtten är angivna i meter

SEKTION B-B' ÖVER HELA KVARTERET SOM
ILLUSTREERAR VEGETATIONSKONCEPTET
Skala 1:250

ENTRÉRUM

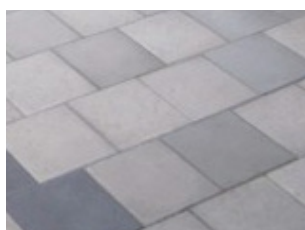
Byggnadens cirka 150 meter långa fasad är helt i liv vilket idag ger en otydlighet om var entréerna finns. Fler dörrar anonymt placerade i fasaden leder till cykelrum, grovsoprum och annat. De nya huvudentréerna byggs med en portage som sticker ut 1,5 meter från fasadlivet vilket både skapar en tydlighet om var man ska gå in men även ljusare entréer och ökad trygghetskänsla. I de nya entreérna är det möjligt att på håll se om någon befinner sig i trapphuset när man ska gå in. En tydligare plats skapas i det yttre entrérummet för att ge en välkomnande känsla och en tydligare privat identifiering av sin entré. Med hjälp av vegetation och separata hus för cyklar. Gångarna från gatan till entréerna anläggs med plattor kantade av planteringar och med mindre trädrader. Utmed fasaden anläggs planteringar för att skapa en distans från fasadlivet och åstadkomma en vackrare miljö. Växterna väljs med förutsättning att klara en väldigt skuggig miljö.

MATERIALPALETT

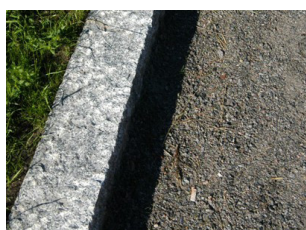
Bristen på materialvariation är i dagsläget en av orsakerna till att utemiljön känns ensidig och ospännande. I det nya förslaget avgör gångarnas bredd om det är en huvudgång eller en passage och kan därmed hjälpa till för orienteringen. Även materialet spelar in för hierarkin. Huvudgångarna anläggs med betongplattor i olika nyanser för att skapa en levande yta. De sekundära gångarna anläggs med tillgänglighetsanpassad uppbyggnad av stenmjöl kantad med natursten som är i liv med gräskanten för att underlätta skötseln. Trädetaljer införs i form av plank, bänkar och övriga sittmöbler tillverkade av FSC-märkt lärkträ.

BELYSNING

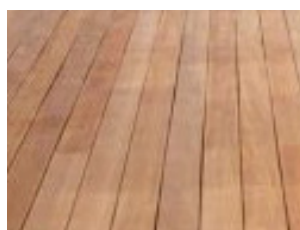
Belysning är även det ett sätt att arbeta med när man vill bryta ned skalan i ett område och dessutom göra det tryggare, vackrare och tydligare. Dagens belysning är mer anpassad efter biltrafikanterna än efter fotgängarna, något man märker på lyktstolparnas höjd bland annat. I kvarteret förstärks belysningen på entrésidan i form av att pollare placeras utmed gångarna fram till entréerna. Pollarna är låga och har sitt ljus riktat nedåt vilket ger ett behagligt, omsorgsfullt ljus som inte bländar. Pollarna återfinns utmed gångvägarna på entrésidan. Vid entréerna finns en väggfast belysning som accentuerar dem utan att blända. Belysningen markerar även husnumret för att förtydliga det. Idag kan det upplevas som otydligt. Ljuskällan som används är genomgående varm-vittljus, 2700-3300 kelvin. Ljuskällan bör även ha en god färgåtergivningsförmåga med ett RA på minst 70. Det är färgåtergivningsförmågan som avgör hur naturtrogna färgerna blir vilket känns viktigt både för tryggheten men även för känslan för området när det är mörkt.

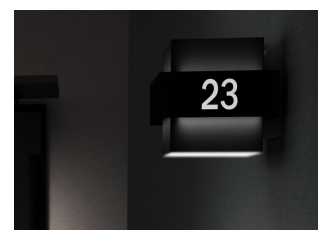
Betongplattor i olika nyanser

Stenmjöl med stenkantar

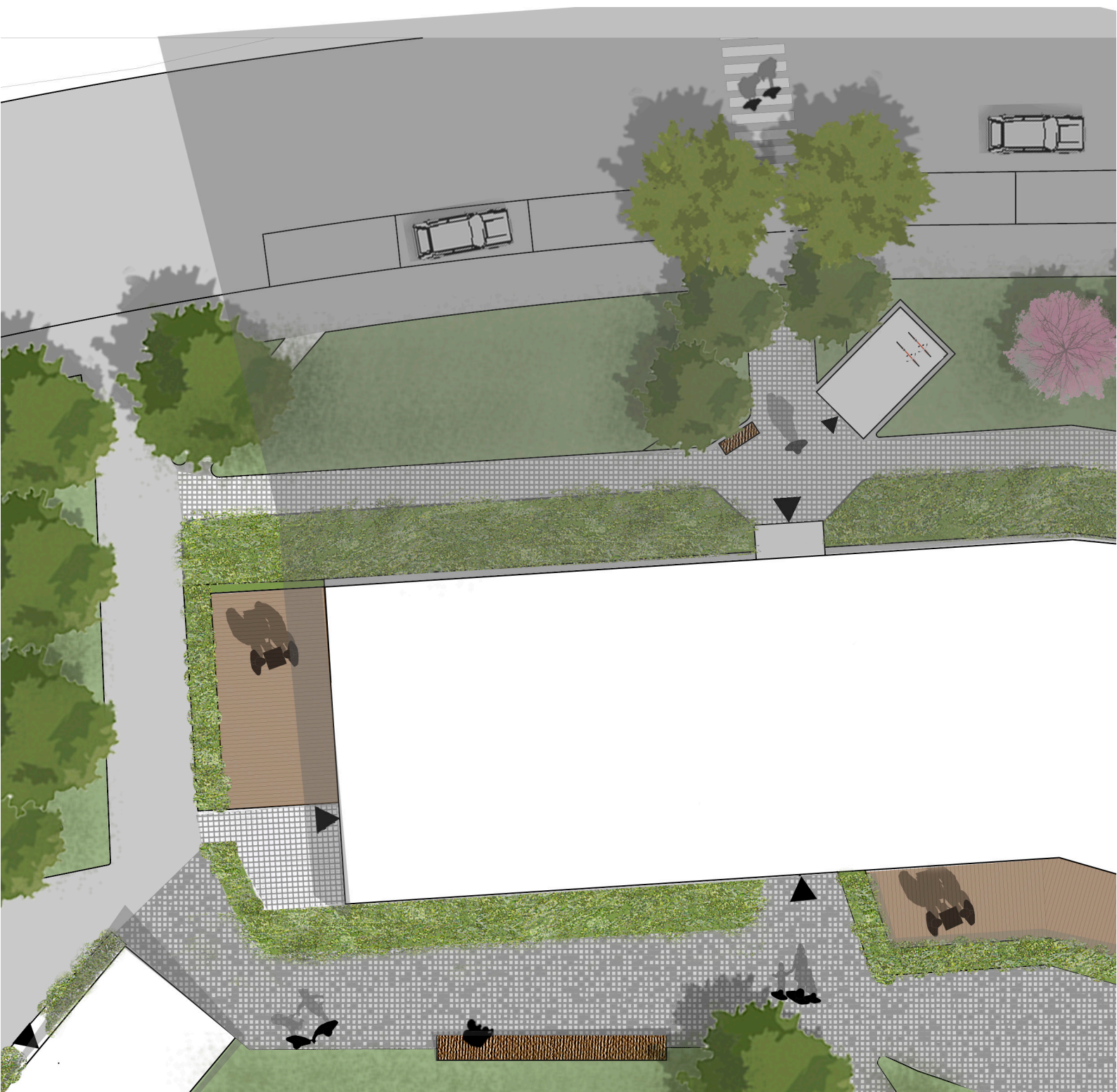

FSC-märkt lärkträ

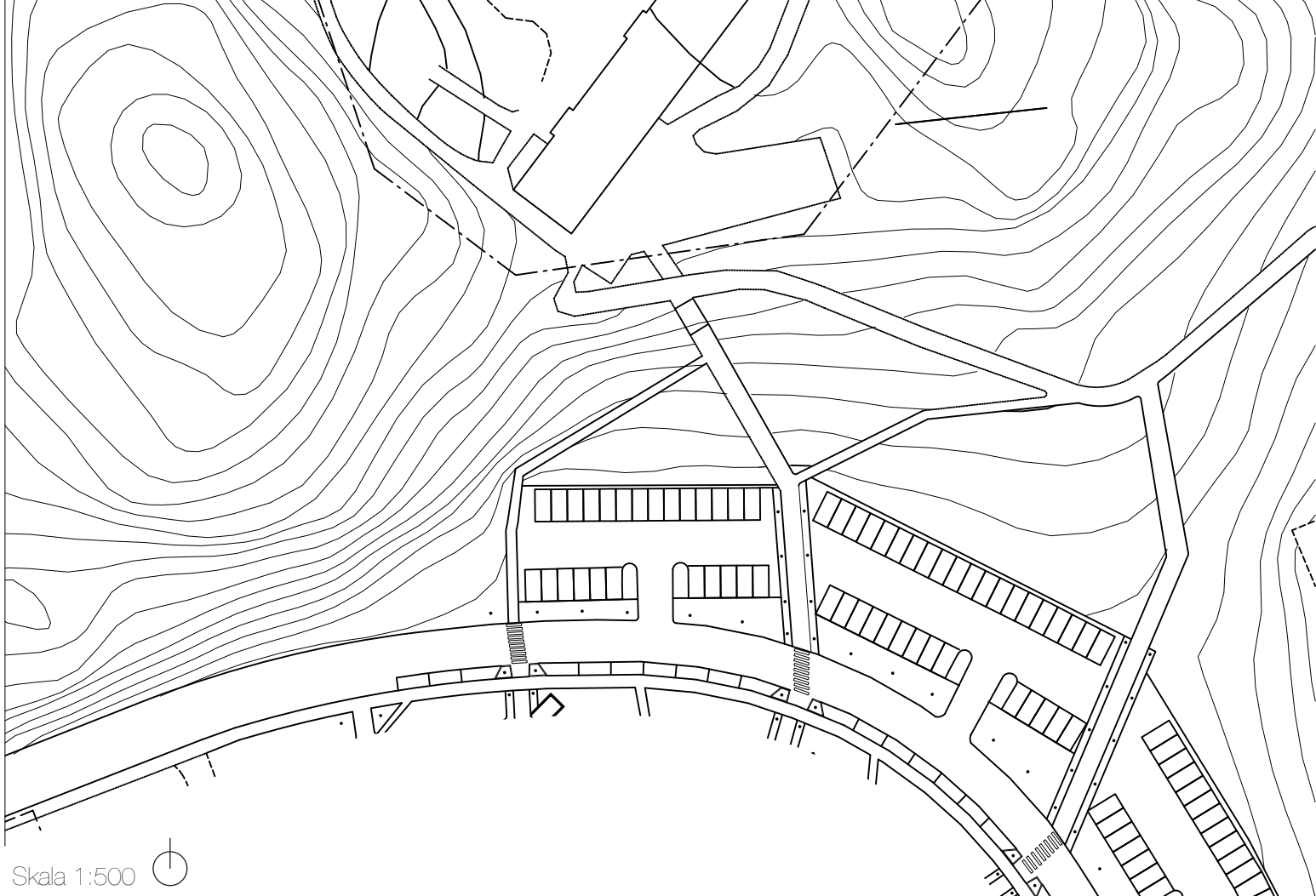
Armatur med husnummer

Skala 1:200

LÄNK

Den stora parkeringsytan som tillhör huset bryts upp i tre delar för att skapa en mer småskalig känsla. Varje parkeringsyta kommer att ha plats för 20-30 bilar istället för 100 bilar på samma yta som det är idag. Att ha sin parkeringsplats i anslutning till den del av byggnaden som man bor i blir tryggare och smidigare. Det är dessutom en förstärkning av den privata karaktär som omgestaltningen ämnar öka. Mellan parkeringsytorna anläggs gång- och cykelvägar som leder vidare till målpunkterna i området. Längs med Odlingvägen anläggs en gång- och cykelväg som sträcker sig utmed gatan. Dessutom adderas även fler övergångsställen i anslutning till de nya gång- och cykelvägarna. De ökar både säkerheten och tillgängligheten i kvarteret. Gångvägarna är dragna efter de rörelsemönster som finns och med riktningar från husets entréer. Belysningen på parkeringsplatsen och gångvägarna ersätts med dimningsbar LED-belysning i vit belysningsfärg. De parkeringsplatser som försvinner vid anläggningen av gång- och cykelvägen ersätts med parkeringsplatser längs med gatan.

De svartmarkerade linjerna visar de föreslagna gång- och cykelvägarna i sitt sammanhang.

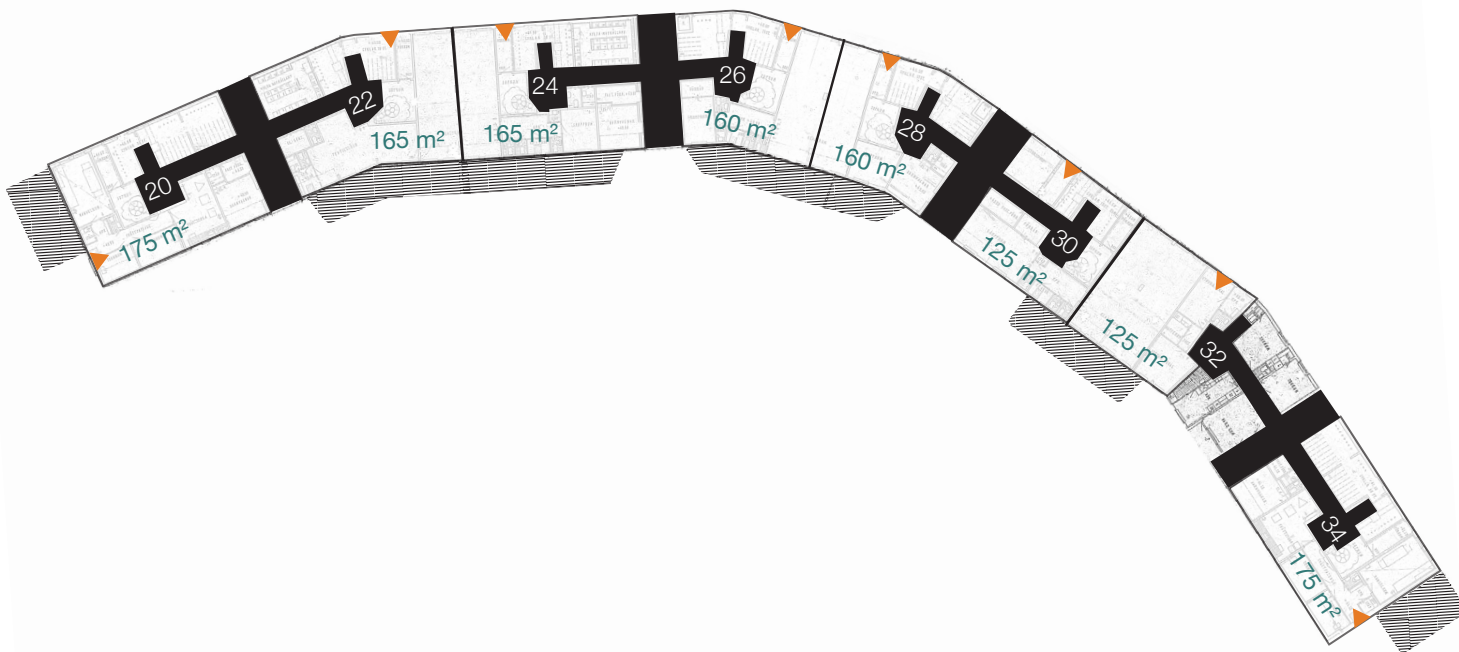

Illustration över den nya planlösningen på byggnadens bottenplan. De svarta markeringarna utgör dagens entréer och trapphus (husnummer är markerat) och de orange pilarna är entréerna till nya lägenheter med egna ingångar. Den blå-agröna texten står för den ungefärliga storleken på lägenheterna.

VARIATIONER I MILJÖN

Lägenheter med privata uteplatser anläggs i dagens tvättstuge-utrymmen samt i övriga utrymmen i bottenplan. Att göra privata bostäder av tvättstugor, cykelrum, grovsoprum och barnvagnsrum skulle göra att man kan ha möjlighet att ha en egen entré till sin lägenhet, för att ge ett mervärde för den boende men även aktivera bottenplanet och skapa ekonomi i renoveringsprojektet. I dagsläget utnyttjas ca 700 m² av bottenplanets ungefärliga totalarea på 1560 m². De använda ytorna består av lokaler till föreningsliv, tvättstuge- och lagerutrymme. I samband med en omstrukturering av ytorna skulle nyttjande av bottenplanet kunna höjas till 1250 m². De nya lägenheterna skulle utgöras av åtta genomgående lägenheter med bra ljusförhållanden. Deras storlek skulle variera mellan ca 125 och 175 m² med en stor privat uteplats med utgång från lägenheten.

Att göra om dessa icke fungerande utrymmen till lägenheter skulle innebära att huset kompletterades med större lägenheter som är tillgänglighetsanpassade vilket skulle öka lägenhetsutbudet i stadsdelen. I samband med växlingen från biutrymme till lägenhet bör man arbeta med att skapa aktiva hörn i fasaden genom att placera fönster på husets gavlar, något som ger både trevligare lägenheter och en mer levande bottenvåning.

Illustration över en av tvättstugorna på husets gavlar som blir lägenhet med privat uteplats

BYGGNADER PÅ GÅRDEN

Att flytta ut tvättstugor, cykelförråd och soprum till separata byggnader bidrar till rumsskapande element på gården. Det blir fler tydligare målpunkter i gårdsmiljön vilket kan leda till möten mellan hyresgästerna. Att dessa funktioner inte ligger i huskroppen gör att man inte stör sina grannar när man exempelvis tvättar. Det har även en god inverkan på materialvariation, rörelsemönster och trygghet. Följande nybyggnation kommer att ske i kvarteret:

CYKELHUS

På entrésidan vid de omgestaltade entréplatserna byggs fristående hus för cyklar. Varje entré får ett eget hus. Det placeras i närheten av husets entré för smidig tillgänglighet samt av säkerhetsskäl. I dagsläget förvaras många cyklar i trappuppgångarna på grund av rädsla att få sin cykel stulen. Cykelhusen öppnas med hjälp av aptus-styrning för att maximera säkerheten. Husen har en träfasad för att få en kontrast mot husets fasad som är i puts. Taket är försett med sedumbeklädnad då bostadshuset är högt och många kommer att ha sin utblick ned mot det.

Fig. 34 byggnaderna bör ha goda materialval och bli väl integrerade i miljön, sedumtak är att föredra då många kommer ha utsikt över taken från sina lägenheter.

TVÄTTSTUGA

Ett hus på mellan 60-80 kvadratmeter byggs på gården för att ersätta de tvättstugor som finns idag. Den får en central placering på innergården och delar med sin placering av gårdsmiljön i två delar. Framför anläggs det så kallade gårdstorget och bakom blir den mer lummiga trädgårdsdelen. Att lägga tvättstugan i en separat byggnad gör att rörelsen dras in mot mitten av gården istället för att spridas ut på kanterna. Med trevliga sitt- och lekmöjligheter i anslutning kan bidra till de boendes utemiljöanvändning och välmående.

MILJÖHUS

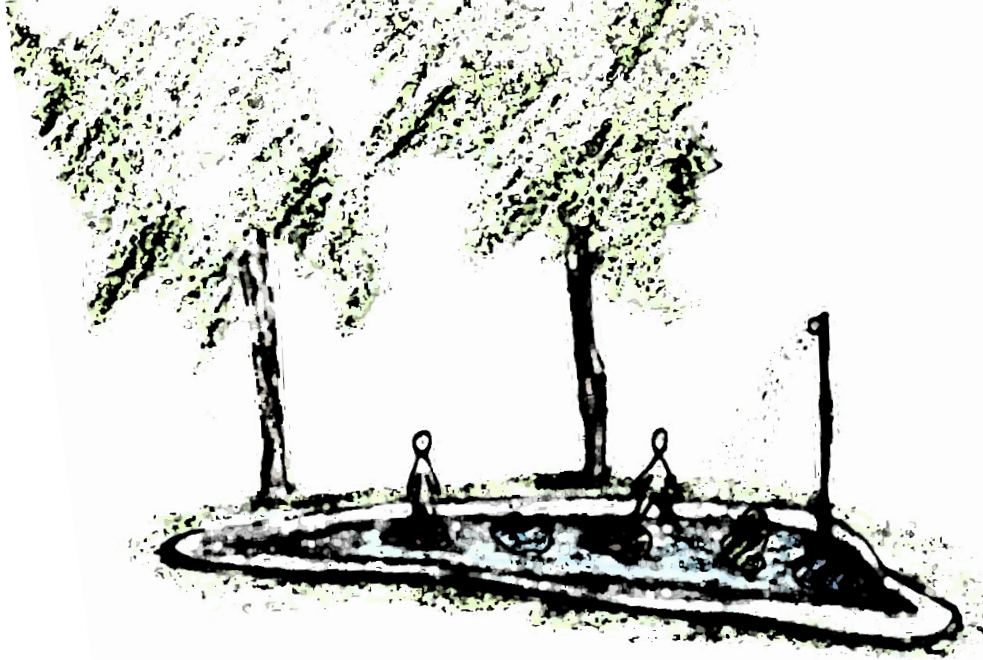
I dagsläget har Botkyrkabyggen anlagt en återvinningsstation på parkeringsplatsen i syfte att få mindre hushållssopor. Återvinningsstationen missköts och är allmänt illa omtyckt. Därför föreslår jag att ett miljöhus byggs på innergården istället. Dess placering blir i den västra kanten av gården och kan därmed delas av det närliggande punkthuset. Miljöhuset har en placering som stänger till gården på den västra sidan och bidrar till en tydligare kvartersstruktur för både Kalkstenen 2 och det angränsande kvarteret. Miljöhuset går i samma stil som cykelhusen, det vill säga med träfasad och sedumtak.

Skala 1:100

Vattenlek

SKAPA RUMSLIGHETER & VACKRA MILJÖER

Innegården görs bilfri och förstärks även den med utskjutande entréer och smalare gångar. Rumsligheten på gårdsytan ökar genom tydligare platser. Närmast huset anläggs ett entrétorg med en sittmöbel kring befintliga körsbärsträd. I anslutning till torget byggs ett hus för tvättstugorna, vilket ökar rumsbildningen. På baksidan av tvättstugehuset anläggs en större uteplats med möjlighet att sitta utan vara iakttagen inifrån bostadshuset.

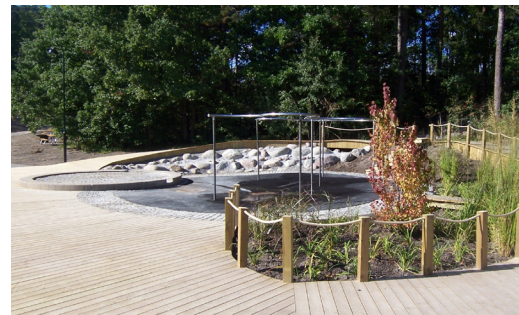
Sittmöbel kringbyggd de befintliga körsbärsträden på innergården

Fig. 35 mur med sittmöjligheter

Blommande buskar

Anlagd men enkel vattenlek

SAMMANFATTNING

KALKSTENEN IDAG

EFTER FÖRBÄTTRINGÅTGÄRDER VIDTAGITS

REFLEKTIONER & SLUTSATSER

Omgestaltning av bottenvåningen från lokaler till lägenheter kan ses som en kontroversiell åtgärd i ett område där det mesta är sig likt sen byggnationen på 70-talet. Det är dessutom åtgärder som kräver både bygglov och planändringar för att kunna genomföras. Det är något som är viktigt att ha i åtanke vid den här typ av strukturella förändringar. Det är också viktigt att upprätta ett samarbete med kommunens planavdelning för att tidigt kunna påbörja ett planarbete och se om idéerna som framkommit är realiserbara.

När ett förslag är utarbetat är en återkoppling till de berörda parterna, i det här fallet hyresgästerna, ett viktigt inslag för att deltagandet ska fullföljas. Det bör tydliggöras att chansen till åsikter och synpunkter fanns i ett tidigare stadium i processen. Det blir annars svårt att komma vidare i arbetet.

De åtgärder som utgör gestaltningen i kvarteret Kalkstenen 2 gör inte att miljön blir fulländad enligt Gehls analysmodell. Däremot blir många av punkterna förbättrade och efter omgestaltningen är inte något av kriterierna uppfyllt. Projektets ramar för renoveringen sätter en begränsning i hur väl punkterna helt kan uppfyllas då det skulle kräva enorma insatser.

På nästa uppslag presenteras utvecklingsmöjligheter för Storstreten som stadsdel, som baserade på mina tidigare inventeringar och analyser av området.

DEL 8 - UTVÄRDERING AV FALLSTUDIEN

- ANALYS AV DIALOGARBETET
- ANALYS AV ÅTGÄRDSFÖRSLAGEN

ANALYS AV DIALOGARBETET

Det låga antalet deltagare på dialogmötena är ett nederlag som kan konstateras i den här metoden. För att analysera vad som gick fel och när återkopplar jag till Ranger och Westerbergs (2004) processmetod. Den är som tidigare beskrivits indelad i sex olika faser som författarna anser att man går igenom i ett dialogarbete. Jag kommer att analysera de faser som hunnits med hitills.

FAS ETT

Fas ett benämns Reflektion kring samverkan, och här är det tänkt att noga fundera kring vilka processer som startas och vilka samarbeten som inleds. Arbetsgruppen diskuterade ingående vilka risker det finns med den här typen av arbete och gjorde förberedelser på de frågor som kunde tänkas dyka upp under dialogen. Däremot togs inga beslut om hur man skulle agera för att samla upp intressenter som skulle kunna arbeta vidare med utveckling av stadsdelen. Det är något som jag anser borde ha gjorts.

FAS TVÅ

I fas två, Se och synas, anser jag att det gick för fort. I den här fasen är det tänkt att man ska väcka ett intresse hos brukarna som kan ge ett engagemang. Inbjudan som delades ut till hyresgästerna formulerades relativt snabbt för att den skulle hinna lämnas i tid. Bristen på antalet närvarande hyresgäster kan bero på hur inbjudan var formulerad. Ranger och Westerberg (2004) tipsar om att skriva redan i inbjudan vilket inflytande deltagarna kommer att ha i planeringsarbetet, något som inte framgick tydligt av den inbjudan som gick ut.

FAS TRE

Den tredje fasen - Skapa kunskap tillsammans, handlar om arbetet med att aktivera brukarna för att skapa nya kunskaper tillsammans. I den här fasen, det vill säga på de dialogmöten vi genomförde anser jag att vi lyckades väl. Stämningen var god och de som deltog var engagerade och verkade tycka att övningarna var spännande. En skillnad som märktes var att på mötet som hölls i trapphuset blev närheten till de boendes miljö mycket starkare, vilket var positivt. I och med det inser jag i efterhand att jag borde ha motiverat och tydligare förklarat vinsten av att ha en gåtur i kvarteret. Min kännedom om såväl stadsdelen som kvarteret utgjorde en otroligt viktig del i att vinna förtroende under dialogmötena. När hyresgästerna påtalade något så visste jag vad det var de pratade om. Utan förkunskapen om området hade dialogarbetet blivit mycket sämre. Förtroendet som skapades mellan mig och hyresgästerna är en av fördelarna med dialogmöten och, anser jag, en viktig del av arbetet.

FAS FYRA

Nästa fas benämns - Skapa framsynt strategi. Det handlar om att komma vidare med de idéer och den information man samlat in. Informationen som jag har sammanställt och tagit med mig från de olika informationshämtningarna kommer i nästa kapitel att presenteras i åtgärder. Med tanke på representativitet på dialogmötena kan de åtgärdsförslag som presenteras senare i arbetet därför ses som ett underlag att diskutera med olika intressenter snarare än ett färdigt förslag.

Fas fem Från strategi till handling och fas sex Fortsatt samförstånd berörs inte i det här arbetet då processen inte hinner så långt under tiden för examensarbetet.

Representativitet & kostnad

Att två möten anordnades där ingen kom gör att man kan ifrågasätta om slutresultatet verkligen är representativt för kvarteret.

Representanter från cirka 14% av lägenheterna deltog och av dem var inte särskilt många utlandsfödda eller barn. Vilket talar för att bilden inte är helt korrekt, en risk som jag tidigare belyst. Att vissa personer väljer att bo i en hyresrätt för att slippa engagera sig är något man måste ta hänsyn till i den här formen av informationshämtning. På de fyra mötena som anordnades var vi sju i arbetsgruppen. Kostnaden gentemot vad det gav kan diskuteras och är en av metodens nackdelar. I framtiden om den här typen av informationssamling ska löna sig kommer hyresgästernas deltagande att vara avgörande. Det kommer därför att vara nödvändigt att lägga mer tid på fas två se och synas.

Sverige har ratificerat landskapskonventionen vilket innebär att den kan komma att införas i lagar. Att då ta hänsyn till vad konventionen anser om brukarsamverkan i planeringsskedet anser jag är viktigt redan nu. I landskapskonventionen står det att det är viktigt att skapa en efterfrågan på åsikter tidigt i planeringsskedet för att delaktighet ska kunna skapas. Vilket i det här arbetet har gjorts och som jag anser är styrkan hos projektet.

SKAPA TYDLIGA ROLLER

Rollfördelningen bör vara tydlig i ett arbete med förändringsprocesser redan från början. Utifrån de första mötena med brukarna skapa ett kvartersråd som utgörs av en intressegrupp ser jag som en bra väg att fortsätta arbetet till slutskedet.

Det är lättare att samla en mindre grupp som dessutom har den lokala förankringen och träffar sina grannar dagligen. Att ha med hyresgästföreningen är ett sätt hålla dialog och uppdateringar kontinuerligt och förhoppningsvis därmed undvika konflikter och motsättningar. Att organisatören, i det här fallet Botkyrkabyggen, ska vara med i alla sammanhangen är en självklarhet då de är ägare och har insikt i de tekniska och ekonomiska aspekterna. Det är även Botkyrkabyggen som verkställer eller slussar vidare frågor som framkommer till annan instans, exempelvis kommunen. Jag föreslår därför att rollfördelningen i dialogarbetet bör gå till som schemat nedan visar.

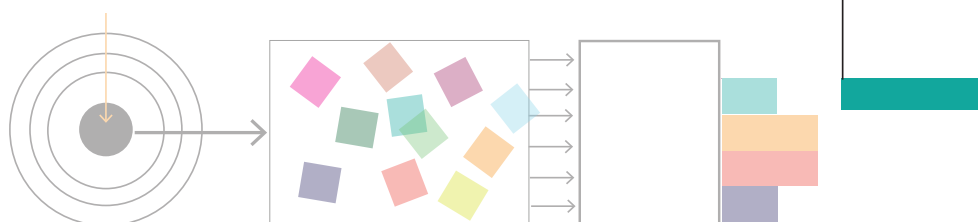
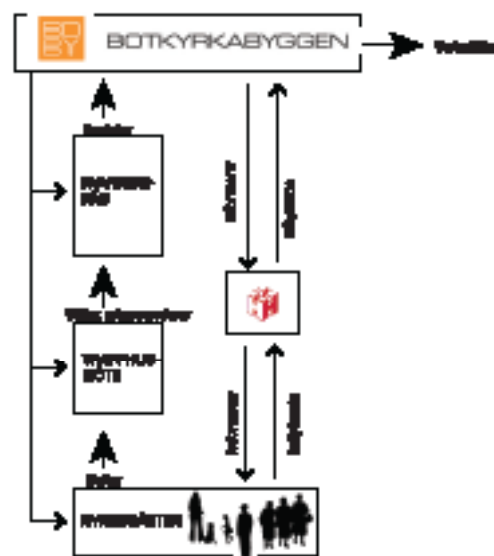

Fig. 36 Fortsättning på diagram över processen

ANALYS AV ÅTGÄRDSFÖRSLAGEN

Sammanställningen på både kvarters- och områdesnivå från hela fallstudien (som tidigare presenterats) gav en mängd punkter att arbeta vidare med. Om förändringar görs utifrån den information som framkommit, blir miljön fulländad för människor att bo och vistas i då? Jan Gehl (Professor i urban design på Kungliga danska konstakademien) har forskat och gjort många studier på vad som gör en plats bra och trivsamt för människor att vistas på. Han har gjort undersökningar och empiriska studier om människans kontaktbehov, värderande och användning av platser samt människans interaktion med den fysiska miljön. Utifrån dessa resultat har företaget utarbetat modeller för hur offentliga rum kan utvecklas (Gehl architects, 2011). för att arbeta vidare med den informationen jag har fått har jag valt att använda mig av Gehls analysverktyg. Människans välbefinnande och interaktion med den fysiska miljön fastställs i 12 kriterier sammanställda av Gehl. Genom att filtrera den information jag samlat in kring Kvarteret Kalkstenen 2 kan de tolv kriterierna fastställa vad informationen har för betydelse för utemiljön. Med betydelse menar jag innebörden det skulle ha för en god miljö enligt Gehl om bristerna skulle åtgärdas. De 12 kriterierna är en expertmetod som jag anser fungerar som utvärderingsverktyg och en sammanställning av ett resultat.

KVARTERSNIVÅ

Analysen bygger på 12 nyckelord indelade i grupperna Skydd (protection), trygghet (comfort) och välbefinnande (enjoyment). Gehl arkitekter menar att fina material och god arkitektur aldrig ensamt kan göra en plats levande utan de grundläggande kriterierna som handlar om skydd, trygghet och välbefinnande, först måste uppfyllas.

Kriterierna är ett viktigt verktyg för Gehl arkitekter som de använder när de gestaltar platser mellan byggnader (Sohlt, 2004). Kriterierna kommer att användas i arbetet med kvarteret Kalkstenen 2 för att få en sammanhållen bild av kvarterets brister. Utifrån analysens svar kommer en åtgärdsstabell att sammanställas med konkreta förslag till åtgärder för att utveckla kvarteret.

OMRÅDESNIVÅ

Informationen på områdesnivå är inte lika omfattande och detaljerad som den som framkommit på kvartersnivå. Av den anledningen kommer områdesinformationen inte att analyseras på samma sätt utan istället utgöra en grund för övergripande visionstankar om Storstaden.

Punkterna som jag utgick ifrån i omgestaltningen av utemiljön

PLATSOBSERVATIONER

Kvartersnivå

- Bristen på vidare kopplingar till målpunkterna i området.
- Sliten gårdsmiljö.
- Brist på rumsligheter och sittplatser.
- Outnyttjat bottenplan.
- Storskaligt på ett negativt sätt.

Områdesnivå

- Långa mentala avstånd.
- Brist på central samlingsplats.
- Odefinierad entré till friluftsområdet Lida/Riksten.
- Otryggt på grund av trafikseparering.
- Dåligt utbud på andra än lägenheter än 3-4 rums.
-

DIALOGMÖTEN

Kvartersnivå

- Trafikproblemet - både att det körs för fort och att biltrafik förekommer på innergården.
- Otydliga entréer som inte känns välkomnande. Att entréerna på båda sidorna om huset används lika mycket.
- Bristen på uteplatser för många personer och att gården inte känns mysig.
- Sop-problemen - både återvinningsstationen och hushålls-sopkärlen.
- Önskan om fina planteringar.
- Uteduschen är väldigt välanvänd och uppskattad av barnen men trasig.
- Bristen på vidare kopplingar till målpunkterna i området.
- Ökad belysning på innergården och vid entréerna.

Områdesnivå

- Otrygg belysning i hela området.

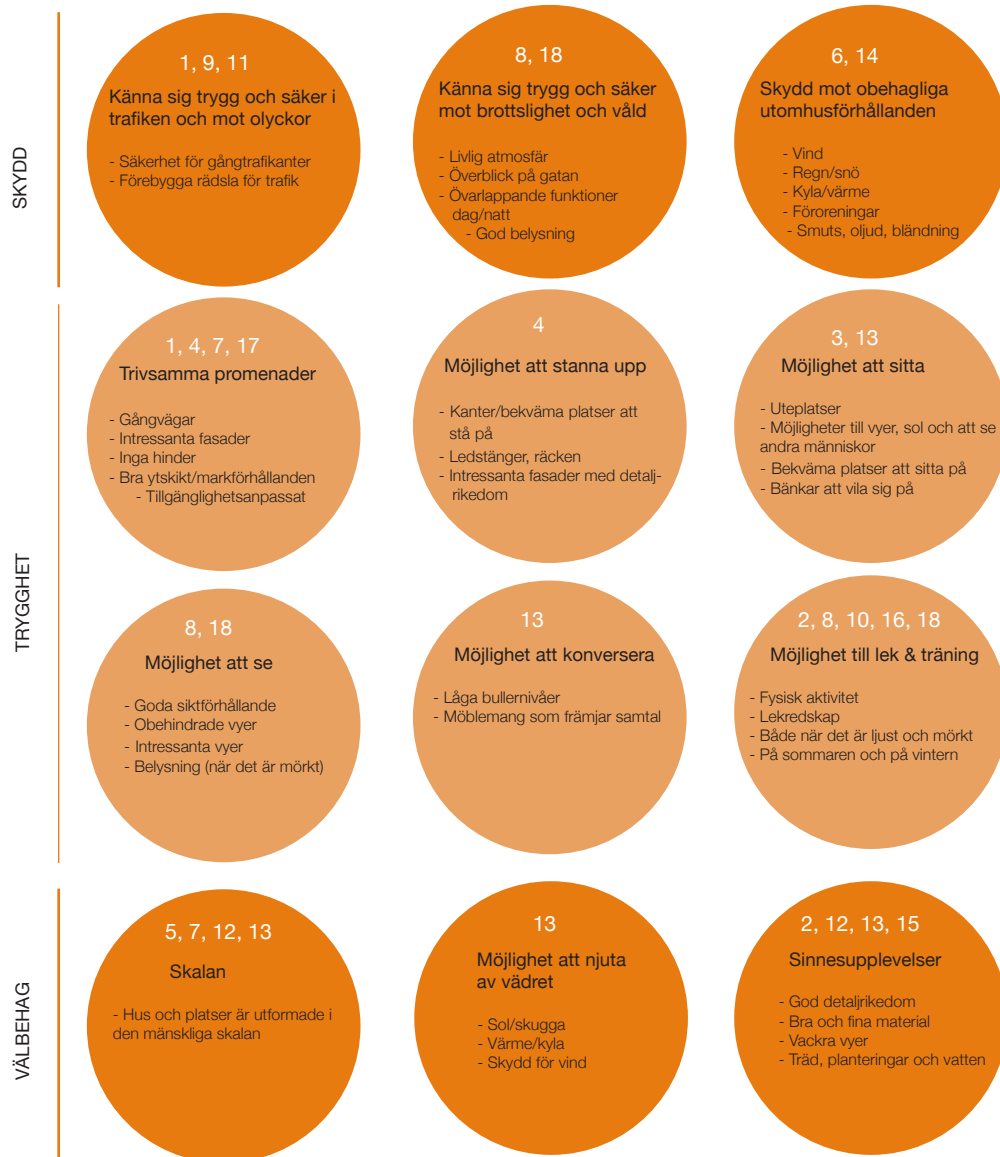
KUNDUNDERSÖKNING

Kvartersnivå

- Problem med sophantering.
- Entréerna - problem med dörrarna.
- Dålig belysning.
- Trafikproblem - farthinder önskas.
- Mer aktiviteter och möjligheter för barn.

Områdesnivå

- Utveckla Storvreten centrum så det ger möjlighet till socialt liv.

Informationen om kvarteret uppställd i 18 punkter
Varje punkt är utplacerad i en av Gehls 12 kriterier. En punkt kan förekomma i flera kriterier.

1. Bristen på vidare kopplingar till målpunkterna i området.
2. Sliten gårdsmiljö.
3. Brist på rumsligheter och sittplatser.
4. Outnyttjat bottenplan.
5. Storskaligt på ett negativt sätt.
6. Problem med sophantering.
7. Entréerna - problem med dörarna.
8. Dålig belysning.
9. Trafikproblem - farthinder önskas.
10. Mer aktiviteter för barn.
11. Trafikproblemet - både att det körs för fort och att biltrafik förekommer på innergården.
12. Otydliga entréer som inte känns välkomnande.
13. Bristen på uteplatser som rymmer många personer och att det inte är mysigt på gården.
14. Sop-problemen - både återvinningsstationen och hushålls-sopkärlen.
15. Önskan om fina planteringar.
16. Uteduschen är väldigt välanvänd och uppskattad av barnen men trasig.
17. Bristen på vidare kopplingar till målpunkterna i området.
18. Ökad belysning på innergården och vid entréerna.

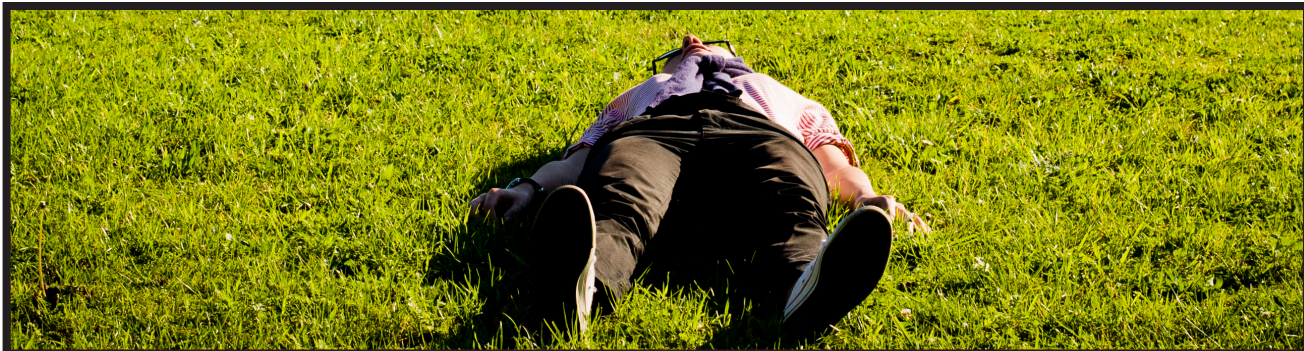

Diagram över det förbättrade resultatet baserat på Gehls 12 Key Criteria.

I det gestaltungsförslag som presenterades i föregående del anser jag att med de åtgärder som vidtogs i kvarteret blir Gehls analys som schemat ovan, ifall de vidtogs. Varför inte alla punkterna är vita är för att det inte är rimligt i det här projektet. Jag reserverar mig för att analyserna inte är helt objektiva då det endast är mina åsikter de bygger på.

DEL 9 - DISKUSSION OCH SLUTSATS

- DISKUSSION OCH SLUTSATS
- PROCESSEN S HUVUDDelar
- FÖRSLAG TILL PROCESS
- PERSONLIGA REFLEKTIONER

DISKUSSION & SLUTSATS

De första åtgärderna i förändringen av miljöprogrammen handlade främst om förändringar av utemiljöerna. De upprustningar som planeras nu kräver en förändring av såväl inomhus- och utomhusmiljön. Att göra om områden där tusentals människors lever kan vara en omvälvande upplevelse, speciellt för de boende. Huruvida brukarna blir inblandade eller inte inser jag efter att ha gjort det här arbetet, handlar om vilka personer som finns på vilka positioner samt vilka mandat de har. Finns intresset hos de styrande personerna kan samverkansprocesser mycket väl bli både genomförda och lyckade. Finns dock inte intresset och viljan, finns det stor risk att åsikter från brukare inte tas någon hänsyn till.

Brukarsamverkan är ett brett ämne och svårt att finna generella lösningar på. Lösningar blir snarare specifika för de ändamål och situationer de tillämpas i. Att däremot skapa förutsättningar för att samverkan ska bli konstruktiv, handlar om att fatta beslut vid rätta tillfällen och där är det lättare att generalisera. Det finns ingen möjlighet att brukare kan tillåtas ha åsikter om allt i ett förändringsarbete. Det gör det viktigt att förarbetet är väl planerat och beslut fattade när och om vad som brukarna ska tillåtas ha en åsikt om. I det här examensarbetet har det pilotprojekt som påbörjats av Botkyrkabyggen spelat en viktig roll för att inse det. De steg som hittills tagits i processen att förändra Kalkstenen 2 har fått mig att inse att den ordningen inte är den optimala. Därmed är processordningarna olika i fallstudien och i den process som jag föreslår på nästa uppslag.

Brukarsamverkan kan vara en resurskrävande arbetsmetod om exempelvis möten anordnas som ingen kommer till eller att informationen som framkommer inte har någon genomförbarhet eller relevans.

Jag anser därför att förberedelserna om vad brukarna ska få ha synpunkter kring bör vara väl definierat för att brukarsamverkan ska vara lyckosamt. En annan viktig aspekt är tiden när brukarna tillåts ha en åsikt om något, vilket även författarna Ranger och Westerberg (2004) poängterar. Det gäller därför att planera i tid för vilka skeden som ska gås igenom samt i vilken ordning.

De vinsterna som brukarsamverkan bland annat medför är den lokala kännedom om platsen som kan vara svår att skaffa sig samt hur användningen av en plats sker. Engagemang och ökad trivsel är något annat som kan skapas genom brukarsamverkan. Det är något jag anser bör värnas om, särskilt i miljöprogramsområden. Ett engagemang från någon eller några kan göra det möjligt att ha en kontaktgrupp på plats när frågor uppstår under förändringsprocessen. Den mindre gruppen skulle kunna utgöra representanter för de andra och utgöra en kommunikationskanal så att brukarna är delaktiga och uppdaterade om vad som händer. Att ha den lokala förankringen på platsen kan vara värdefullt för att förändringar som genomförs ska accepteras.

I det här arbetet har jag kunnat se ett tydligt samband mellan brukarsamverkan och visioner för stadsdelar, i form av att de till stor del bygger på åsikter från brukare som valt att engagera sig. Utifrån de lärdomar jag fått är det viktigaste för brukare att få tycka till om det som är innanför den privata ytterdörren. Det gör visionsarbeten för stadsdelar och upprustningar i den privata vardagsmiljön till skilda uppgifter, men med en stark sammanbindning. Om visionerna på de olika skalorna skiljer sig för mycket åt blir det svårt att förena dem och genomföra förändringar som är förenliga med flera visioner.

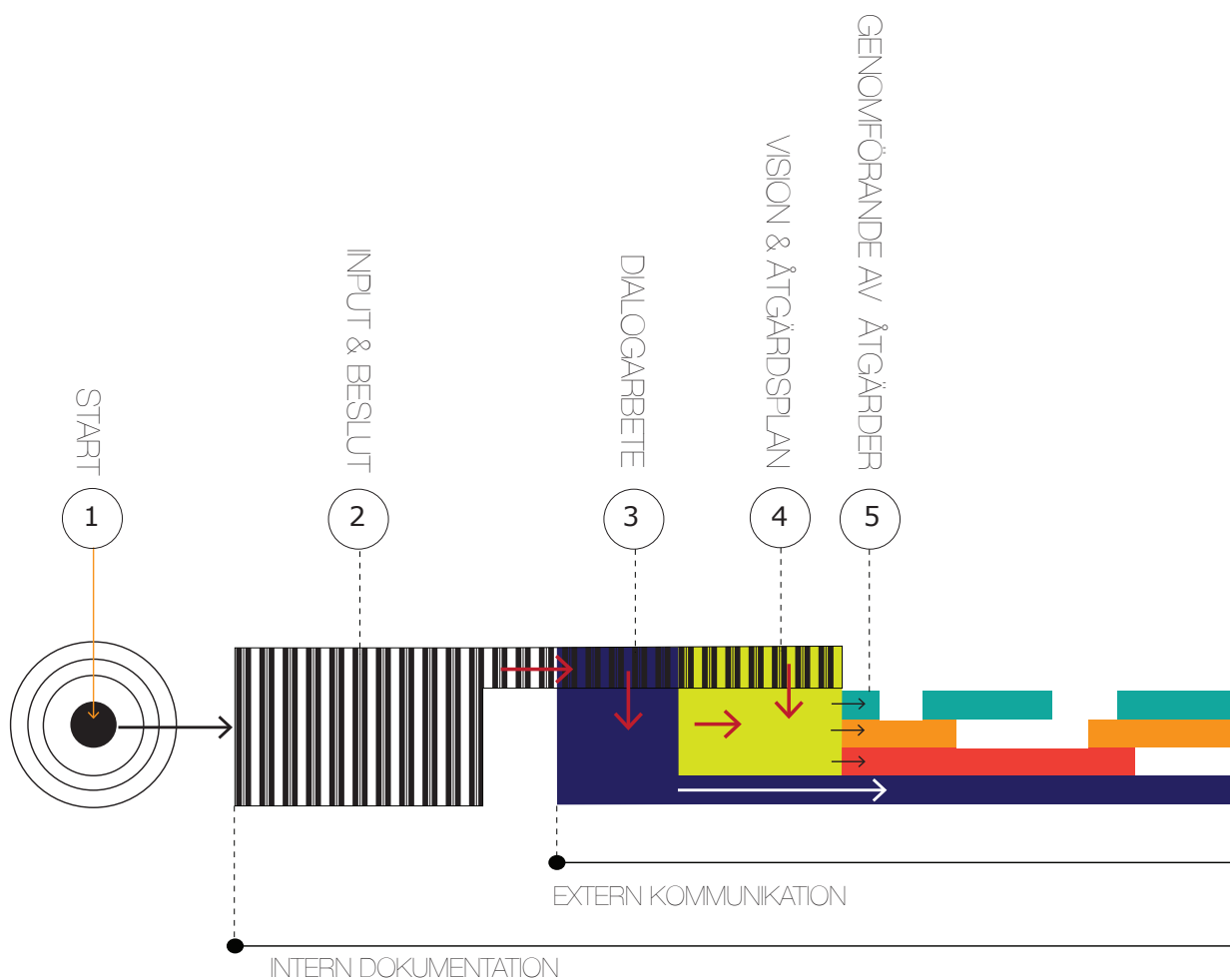
Jag kan konstatera att framtidsvisioner bör hållas på en realistisk nivå i sammanhang där det rör människors redan befintliga vardag efter att jag gjorde jämförelsen mellan de tre visioner som är framtagna för miljonprogramsområden. De tre dokumenten är så generella att de skulle kunna applicerats på andra miljonprogramsområden, något som jag ställer mig frågade inför. Per Kallstenius (2010) menar att det är idéerna som ligger närmast i tiden som väcker mest oro. Därför anser jag att det vore bättre att vara mer specifik i visionerna då områdena står inför omdaningar i en närliggande framtid. Att vara konkret och tydlig skulle eventuellt kunna minska en viss oro. Andra mindre konkreta, storslagna och utopiska tankarna med längre framtidshorisont anser jag kan behandlas med mindre engagemang från brukarna till dess att det finns en förankring. Jag anser att den optimala användningen av brukarsamverkan sker på en konkret nivå så nära de berördas vardag som möjligt. Då ett engagemang inte är så lätt att skapa är det troligast att det sker när det konkret berör det vardagliga livet.

Processen som jag föreslår på kommande uppslag är skapad med tanke om att optimera resultatet av brukarsamverkan. Processen är tänkt utifrån ett planeringsperspektiv och kan ses som en sammanfattning av arbetets lärdomar.

VISION FÖR STORVRETEN

För Storstvreten som varit stadsdelen för min fallstudie finns ingen utarbetad vision. Det är något jag insett under arbetets gång hade varit värdefullt om det funnits. Att fatta beslut på kvartersnivå utan att veta i vilket sammanhang det senare kommer att handla om kan göra att det blir punktinsatser som saknar sammankoppling. Att ha en samlad vision att utgå ifrån som olika aktörer står bakom skulle ge en större trygghet i områdets utveckling. Som en utveckling av Storstvreten ser jag förtätning som en möjlighet till förbättring av stadsdelen. Något som jag inte förslagit i min omgestaltning av Kalkstenen 2. Anledningen var att förslaget skulle ha möjlighet att inrymmas i ett enkelt planförfarande. I Storstvreten anser jag generellt att det finns plats för fler människor att bo och verka. Att förtäta skulle kunna innebära en skalförändring i området samt andra typer av boendeformer som skulle kunna erbjuda en boendekarriär inom stadsdelen. Ett tydligare och mer definierat centrum skulle öppna möjlighet för verksamheter att etablera sig och ge stadsdelen en mötesplats för sina invånare. Men framförallt anser jag att de kvaliteter som finns bör framhävas. Jag har skapat en konkret och kort vision för Storstvreten som jag kallar för *Framhäv Storstvreten*. Visionen kan ses som ett exempel på hur konkret jag anser det möjligt att vara i den här typen av visioner för miljonprogrammets upprustningar. Sist i arbetet finns visionen för Storstvreten.

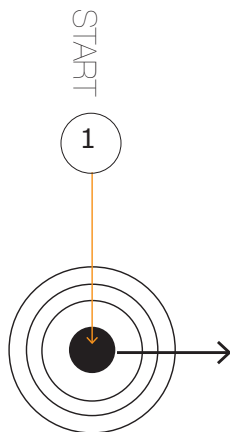
- FÖRSLAG TILL PROCESS

Diagrammet ovan visar på processens olika steg samt hur de förhåller sig till varandra och vilken påverkan de har på varandra. Pilarna visar på riktningarna inom de olika stegen och vikten av informationslämning för att kunna gå vidare. Färgerna visar att olika moment sker parallellt.

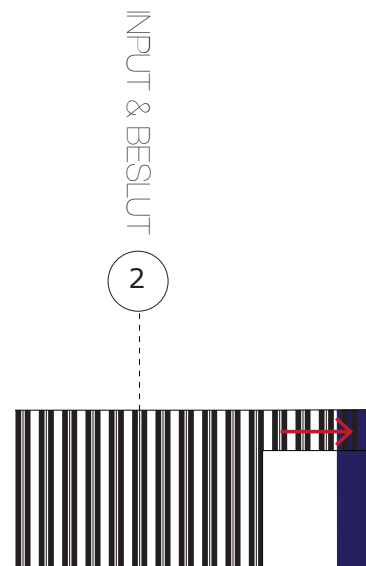

PROCESSENS 5 HUVUDDDELAR

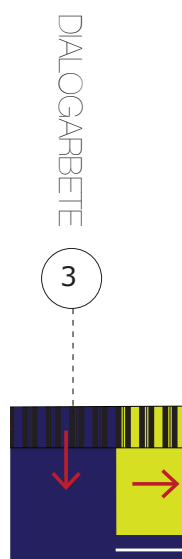
1. START

Steg ett i processen kan startas av olika aktörer exempelvis en kommun, ett fastighetsbolag eller annan intressent. Avgör om det är dags nu. Finns behovet, intresset och motivet? Ett förändringsarbete är en lång process som kräver lång tid och mycket engagemang och krafter. I det första steget är det värdefullt att redan här börja samla krafter, främja engagemang, starta en grupp. I min fallstudie var det Botkyrkabyggens som tog initiativet att påbörja processen av upprustningen av miljonprogramsområdet Storvreten. I Botkyrkabyggens läge råder det inga tvivel om att det är dags att påbörja en upprustning, vid olika inventeringar som gjorts har statsen visat sig vara sämre än vad som befärdades från början.

2. INPUT & BESLUT

I det här steget handlar det om att samla in en massa information samt att fatta beslut om det framtida arbetet. Input som behövs är att se till områdets möjligheter, kvaliteter och utvecklingspotential. Det görs genom att noga inventera och lära känna området. Vad måste åtgärdas? Vad är statusen överlag? Beslut som bör fattas i det här steget är hur brukarnas roll ska vara i förändringsarbetet. Vad bör diskuteras med dem och ungefär när bör det ske för att ha nytta av deras synpunkter i arbetet. I det här steget bör budget börja diskuteras på allvar. Vilka kommer att betala? Vad finns det pengar till? Bör man vidta åtgärder och prioriteringar redan nu som främjar budgeten? Hur kommer förvaltningen att se ut när arbetet är klart? Finns det ambitioner om att öka den eller bör miljöerna förändras så att skötselintensiteten blir ungefär likadan som idag? Vilka politiska beslut finns? Vad står i översiktsplanen? Hur ser detaljplanerna ut? Behövs en planprocess påbörjas? Vilka möjligheter och utrymmen finns det till förändring? I det här steget bör den interna dokumentationen startas för att hela processen ska finnas med vid eventuella positionsförändringar. I mitt arbete med fallstudien var det många frågor som dök upp efterhand där det hade varit av vikt om beslut var tagna på förhand. Jag anser att det här steget i processen är oerhört viktigt att lägga mycket tid på för att få en smidig och rationell förändringsprocess.

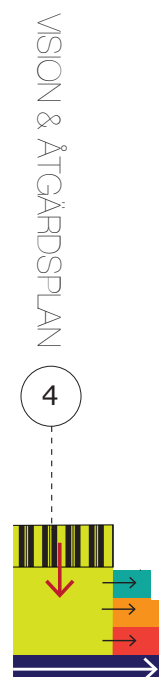

3. DIALOGARBETE

Innan dialogarbetet med brukarna startar är det viktigt att metoden och genomförandet finns förankrat hos berörd personal samt att det är väl annonserat för andra berörda parter. Dialogarbete är en resurskrävande arbetsmetod och det är viktigt att det finns tillräckliga resurser för att genomföra det. Vad är det för information och synpunkter som eftersträvas i dialogen? Utefter svaret på den frågan bör metoder utarbetas som används i dialogen. Platsen där dialogen utförs bör väljas med omsorg för att maximera antalet deltagare. Vid inbjudningen bör man veta vilka är det man bjuder in för att därmed kunna utforma inbjudan och informationen därefter. Exempelvis så kom en döv man till en av våra dialogmöten med Kalkstenen 2, något som vi inte var förberedda på.

Det kan vara bra att ägna en extra tanke på representativiteten och hur man fångar upp olika brukargrupper. Innan dialogen genomförs bör en plan upprättas för hur engagemang ska tas tillvara. Hur uppföljningen och fortsättningen efter dialogen blir bör ha beslutats innan, så att det kan meddelas vid träffen med brukarna. Dialogen bör fortgå till dess att förändringsarbetet är klart.

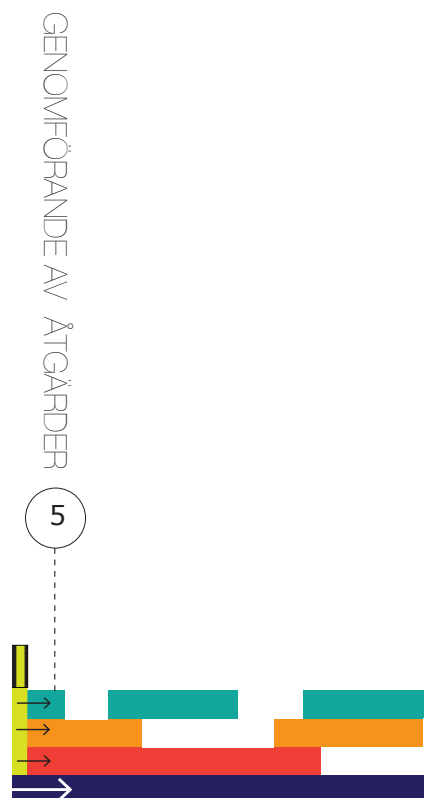
Vid den här tidpunkten bör det finnas en plan för hur förändringsarbetet redovisas för brukarna. En särskild flik på hemsidan med väl uppdaterad information kan vara ett bra sätt.

4. VISION & ÅTGÄRDSPLAN

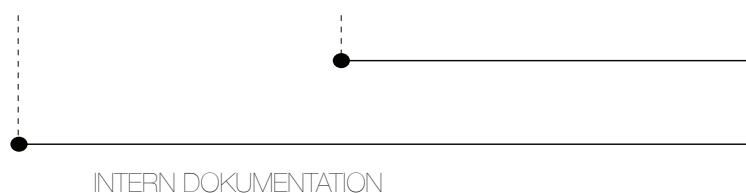
I det här steget är det dags att författa en framtidsbild över vad man vill åstadkomma. Visionen bör byggas på kunskaper som framkommit i tidigare steg och bör vara avgränsad till en mindre geografisk yta. Jag anser att visionen bör vara realistisk med idéer som är genomförbara och bör upprättas specifikt för olika områden. En mer övergripande, generell plan skulle kunna utarbetas för fler områden. Medan den lokala behålls på en realistisk nivå.

Utifrån det man vill uppnå är det sedan viktigt att skapa en åtgärdsplan som är kopplade till visionsidéerna. Visionen bör även vara kopplad till en tidsplan. Tidsplanen bör åtminstone delvis redovisas offentligt, tidigare steg i processen bör vara noggrant gjorda för att det ska kunna genomföras.

5. GENOMFÖRANDE AV ÅTGÄRDER

När en vision är framtagen samt ett åtgärdschema, är det tid att börja med genomförandet av förändringsarbetet. Åtgärder bör överlappa varandra eller ske parallellt för att det kontinuerligt ska ske något i processen, vilket färgerna i diagrammet ovan symboliserar. Det här steget i processen kan utgöras av många år och kontinuerlig dokumentation är väldigt viktig.

DOKUMENTATION & KOMMUNIKATION

Intern dokumentation bör startas direkt efter att ett beslut är fattat att en förändringsprocess startar. Den interna dokumentation bör vara tydlig och strukturerad så att någon lätt kan sättas in i vad som tidigare har gjorts. Dessutom är det ett sätt för de som arbetar att se att processen går framåt. Den externa kommunikationen är väldigt viktig. Det bör finnas en tydlighet i vad för åtgärder som vidtagits samt vad som kommer att hända. Det bör dessutom finnas kontaktpersoner som är välinformerade och lätta att få tag i.

FRAMHÄV STORVRETEN

VISA PÅ HÅLL

Utvecklingen av Storvreten handlar om att framhäva dess kvaliteter! Storvreten behöver framhävas då stadsdelen idag är nästintill osynlig, belägen på ett berg bakom hög och tät skog. Endast ett fåtal hus syns ovanför trädtopparna och är det enda som skymtas ifrån Tumba centrum och omkringliggande vägar. Osynligheten förstärker avståndskänslan och avskildheten som finns till Tumbadalen.

I det nya Storvreten bejakas det gröna. Tillgängligheten till det gröna utökas och utgör inte endast en kuliss utan något invånarna kan interagera med. Naturen görs tillgänglig och påtaglig genom ökade passager i skogspartier. Naturen accentueras genom att belysa skogsdungar och bergväggar som finns representerade i området.

Alternativa energilösningar införs i området, dess topografiska läge utnyttjas genom att vindkraft placeras på bergskammen. Husens höjd utnyttjas genom att solceller placeras på taket.

UTNYTTJA KVALITETER OCH LÄGET

Områdets storskalighet bryts ned i vägrummen genom att plantera träd och göra parkeringsfickor utmed gatorna. Gångtunnlarna tas bort och övergångsställen görs där det är möjligt för att samla rörelserna istället för att sprida ut dem baserat på funktion och transportmedel.

Mellanrummen i Storvreten utgör en möjlighet till förtätning, förändringen av skalan i området samt en sammanbindning av de olika delarna. I dagsläget saknas ett sammanbundet centrum där människor, verksamheter och närservice kan samlas. Ett torg skapas som får en samlande effekt i stadsdelen. Torget anläggs i gatunivå och dagens busshållplatser flyttas så att de finns i anslutning till torget. Platsen ska utgöra en naturlig samlingspunkt med utrymme för exempelvis mindre torghandel,

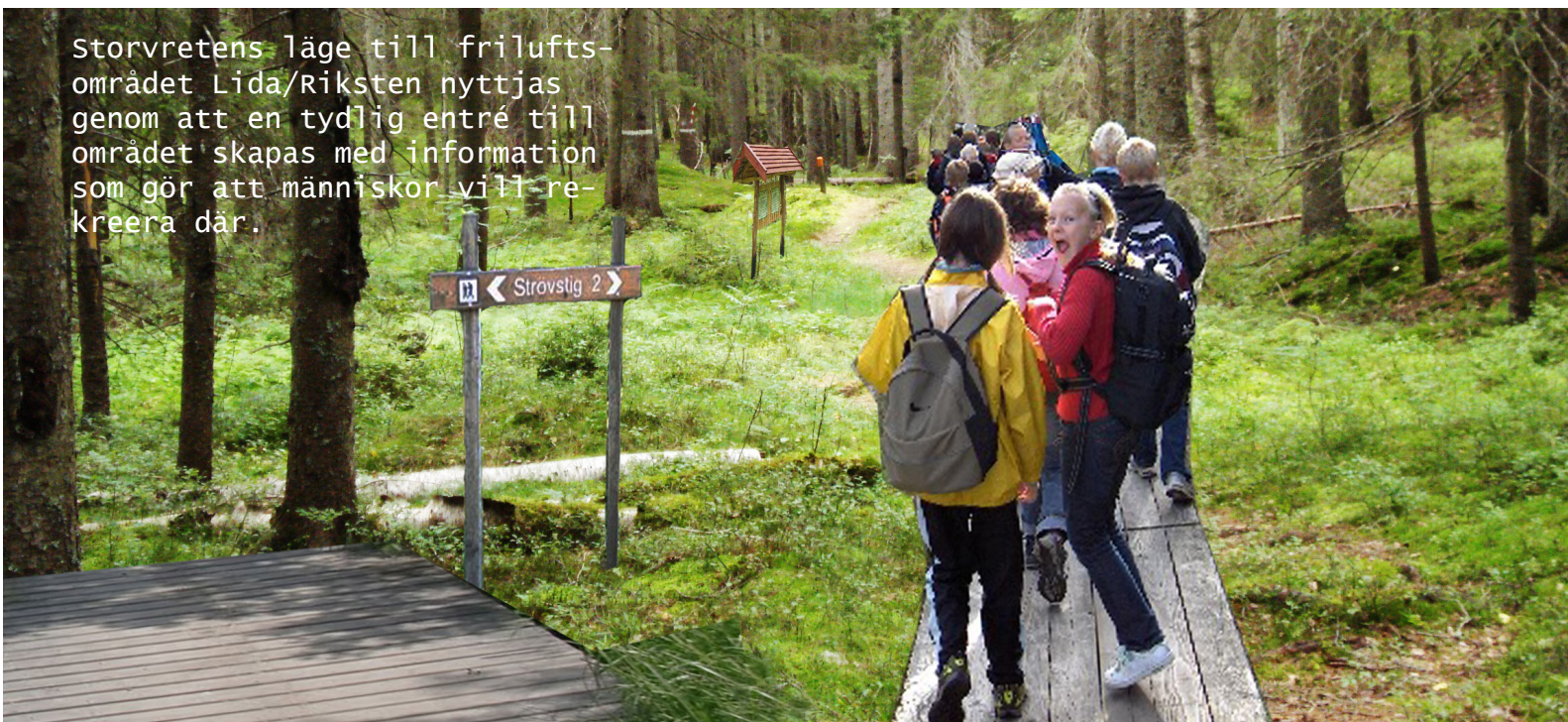
Med nya boendeformer och lägenhetsstorlekar skulle Storvreten öppna upp för en boendekarriär inom stadsdelen. Den nya bebyggelsen bör anläggas integrerad i den nuvarande bebyggelsen då en förtätning skulle gynna strukturen som finns idag.

Sektion över gaturum på centrumgata

TILLGÅNGLIGGÖR

Storvretens läge till friluftsområdet Lida/Riksten nyttjas genom att en tydlig entré till området skapas med information som gör att människor vill rekreera där.

PERSONLIGA REFLEKTIONER

Jag påbörjade det här arbetet i september 2012 och det har sedan dess varit konstant närvarande i mina tankar. Dels för att ämnet verkligen intresserar mig men även för att jag ofta varit frustrerad och fascinerad över det jag sett och hört. Till en början kände jag en väldig arbetsglädje och tog mig snabbt framåt i arbetet. Efter några månader började jag ifrågasätta min process och det jag gjort. Jag var rädd för att jag endast återupprepade 70-talets misstag med försök till brukarsamverkan. Jag tog en paus från arbetet men släppte det aldrig i tanken. Efter ett tag gick jag tillbaka och fortsatte med ny energi. Tiden för reflektionen var nödvändig för att kunna färdigställa arbetet. Jag insåg under den tiden att det var själva processen kring brukarsamverkan jag ville fokusera på. Det innebär att den ordning som mitt arbete är genomfört efter inte överrensstämmer med den som jag föreslår i min slutsats.

Genomförandet av fallstudien har varit otroligt lärorik och spännande. Mötena med människorna i områdena gav energi till arbetet. Likaså har det varit värdefullt att sitta med i arbetsgruppen på Botkyrkabyggen då jag arbetat med uppsatsen självständigt. Jag har fått lärdomar från gruppen som varit ovärderlig för uppsatsen men även för mig personligen. Det har dock varit en svår balansgång att få ta del av andras lärdomar men inte låta sig begränsas av dem. Pilotprojektet som fallstudien är en del av har en tydlig verklighetsförankring i form av bygglovsfrågor och ekonomiska kalkyler. Det är något som passat mig att det funnits med i arbetsprocessen.

Projektets realism, genomförbarhet och nytta har varit faktorer som drivit mitt arbete framåt. Det här examensarbetet utgör 1% av Botkyrkabyggens kommande upprustningar som planeras vara färdiga år 2027. Renoveringen av Kalkstenen 2 kommer att starta i september 2014 där det här arbetet är en grund för de förändringar som kommer att genomföras. Jag har dock en förhoppning att fler som arbetar med upprustningar av miljöprogrammen kan ha nytta av min uppsats i deras arbete.

KÄLLOR

Andersson, Thorbjörn (2000). Utanför staden – Parker i Stockholms förorter. Stockholmia förlag

Bengtsson, Bo, Svensson, KA Stefan & Ugglå, Catherine (2000), Hyresgästens dilemma. Om hållbart samarbete i bostadsområden. Gävle: Meyer Information & Förlag AB.

Berglund, Ulla, Eriksson, Malin, Nord, Jenny, Butler, Andrew, Antonsson, Hans, Hammarlund, Karin, Hedfors, Per & Åkerskog, Ann (2011) Om landskap och landskapsanalys för väg och järnväg – ett kunskapsunderlag med fokus på begrepp och exempel. Rapporter Institutionen för stad och land 1/2011

Boverket (2007) Så fick miljonprogrammet ett nytt ansikte - En rapport från Gårdsstensbostäder om ombyggnaden av flerbostadshus i östra Gårdsten, Göteborg. Boverket internt

Boverket. (2004) Hållbar utveckling av städer och tätorter i Sverige – förslag till strategi. Karlskrona: Boverket internt

Folkesson, Johan (2009) Brukarmedverkan på allmänna platser. Vilka deltar och vem påverkas?. Kandidatuppsats SLU Alnarp

Gehl, Jan (1996) Livet mellan husene, udeaktiviteter og udemiljøer. Arkitektens forlag, Köpenhamn.

God bostad 4 (1977) Bra miljö. Bostadsstyrelsen

God bostad 7 (1981) Utomhus. Bostadsstyrelsen

Iwarsson, Malin (2006) Det goda samtalet - erfarenheter av dialogbaserade planprocesser. Karlstad universitet. Centrum för forskning om regional utveckling.

Kallstenius, Per (2010) Minne och vision - Stockholms stadsutveckling i dåtid, nutid och framtid. Bokförlaget Max Ström, Stockholm.

Kristensson, Eva (1994) Fem förbättrade gårdar. En studie av 1980-talets miljöförbättringsprojekt. Stockholm: Byggnadsnämnden (R29:1994).

Miller, Tom, Hjärne, Lars, Källtorp, Ove & Olsson, Sören (1982). Lokalt inflytande i boende och planering. 1970-talets erfarenheter. Stockholm, Byggnadsnämnden (T20:1982).

Nilsson L, Kristina & Holdar, Catarina (2011) Samverkanmetoder - Samråd och dialog vid trafikplanering. Trafikverket

Ranger, Anna (2007) Plan och process – Handbok i dialoginriktad planering. Malmö: Länsstyrelsen i Skåne län.

Ranger, Anna (2004) Metoder för möten för ökat deltagande i lokalt förändringsarbete. Malmö: Miljöförvaltningen

Schlyter, Thomas (1994) Utemiljöförbättringar. En studie av 1980-talets miljöförbättringsprojekt. Stockholm: Byggnadsnämnden (R28:1994).

Södra innerstaden och Dialoglabbet (2011) Guide for medborgardeltagande. Malmö: Holmbergs i Malmö AB

Ullstad, Erland (2008) Hållbar stadsutveckling. Sveriges arkitekter

Vidén, Sonja & Lundahl, Gunilla (Red.) (1992), Miljonprogrammets bostäder. Bevara – förnya – förbättra. Stockholm: Byggnadsnämnden (T12:1992).

Wikforss, Örjan (1979) Planinformation i verkligheten. Statens råd för byggnadsforskning.

KÄLLOR

Opublicerade

Botkyrkabyggen - kundundersökning utförd av Care of Haus (2011)
Internrapport

Botkyrka kommun
Tillgänglig: <http://www.botkyrka.se/kommunochpolitik/ombotkyrka/kommunfakta>
Hämtad: 2012-09-17

Boverket (2008) Drivkrafter för kvalitet - Miljonprogrammets förnyelse
Tillgänglig: http://www.iqs.se/~media/Files/Arkiv/BQR/Miljonprogrammets_fornyelse_080922.ashx
Hämtad: 2012-11-13

Council of Europe
Tillgänglig: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=176&CM=8&DF=&CL=ENG>
Hämtad: 2013-01-04

Delegationen för hållbara städer
Tillgänglig: <http://www.hallbarastader.gov.se/Bazment/hallbarastader/sv/exdialogmetod.aspx>
Hämtad: 2012-09-10

Europarådet 2000
Tillgänglig: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/swedish.pdf>
Hämtad: 2013-01-04

Gehl architects (2013) Vision, Methodology, Profile, Services,
Tillgänglig via: <http://www.gehlarchitects.com/#/163931/>
Hämtad: 2013-01-04

Miljardprogrammet
Tillgänglig: <http://localmundo.se/miljardprogrammet/om#start>
Hämtad: 2012-11-01

Riksantikvarieämbetet (2011) Återrapportering av regeringsuppdraget angående den europeiska landskapskonventionen i Sverige.
Tillgänglig: http://old.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2011/februari/avrapportering_v1_0_1.pdf
Hämtad: 2012-10-30

Statistiska centralbyrån - boendeprofiler för västra Storstaden (2012)
Information beställd av Botkyrkabyggen

Stockholm Stad om Järvalyftet
Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/Fristaende-webbplatser/Fackforvaltningssajter/Stadsledningskontoret/Jarvalyftet/>
Hämtad: 2012-10-11

Storstaden koloniträdgårdsförening
Tillgänglig: <http://koloniliv.se/storstaden> och <http://storstadkoloni.brinkster.net/>
Hämtad: 2012-10-02

Søholt, H. (2004) Life, spaces and buildings – turning the traditional planning process upside down, Partner, GEHL Architects ApS, Urban Quality Consultants, Copenhagen, Paper presented to Walk21-V Cities for People, The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, June 9-11 2004, Copenhagen
Tillgänglig via: <http://www.walk21.com/papers/Copenhagen%2004%20Soholt%20Life%20spaces%20and%20buildings%20turning%20the%20t.pdf>
Hämtad: 2013-01-04

Undersökning av organisationen Miljardprogrammet

- Vilken förändring vill miljonprogram och liknande områden ha?

Tillgänglig: <http://www.miljardprogrammet.com/Miljardprogrammet-VilkenFörändringVillMiljonprogramHa-2012.pdf>

Hämtad: 2012-09-20

FIGURFÖRTECKNING

Fig. 1 Diagram över starten i processen

Fig. 2 Lamellhus, foto från Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 3 Karta över Sverige, lägenheter byggda 1961-1975, siffrorna i tusental. Fakta i kartan hämtat från Vidén & Lindahl, 1992, s.16.

Fig. 4 Foto på Störvreten, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 5 Foto på Störvreten, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 6 Foto på lamellhus, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 7 Foto, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 8 Försättningsdiagram över processen

Fig. 9 Foto, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 10 Foto, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 11 Storstockholm, underlag från www.eniro.se

Fig. 12 Intäkter hos bostadsbolag, Botkyrkabyggen internt

Fig. 13 Foto, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 14 Botkyrka kommun, underlag från www.eniro.se

Fig. 15 -16 Foton, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 17 Karta, underlag från www.eniro.se

Fig. 18 Karta Störvreten, underlag från www.eniro.se

Fig. 19 Karta grönmiljöer, underlag från www.eniro.se

Fig. 20 Karta Störvreten, underlag från www.eniro.se

Fig. 21 Foto, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 22 Fastighetsplan, hämtad från www.botkyrka.se

Fig. 23 Stadsplan från Botkyrka kommun

Fig. 24 Karta, underlag från www.eniro.se

Fig. 25 Ritning fasad mot vägen, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 26 Ritning fasad mot gården, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 27 Ritning gavel mot väster, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 28 Ritning gavel mot söder, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 29 Lägenhetsritningar, Botkyrkabyggen internt

Fig. 30 Originalritning över kvarteret från 1968, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 31 Foto över kvarteret, www.bingmaps.com

Fig. 32 Foto, Botkyrkabyggens arkiv

Fig. 33 Diagram över kvarterets brister baserat på Gehls analysverktyg 12 key criteria

Fig. 34 Foto på uthus med sedum, hämtad: www.torvtak.se

Fig. 35 Foto på sittmur, hämtad: www.gjorswells.se

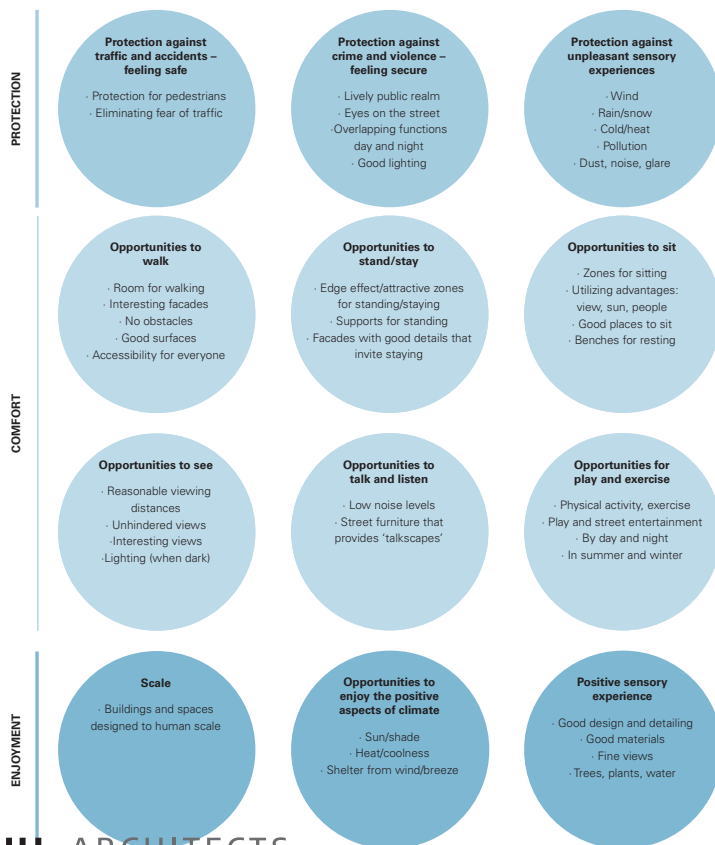
Fig. 36 Förslag på rollfördelning i dialogarbete

BILAGOR

Bilaga 1: Gehls analyschema “The 12 key quality criteria”

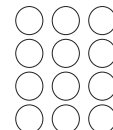
The 12 key quality criteria

Two examples using quality criteria to evaluate city space

Nyhavn, quayside street in central Copenhagen

This example produces many white (good) fields due to the thoroughly good quality based on all criteria.

Kay Fisker Square, main square in new city district

An example of a square in the new town of Ørestad with a very poor rating in most areas covered in the list of quality criteria.

Bilaga 2:

Inbjudan som skickades till hyresgästerna i Kalkstenen 2

Inbjudan till dig som bor på Odlingvägen 20-22

Ditt hus har blivit utsett till pilotprojekt för Botkyrkabyggens kommande renoveringar av bostäder och utemiljöer. Vi bjuder därför in till samtal för att höra hur du tänker kring ditt boende.

Välkommen till husmöte!

**Tisdagen den 30:e oktober, kl 18:30 på Storrättsvägen 27 (lokalen 500 m från ert hus)
Botkyrkabyggen bjuder på fika under kvällen.**

Vi vill träffa hyresgäster trapphusvis för att diskutera behov och utvecklingsidéer på kvarters- och gårdsnivå. Vad är bra? Vad fungerar sämre? Kom och berätta om ditt boende!

Vi kommer också att prata en del om Storråten i stort, men fokus blir på er absoluta närmiljö. Synpunkter om huset, den egna lägenheten, belysningen utomhus, växtlighet och annat innanför och utanför den egna porten. Genom att vi vid olika tillfällen träffar boende i alla trappuppgångar hoppas vi få ett bra underlag att använda för kommande planering.

Under kvällen kommer vi även att ta upp felanmälningar.

Om behov uppstår och om det är möjligt med tanke på antalet deltagare så kan det hända att vi går ut och tittar på någonting på plats, så klä er efter väder!

Välkomna! Med hälsning från arbetsgruppen

Ulf Viktorsson	Teknisk chef
Mikael Johansson	Planeringsstrateg
Hacer Erkol	Förvaltare
Cavus Kan	Bovärd
Petri Pulkkinen	Miljövård
Simon Safari	Hyresgästföreningen
Johanna Axelsson	Landskapsarkitekt
Josef Lantz	Chef Bobby +
P-G Andersson	Byggnadsingenjör

I samarbete med

Hyresgästföreningen